MILE BUDAK

SAN O SREĆI

11798

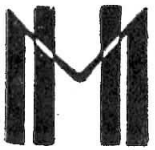

IZVANREDNO IZDANJE
SUVREMENE KNJIŽNICE MATICE HRVATSKE
KOLO V.

MILE BUDAK

SAN O SREĆI

STARA PRIČA ZA NOVA POKOLJENJA

KNJIGA DRUGA

III. IZDANJE

TISAK „TIPOGRAFIJE" D. D. U ZAGREBU

MILE BUDAK

SAN O SREĆI

STARA PRIČA ZA NOVA POKOLJENJA

KNJIGA DRUGA

ZAGREB 1941

IZDANJE MATICE HRVATSKE

NACRT ZA KORICE IZRADIO OTON POSTRUŽNIK
UVEZ: KNJIGOVEŽNICA BOGOMIL ŠOBAN

TREĆI DIO

Anića su ispratili od kuće sa suzama i cjelovima. Svi su htjeli da ga po sto puta poljube, svatko je htio da se još jednom s njime oprosti, i svi su plakali osim njega, oca i Duje. Njih su se trojica držali mirno, ozbiljno, a na usnama im je i očima lebdio lagan, hotimičan smiješak, koji je ovijala prozirna tuga, što nalikuje na bolove, kojima ne znamo uzroka.

S brežuljka je kraj kuće bacio zadnji pogled na te drage zgrade, na vrtove i njive, gdje je svaki kamen, svako drvo i svaka gruda zemlje mali, neizbrisivi komadić povijesti njegova djetinjstva. Bog zna, kada će ih opet vidjeti, i da li će ih uopće ikada i vidjeti?!

Ispratilo ga je cijelo selo i svi se redom izljubili, kao da su jedna obitelj.

Marko i njegova žena dočekali su ga raširenih ruku, a djeca su mu još isti dan postala najveći prijatelji. Čim bi im se majka makla, ona su se penjala po njemu, milovala ga i igrala se pucetima na njegovu kaputu. Najčešće su im male žive očice bile uperene na njegov brk. Kad bi im se oči susrele, nešto bi šaputala i opet gledala na njegova usta.

— Što šapćete? — upita ih, smiješeći im se.

— Kako to, striče, tvoj brk raste? — uslobodi se i upita mali, bucmasti Krešo, kojemu je bilo istom pet godina. — Debeo, pa malen.

— Eto, vidiš, moj Krešo! — odgovori Roko. — Što god preko noći naraste, to ja preko dana odgrizem i pojedem, pa je stoga tako kusat.

— Papa ne pojede — primijeti Krešo.

— Ne. On ne pojede.

Po strani je stajao najstariji Markov sin Joso, koji je išao u treći razred osnovne škole i smiješio se mudrim smi-

ješkom starca, koji sve razumije i koji osjeća, da on već dugo nije dijete, koje se dade zavarati. Priđe k malome Kreši i reče mu:

— Stric se šali s tobom. On to ne jede, nego reže. To ti je taka nošnja — — — Tako nose brkove sva mlada gospoda.

Mali je gledao vrlo radoznalo i s mnogo lijepa nerazumijevanja, a Roko se smijao. Čim se pojavila među njima majka i rekla: — Tko to smeta stricu Roki? — sva su se djeca razbježala po kutovima kao poplašene ptičice.

— Pusti ih, nevista — reče Roko. — Ja se volim s njima zabavljati.

— Mani, čovječe. Što će po tebi jahati?! Pa da je jedno, ne bih ništa ni rekla, nego te saleti njih četvero i svako vuče na svoju stranu.

— Što je s mojom jetrvom Jelom? — upita ga nevjesta i nasmije se.

— Ništa. Raskrstili smo se.

— Raskrstili?! — začudi se ona. — Šteta, kad si onoliko bio s njom zadovoljan.

— Što ćemo! Naći će se druga.

— Nije to tako lako, kako se tebi pričinja. Stari ljudi kažu, da je najteže izabrati poćudna konja i dobru ženu.

— Poredba nije baš osobito laskava — — —

— Ali, po svoj prilici, vrlo dobra — — — Brat će biti zadovoljan — — —

— Zašto bi on bio zadovoljan?

— Znaš, on je vrlo dobar i mudar čovjek, ali on tebe toliko voli, da neprestano misli o tome, kako ti moraš napraviti izvanrednu karijeru, a misli, da je za to nužna i ženidba od velika, ugledna roda, s kojim ćeš steći valjane veze.

— O tome mi nije nikad govorio.

— Znam, da nije tebi, jer te je čuvao i očekivao, da će se to raspasti samo sobom, ali je vrlo često govorio meni i uvijek mislio, gdje bi ti našao djevojku.

— Zar već sada?!

— Nego, nego. Kaže, da bi te odmah ženio, samo da ti može naći djevojku po ćudi.

Roko se smijao.

— Vjeruj mi. Kaže: što će se ženiti, kad bude starac, da se drugi vesele?! Nek se ženi, dok je mlad i dok ima volju za te stvari.

— Dobro misli.

— Naravno. I ja se s tim posve slažem.

— Lijepo je to — reče Roko tihim i otegnutim glasom, dajući svakoj riječi posebnu važnost. — A bi li on pristao sada na moju ženidbu, kad bih ja sam sebi izabrao djevojku?!

Nevjesta se malo uozbilji, a onda se nasmije, zaprijeti mu prstom i reče:

— Ti si je sigurno već i našao, dok tako govoriš?!

— Pa — — da ti pravo kažem, to bih ti mogao priznati, ali još ne smijem, jer nisam siguran — — — Svakako, budi tako dobra, pa govori s bratom i o tome.

— Što ću mu, čovječe, govoriti, dok ništa ne znam?! Moraš mi reći barem glavne stvari, pa ću ja onda već učiniti svoju dužnost.

— Eto — — Tako — — Reci mu, da je pravedno, da meni prepusti izbor djevojke, i utvrdi ga u vjerovanju, da je vrlo dobro i pametno, da se ženim što prije. Što se prije oženim, to se ranije utvrđuje pravac moga budućeg života.

— Ti bi se prema tome zbilja ženio?!

— Što bih ti tajio: istina je! Na tebi je, da dovedeš u sklad moje želje i bratovu volju.

— Čuvaj se, moj Roko — — Ja se bojim — — —

— Ništa se ne boj. Ja te uvjeravam, da s njom ne će biti nitko tako zadovoljan kao ti.

— Reci mi barem, tko je ta sretna izabranica, kako se zove, čija je i slične stvari.

— Ime joj je Neda; zove se Jagatić, poštanska je činovnica u Zagrebu, otac joj je već davno umro, svi su u porodici zdravi kao kremenje, posve je slična našoj majci i po liku i po ćudi. Više ne znam ništa o njoj, a ja držim, da je i to dosta. Drugo sve naslućujem kao daleku, ugodnu pjesmu.

— Nemoj, Roko, tako! — poče nevjesta ozbiljno. — Nitko se pametan ne će ženiti po nejasnim slutnjama i po zvuku neke umišljene pjesme. To su sanjarije, a život se ne može na njima osnivati.

— Opet ti kažem: ništa se ne boj. Ja nju poznam vrlo dobro. Marljiva je, čestita je, promišljena je, od čestite je i poštene obitelji, pa što mi treba više znati?! Vjeruj mi, da je to za mene posve dosta. Glavno je to, da ti predobiješ brata na našu stranu, a drugo će sve doći samo sobom.

— Dobro — — — Ja ću Marku govoriti sve izdaleka i neodređeno, a ti onda nastavi.

— Teško je početi, a nastaviti je vrlo lako!

— Prije nego išto počnemo — reče gospođa — moram te upozoriti, da naš kotarski predstojnik ima vrlo lijepu kćer i osamdeset tisuća forinti za nju.

— Gdje ih je on tolike nabrao?!

— Ne znam, brate. Znam samo to, da ih sigurno ima, da je to miraz njegove kćeri, i da se oni oboje za tebe izvanredno zanimaju. Ona često dolazi k meni, pa sam joj jednom zgodom pokazala tvoju sliku i otada nemam mira. Neprestano me ispituje o tebi. Isto tako dosađuje Marku njezin otac. Svaki čas pripovijeda, kako je u tom i tom listu čitao tvoju koju stvar, ili u novinama govor s kakve političke skupštine. Marko ga mora slušati, jer mu je predpostavljeni i jer mu rastu zazubice na njegove novce. »Volio bih, kaže, da dođu u ruke moga Roke, samo zbog toga, što je stari onolika škrčina, nego da se posvetim«. — On će ti sigurno o tome govoriti. Budi spreman.

— Lako ćemo za to.

— Tu ti sad oko nje oblijeće naš mladi sudac Tegara, a ona se sve kao nećka i sve pripovijeda meni. Čini se, očekuje, da ću je i ja odgovarati i štogod natuknuti o tebi.

— Poznam ga. Nas smo dvojica stari prijatelji i znanci. Kad sam ja bio u prvom razredu gimnazije, on je svršio pravo. Tada smo se upoznali. Bio joj sretan. Samo nek se udaje. Ti najprije reci bratu samo to, da sam se s Jelom raskrstio, pa neka on pokuša navaliti na mene s tih osamdeset tisuća u ženskoj kikljici — — Dalje će se već sve razvijati samo sobom.

Kod večere ga je Marko opširno ispitivao o kući. Zanimala ga je svaka malenkost, htio je sve znati i sjetio se svega, što je već bilo, možda, i pred dvadeset godina. Roko je potanko pripovijedao i očito uživao u svakoj riječi, koju je izgovorio. Osjećao je, kako se njegova ljubav razgara

prema svim tim milim licima, stvarima i uspomenama, te je pripovijedao živo i oduševljeno.

— Duju kane ženiti?! — upita Marko.

— Da. Ćakan kaže, da više nema što čekati, a Dujo se ne brani.

— Tako i treba. Ja bih ga bio već i prije oženio.

— To sam i ja govorio. Što prije, to bolje — potvrđuje Roko.

— Koju kane zvati za njega?

— Majka bi htjela Mariju Ivinu, Dujo ne će ni jednu drugu nego Mariju Martinovu, a otac veli: »On se ženi, pa neka on i bira.«

— To je pametno! — dobaci Markova gospođa i pogleda Roku ispod oka. — Jedini on mora s njom živjeti dovijeka, dok je se svi drugi mogu kloniti, ako im nije po ćudi, pa je onda pravedno, da on i bira.

— I ja tako mislim — primijeti Roko nešto spuštenim glasom. — Neka sam bira, pa ne će moći poslije nikoga kriviti, ako s njom ne bude zadovoljan. Kako prostre, tako će i spavati.

— Prije je to bilo drukčije — reče Marko ozbiljno. — Mladoženju redovno nijesu ni pitali pri izboru djevojke, pa im je uvijek bilo dobro prostrto.

— Prošlo je to, moj bratane. Novi naraštaj, novi običaji — poče Roko umovati. — Otprvo su tri kuće u cijeloj općini trošile kavu, toga se i ti sjećaš, a sada veli i zadnja potrebica, da ne može bez nje. Sve se to mijenja.

— Na gore.

— Možda i na gore, ali je istina, da se mijenja i da se ta mijena ne da zaustaviti. Pred njom najzad pada i najokorjeliji konzervativni oporbenjak.

— I pravo je tako! — umiješa se gospođa. — Kad roditelji kupuju sinu cipele, koje će trajati nekoliko mjeseci, onda ih mora pet puta okušati, da li mu pristaju, a kad mu uzimlju ženu, s kojom mora vjekovati, onda ga ne treba ni pitati! — — Vidi se na prvi pogled, da je to zlo i da nije pametno.

— Ne luduj, ženo — upade joj Marko u riječ. — Kad se ženi, onda nema što kušati. To je kupovanje na sreću, pa

je vjerojatnije, da će se prije prevariti mlad, zelen deran, nego li stari, iskusni ljudi.

— Lijep deran, kad se već može ženiti! — osmjehne se Roko. — Djetešce, je li, bratane?!

— Kad je to kupnja na sreću — opet će gospođa — onda je pravedno, da sreću kuša onaj, koga se najviše tiče.

— Kada će pirovati? — skrene Marko razgovor i zagleda se u Roku.

— Ja sam govorio: »Što kani biti jesenas, nek bude večeras«. Dujo je šutio i sigurno se sa mnom slagao, a otac je bio još neodlučan, dok majka ne da ni govoriti, da bi se vjenčali prije Svih svetih. »Proljetna mlada — veli — i jesenje štene!« — Biva, štene ubije zima, a mladu veliki poljski poslovi, pa oboje nastradaju.

*

— Kad ćete se vjenčati Jela i ti? — upita Marko, nastojeći, da pritom bude posve ozbiljan.

— Ako si ti, bratane, za to — odgovori Roko — mogu se i ja oženiti ove jeseni.

— Ja sam za to, samo mi se čini, da ti je Jela dala pakračku dekret — je li, momče?!

Nevjesta namigne na Roku, a on joj isto tako odgovori u znak, da se razumiju. Ona je Marku već rekla za Jelu, i on sada malo mudruje na Rokin račun.

— Možda se, brate, ne varaš — odvrati Roko.

— Prvu si našao ti, pa se svrši loše, a sada ćemo okušati, kako će biti, kad ja nađem.

— Pristajem — reče Roko i ugrize se za jezik.

Gospođa ustane i otide u kuhinju. Roko odmah pomisli, da je to učinila po Markovoj želji, da ih ostavi na samu. U tom se mišljenju posve utvrdio, kad je pozvala i djecu za sobom. Njih su dvojica čas šutjeli, a zatim izvadi Marko kutiju cigareta i stavi ih pred Roku.

— Puši — reče mu.

— Ne pušim, brate — odgovori Roko, sileći se, da bude ozbiljan.

— Znam, da pušiš, pa možeš pušiti i preda mnom. Više nijesi dijete.

— Kad znaš, bratane, onda dobro: pušim, ali pred tobom ne mogu zapaliti. To me nekako smeta.

— Ti si onda pravo graničarsko dijete! — primijeti Marko, smiješeći se ponosno i zadovoljno.

— Pa — — Tako. Koliko je moguće, držim se dobrih starih običaja.

— Slušaj — reče Marko iza kraće stanke: — Ima ti tu u mom komšiluku curenjak, znaš, da ne može biti nego onaka! Kao da si je smislio.

— Sviđa ti se — je li?!

— Kako ne?! Lijepa, pametna, predstojnikova kći, veliki rod, osamdeset tisuća — — Kako mi se ne bi svidjela?! — —

— Lijepa, pametna, predstojnikova, bogata — ponavljao je Roko — a ne kažeš, je li dobra, je li čedna, je li marljiva, je li poslušna i da li je sklona osjećajima zahvalnosti — — —

— Lako je, čovječe, za to, kad je, čija jest, i kad ima, koliko ima!

Roko je bio spreman, da bratu žestoko prigovori, no u zadnji se čas svlada i reče, naoko posve mirno:

— Prema tome, ti misliš, da bih se ja trebao s njom upoznati?!

— Najlakše je za upoznavanje. To će biti već sutra, jer je svaki čas tu, a i ti moraš njih pohoditi. Ti moraš ići dalje od upoznavanja. Kad ti ovaku uzmeš, a uz tvoju spremu i darovitost, karijera ti ne može izmaći, pa da ti je otimlje ne znam tko.

Roku opet nešto žestoko podbode, pocrveni i — ne reče ništa.

— Ovakva se smije i gospoditi — nastavljao je Marko — jer je iza nje odličan rod, a u džepu pare. Njoj se može štošta progledati kroz prste.

— Pita se, da li bi ona htjela čekati, dok ja svršim nauke, i, ako bi ona i htjela, da li bi na to pristali njezini roditelji?!

— Ne treba ti tu čekanja. Možete se odmah vjenčati.

— Kako odmah?! — upita on, kao da tobože ne razumije.

— Odmah sada, ovog ljeta ili ove jeseni. Eto, tako odmah!

— Da se ženim, dok sam još đak?! — glumio je on i dalje ulogu čovjeka, koji ne shvaća.

— Naravno. Zašto ne bi?! Već si dorastao, a ti si dosta i pametan i marljiv, da te žena ne bi mogla smetati u učenju.

— Ne ide to, moj bratane. Ne ću se ja na taj način ni s kim vezati, dogod ne svršim.

— Molim te, budi pametan. To nije loša veza, i vidjet ćeš, da se ne ćeš kajati. Meni je njezin stari o tom govorio već nekoliko puta, a sve onako, da se čini, kao da on ni na što ne cilja, ali ipak — da ja razumijem. Tu ti sad oko nje oblijeće sudac Tegara, ali stari ne će ni da čuje. »Što će starac, veli, tome djetetu, kad može dobiti mladića kao jabuku?!« To on rado ponavlja preda mnom i siguran sam, da uvijek misli na tebe. Sutra se ti lijepo s njome upoznaj i odmah počni ugovarati, a sa starim ću ja sve urediti. Oni tebe već sada svi vole i neprestano tu dolaze i pilje u tvoju sliku kao mačka u obješene kobasice. Zamisli ti, molim ja tebe — poče Marko življe — tko je vidio, da predstojnikova obitelj neprestano dolazi k jednom malom, podčinjenom činovničiću, kao što je to ovdje slučaj?! Nije ti to, zlatni moj Roko, bez velikih računa. Zna stari, na koju nogu hramlje!

Roko je šutio, kao da su mu usta bila puna olova, a u glavi mu je neprestano kopala misao i na usne mu dolazile neizražene riječi: »O dobra Nedo, da znaš, što ti se sada sprema, sirotice moja mala!« — — —

— Ti si dakle ozbiljno nakanio — reče Roko iza duge šutnje — da me ženiš još prije nego svršim?

— Jesam. Ne znam, što bi čekao?!

— Bi li mi rekao, koji su te uzroci ponukali na tu misao?!

— Ph — — — To baš i nije teško reći. Ima više uzroka, a ponajglavniji su, što si već zreo čovjek, što nijesi stvoren za vucanje i bećarluke, i što voliš obiteljski život, pa ti zbog svega toga mora biti sadašnje samovanje vrlo teško i nesnosno. Budući da si pametan i razborit, to ne samo da ti žena ne će smetati u radu, nego će ti još i pomagati, jer ćeš biti smiren i zadovoljan, a toga sada nemaš.

— Vjeruj mi, da se u tom potpuno slažem s tobom, samo ne smiješ zaboraviti, da ima vrlo mnogo žena, kao i ljudi, s kojima se ne možeš slagati, a pogotovo ne možeš biti s njima miran i zadovoljan.

— To je istina, ali s ovakvom se ne smije tjerati mak na konac. Mora čovjek biti obziran.

— I to je istina, ali mora biti obziran samo kao prema svojoj ženi, eventualno i kao prema majci svoje djece. Ili jest žena, ili nije žena.

— Nemoj ti, dragi moj, tako. Ako što želiš postići, moraš biti pametan i moraš sve dobro promozgati, prije nego učiniš.

— Stoga ti ovako i govorim. Ja se rado pokoravam tvojoj želji, da se s njom upoznam, da je malo proučavam i slično, ali ja nipošto ne ću radi nekakve umišljene karijere puzati pred kakvom bilo pojavom s hiljadama i ljubiti noge njezina gospodskog roda.

— Malo bolje pazi, što govoriš — opomene ga Marko ozbiljno. — Ja sam sigurno tvoj dobar prijatelj, pa te ne ću nagovarati, da uzmeš »kakvu bilo pojavu s hiljadama«, ali ni ti ne smiješ zaboraviti, da je nas tvoje školovanje stajalo odviše, a da bi se ti tako s visoka mogao rugati karijerom. Taj luksus prepusti onima, kojima iza leđa stoji otac s teškim hiljadama.

— Nemoj se, bratane, uzrujavati — poče ga Roko miriti. — Ja nijesam rekao ništa, na što ti također ne bi mogao pristati i u čem se ne bi mogao sa mnom složiti. Ponovno te molim, da se ne ljutiš, nego mi odgovori na ovo pitanje: želiš li, da ja svoje odijelo izderem najprije na koljenima i na trbuhu?

— To od tebe nitko i ne zahtijeva — odgovori Marko kratko i oporo.

— Eto vidiš: tu se slažemo, jer ja mislim, da ga je mnogo poštenije derati na otvrdlu ramenu i na zdravim plećima. Ja doduše još ne znam, kakva je ta djevojka — samo naslućujem — no svakako želim, da ti unaprijed znaš moje mišljenje. Nemoj se ljutiti, nego slušaj, što ja mislim, pa mi onda reci svoje mnijenje i vidjet ćeš, da ne ću učiniti ništa, s čim ti ne bi morao biti sporazuman.

— Ne slažem se s tobom, al eto, slušat ću te — reče Marko mnogo mirnije.

— Mi moramo biti s time na čistu, da ja svoju buduću sreću nipošto ne zamišljam u karijeri nego u sretnoj porodici.

— To je dobro, ali obitelj je sretna samo onda, ako je uz nju dobra karijera i dosta novaca.

— Na primjer kod tebe — je li?!

— Jesi ti pri sebi?! — opet će Makro jačim, ljutitim glasom. — Gdje ti smiješ porediti mene i sebe?! Moje su škole stajale četiri puta po dva para oputnih opanaka, četiri para rublja, dva odijela i dvije crvene kape. Eto, to nam je otac potrošio oko moga velikog školovanja, a ti si, dragoviću moj, potrošio teške tisuće. Ja ti to ne predbacujem i neka ti Bog blagoslovi svaki filir, pa mene danas, sutra niti ne pogledao, ali već zdrav razum zahtijeva, da ti troškovi moraju donijeti sto po sto.

— Ako Bog dade zdravlje, oni će donijeti svoje plodove, ali ne u ženinu mirazu i u njezinu rodu, nego u plodovima moga rada.Meni je gadno i odvratno, kad vidim čovjeka, koji kod ženidbe računa na materijalne koristi. Ženidba je, doduše, posao kao i svaki drugi —

— Slušaj! — prekide ga Marko.

— Izvoli.

— Ja vidim, da ovo naše natezanje vrijedi, kao da udaramo bobom o zid. Ostavimo to. Ti ćeš se s njom upoznati, vidjet ćeš, da je Viktorija djevojka i pol —

— Zar joj je ime Viktorija?

— Da. Ime joj je Viktorija. Kad je malo prorešetaš, onda ćemo o tom govoriti. Sada nema smisla — reče Marko, ustade i poče hodati po sobi — — —

*

Viktoriju je našao u sjenici s djecom. Na stolu su sastavljali tvrđavu od crvenog kamenja.

— Evo strica, evo strica! — povika prva starija djevojčica Marija i potrči prema njemu, a za njom polete i ostala djeca. Roko se prignuo i redom ih cjelivao, kao da ne zna, da je još netko u sjenici. Kad se je uspravio, opazi Viktoriju na ulazu u sjenicu. Stajala je uspravljena i ravna kao svijeća, a u ruci je držala ružin pupoljak. Gologlava. Na njoj dugi, skupocjeni proljetni kaput. Pozdraviše se i rekoše nekoliko riječi o tome kako je suvišno, da se jedno drugom prikazuje. Znadu se po pripovijedanju.

— Gospodin i gospođa govore o vama toliko — reče Viktorija — da mi ne smijete zamjeriti, ako vam iskreno priznam, da sam zaista već jedva čekala, da vas upoznam.

— Vrlo laskavo — odgovori Roko i osjeti, kako od nje udara jak, žestok miris, koji je različan od mirisa svježa rublja i zdrava tijela. Te je on mirise najvolio. Učini mu se, kao da je netko iscijedio tri, četiri jutra najrodnije livade i sve sokove salio na tu lijepu, stasitu djevojku. Kradom je odmjeri od pete do glave i morade priznati, da je doista vrlo lijepa, vrlo naočita i vrlo zamamna.

Uđoše u sjenicu i sjedoše. On je osjećao, da pristojnost zahtijeva, da on vodi razgovor, no nije bio za to nimalo raspoložen. Uze obje djevojčice na koljena i poče se s njima zabavljati.

— I vi volite djecu, je l' te, gospodine Aniću?! — upita Viktorija i pomiluje Mariju.

— Vrlo ih volim, gospođice — odgovori on i pomisli, kako je to vrlo glup razgovor za dvoje mladih, koji su se prvi put sastali. — Volim ih osobito, dok su ovako malena i zlatna.

Ona se smiješila, uzela Krešu na krilo i počela ga cjelivati.

— I vi ih volite?!

— Da. Volim ih. Ja sam uvijek s vašom malom sinovčadi. Kad su tako, tako mila ova djeca — — —

— Ako se ne varam, morao bih vam, gospođice, čestitati?! — reče Roko, a da ni sam nije znao, kako mu je ta rečenica došla na jezik.

— Zašto čestitati?! — trže se ona.

— Vi još pitate, gospođice?! — nastavi Roko, veseleći se, što je baš o tome zapodjeo razgovor.

— Vjerujte, ja ne znam, što biste mi mogli čestitati.

— Vi ne znate, a ja sam to znao još sinoć, i to još prije nego sam izišao iz kola. Putem sam naime sreo svoga dobrog prijatelja Tegaru.

Viktorija malo promijeni boju u licu, zagleda se u Roku i reče:

— U kakav to savez dovodite?

— Izvrsno igrate, gospođice. Čestitam vam i na tome. Glumica prvoga reda!

Viktorija se nasmije.

— To vam je sigurno nešto govorila gospođa Anić?!

— Ni riječi. Ja sve vidim sam.

— No čekajte! Ja ću joj već dati — — — Uvijek su joj vragolije u glavi. Tako ona uvijek zbija sa mnom komedije.

— Krivo joj činite, ako mislite, da mi je ona što govorila. Vidio sam sinoć, kad vam je kroz prozor dodao ovu ružu.

— Ovu?! — preupita ona i podiže pupoljak sa stola.

— Da. Tu — odgovori on, misleći i čudeći se, otkuda mu tolika drzovitost, koja nije nimalo duhovita.

— Oprostite, ali to nije istina — odgovori ona čvrstim i sigurnim glasom.

— Posve je naravno, da ćete vi to nijekati.

— Kad me baš toliko izazivljete, ja ću vam priznati, da sam ja tu ružu sama ubrala u našemu cvjetnjaku i donijela je —

— Mojoj gospođi nevjesti — upade joj Roko u riječ i nasmije se.

— Ne njoj, nego vama kao dobrodošlicu svome susjedu i hrvatskom književniku — odgovori ona vrlo sigurnim glasom i pruži mu pupoljak.

— Vrlo ljubazno od vas i hvala vam lijepa — reče Roko, primi cvijet i pomiriše ga. — Ova tužna ruža ima čudnu povijest.

— Kako to mislite?! — iznenadi se Viktorija.

— Tužno je to, što je ovako mlada odrezana, a čudno je to, što ja držim, da vam ju je dao moj prijatelj Tegara; nevjesta je mislila, da ste je donijeli Kreši ili Josi, a vi ste je namijenili meni još prije nego ste je svojom rukom odrezali, iako ste jutros rekli mojoj nevjesti, da uopće i nijeste znali, da sam došao — reče, osjećajući draž svoje surovosti.

Kad je izrekao posljednje riječi, djevojka pocrveni, kao da ju je pofurio vrućom vodom, a Roki se učini, da joj se još više nakostrušila nakostrušena kosa. Dođe mu, da se glasno nasmije, jer pomisli, da bi joj se pod kosu, kako je nekako nadignuta kao grmeč, mogla sakriti mačkica od koje pola godine, te se prostački obraduje toj slici.

— Istina je — promuca Viktorija, čim se malo sabrala. — To sam rekla gospođi, jer mi je posve slučajno naletjelo na jezik, a poslije se nijesam htjela ispravljati.

Iza tih se riječi posve uozbiljila i ustala, da ide.

— Čini se, gospođice, da se ljutite?! — reče Roko posve mirno i ne pomičući se s mjesta.

— Nemam povoda, da se ljutim. Moram ići kući.

— Oprostite, što vas nisam prije upozorio, da volim govoriti istinu, pa bila i malo neugodna. Uvjeravam vas, da pritom nijesam nimalo zloban. Nepristojno jest prema svim pravilima dobroga društva, ali se ne mogu popraviti.

— Ne pojmim, zbog čega je potrebno, da me o tom uvjeravate — odgovori ona.

— Zbog povijesti ove ruže.

— Istina je, da ste me malo neugodno iznenadili, ali sada ne uviđam, da bih se stoga morala na vas ljutiti. Naprotiv! — odgovori ona uzdignutim glasom i koketno ga pogleda. Oči su joj gorjele kao dva živa plamena i u lijevom joj obrazu zaigrala krv. — Ne ljutim se, ali sada zaista moram ići. Već sam davno otišla od kuće, pa će se majka ljutiti. Kada ćete nas pohoditi, gospodine Aniću?!

— Sutra gospođice. Najradije bih to učinio već danas, ali sam, vjerujte mi, još umoran i neraspoložen od neugodnog putovanja u kolima. Vaš je gospodin otac izvanredan prijatelj i skoro dobročinitelj mojega brata, pa sam mu stoga i ja vrlo zahvalan.

— Stoga ćete nas pohoditi?! — upita ona, malo nagne glavu na jednu stranu i zamamno ga pogleda. Njemu se učini, da je to već malo više od obične ženske koketerije i reče:

— Da, gospođice. To je za mene vrlo velika obveza, jer ljubim svojega brata.

— Slabi razlozi! — prošapće Viktorija značajnim glasom i pruži mu ruku.

— Ne samo da nijesu slabi, nego su vrlo veliki — odgovori Roko, primajući pruženu ruku. U isti čas osjeti na sebi dva vruća oka i laki stisak ruke, kroz koji osjeti, da je to ne samo vrlo lijepa nego i vrlo jaka žena, koja se ne da smesti ni surovošću ni nepristojnošću.

Otišla je žurno kao vjetar. Roko je gledao za njom i pozorno je promatrao. Kad je zamakla u stan njegova brata, on je opet sjeo među djecu i počeo se s njima zabavljati.

— Idemo k mami — pozove ih Roko poslije dugog mramornog ćutanja i ustane. U sebi je osjetio tako neodoljivu želju, da piše Nedi, da je sav drhtao, i da mu se svaki i najmanji gubitak vremena učinio zločinom prema dobroj, dragoj ženi. Zaboravi na djecu, žurno otiđe u stan i, niti se ne javivši nevjesti, zatvori se u sobu i počne pisati. Pisao je žurno,

neprekidno, pisao je ono, što mu je iz prepuna srca došlo pod pero. Nije pisao mnogo, no svaka je riječ kipjela silnom, neodoljivom željom, drhtala je prenapetim osjećajima i strepila nad milim bićem, koje nije nikada do tog časa osjetio tako blizu, tako svojim i tako bezuvjetno potrebnim za svoj život.

Kad je bio gotov, još jednom pročita, pritisne papir na usne tako strastveno i ludo, da je to u isti čas opazio i lagano položio pismo na stol, da ga zatim metne u omot i zatvori. Iza toga poleđice legne na divan, zaklopi oči i osjeti strašan umor u cijelom tijelu. Ležao je kao bez svijesti. U glavu mu dođe misao, da bi prije bio spreman žrtvovati sve, sve, sve na svijetu nego nju, preplaši se te pomisli, koja mu se učini bolesnom i neočekivanom, pa žurno ustade, ode k prozoru i nasloni čelo na hladno staklo. Zagledao se na ulicu, ali — uistinu — nije vidio ništa i nikoga, nikoga i ništa do neke nepregledne poljane, preko koje mu se je gubio pogled u mutnom obzorju.

— Kamo si se zanio, momče?! — trže ga nevjestin glas.

— Nikamo, nevjesto — odgovori Roko i okrene se k njoj. — Razmišljao sam, kako ja s tom djevojkom ne mogu i ne smijem govoriti. Danas sam bio tu i tamo samo neugodan i neuglađen, jer sam bio posve pri sebi, no ako se kada zaboravim, bit ću prost, počet ću je vrijeđati i smrtno se osramotiti, gdje mi to nije potrebno. Ona mi nije ništa skrivila, ja nemam prava, da je vrijeđam i svaka moja neugodna riječ tereti samo mene, a nipošto nju. Ja se tome ne ću izlagati i to ću još danas reći bratu.

Gospođa je stajala pred njim i gledala ga kao okamenjena.

— Čovječe, što ti je; što govoriš? — upita ga ona u čudu.

— Govorim ono, što mi je na srcu. Ja nemam ništa protiv te Viktorije, ali ne mogu s njome praviti komedije, kad sam već u drugu zaljubljen kao lud. Ja tu više ne mogu pomoći — — — Ona je vrlo lijepa i ugodna djevojka, a sve da i nije — morao bih biti uglađen, ali ovako — — —

— Čudno — — Čudno — — —

— Što je čudno?! Zar možda to, što sam se tako zaljubio ja, koji još nijesam ljubio ženu?! Zar je to čudo?! Zar bi bilo čudo, da počnem upravo ludovati?!

— Čovječe — poče gospođa — meni je čudno to, što ti tako govoriš, gdje mi se Viktorija, sva presretna, hvalila, kako se s tobom divno zabavljala, kako si ugodan i uglađen gospodin i —

— I kako je ona bezumna u svojoj želji, da se uda! — upade joj Roko u riječ. — Ona mi je bila cijelo vrijeme smiješna sa svojom strašnom frizurom, sa svojim mirisima, sa svojim pripovijedanjem o neradu i s koketerijom, kojom želi izazvati ljubav. Slučajno izazivlje u meni smijeh i odvratnost, a najsposobnija je, da izazove kakvu gadnu požudu, pa da je nikada više i ne pogledam. Eto, takva je bila naša ta »vrlo ugodna zabava«, koju više ne želim ponoviti. Nego, znaš što?!

— Što, Roko?!

— Molim te lijepo, gledaj, da brat pristane na moju ženidbu po mom izboru. Oprosti mi, ali ja ti sad moram govoriti posve iskreno. Slušaj: ja se moram ženiti. To je meni fizička potreba. Pošteno sam i promišljeno proveo godine svoga mladovanja, ali — dosta je. Vjeruj mi, dosta je!

Gospođa ga je mirno slušala, a na očima joj se vidjelo, da mu želi reći koju dobru, koju milu, koju utješljivu, ali očito nije znala, što bi rekla, dok joj nesvijesno ne skliznu preko usana:

— Ne boj se, dragi Roko! Ja ću ga sigurno predobiti, ali to mora ići vrlo pametno, vrlo mudro i oprezno, da ne bi izgledalo, da ja njemu nekako zapovijedam, jer je onda sve propalo. Ti se strpi, radi njega budi prema Viktoriji ljubezan i strpljivo čekaj.

Roko otide k divanu, sjede, nasloni glavu na ruke i zagleda se u pod.

— Moraš misliti i na bratov položaj prema predstojniku. Svakako bi mu bilo vrlo neugodno, kad se ti ne bi vladao prema Viktoriji onako, kako ona očekuje.

— Tako se ne mogu vladati. Isključeno!

— Nemoj se opet uzrujavati — poče ga gospođa tješiti, i sjede kraj njega. — Ako hoćeš, da ti ja pomognem, moraš me slušati i moraš biti vrlo dobar.

— Bit ću, bit ću dobar — reče on tiho, pogleda je i lako se osmjehne.

— Znam, da joj ne možeš pripovijedati o ljubavi, kad voliš drugu, ali se možeš s njome zabavljati, pripovijedati, ukratko: možeš, da joj ne budeš neugodan.

— Ja znam, da to od mene zahtijeva već najobičnija pristojnost, ali mi je, vjeruj mi, i to vrlo, vrlo teško, kad znam, da je meni namjenjuju, a vidim je onako natovarenu apotekom, onako koketnu, izazovnu i k tomu još vrlo lijepu i stasitu. Osjećam, da svaki komadić njezina odijela, svaki atom njezina mesa i svaka njezina kretnja šapće i moli: »Pogledaj me! Nijesam li kao zrela jagoda?! Zagrizi, momče moj!« Takva žena može kod mene izazvati sve prije nego li poštivanje i ljubav. Ja se mogu s njima gdjekad zabavljati, ali samo onda, kad znam, da mi se ne žele približiti u odviše povjerljive odnošaje. To sam kod nje na čas bio zaboravio i nije mi se činila tako gadna, dok sam s njom bio, kao sada. Ja bih poludio, kad pomislim da bi takva samo zbog svojih osamdeset tisuća mogla stupiti na Nedino mjesto. Vjeruj mi, poludio bih od srama i grižnje savjesti.

— Zar je ta tvoja Neda tako dobra dušica? — upita ga nevjesta vrlo mekim sestrinskim glasom.

— Da! Doista. Ona je tako dobra, ona je toliko sposobna za čestitu ženu, da bi bio grijeh poredити je s kakvom Viktorijom. Ne ću tvrditi, da i ona nema svojih mana, ali te će biti sve takve, da se moraju oprostiti, da se moraju snositi naprosto već zbog toga, što će i ona morati snositi neke moje mane. Nitko nije bez njih i one uvijek idu s nama kao privaga, samo — nikada ne smiju biti veće od propisne privage. Koliko je to, ti znaš, jer sama ideš u mesnicu.

Na tu se poredbu nevjesta nasmije.

— Smij se. Sada bih se i ja mogao smijati, jer mi je odmah lakše, čim sam se s tobom iskreno i od srca porazgovorio. Ne znam, što mi je bilo?! Ujedno me je nešto stislo u grudima i spopalo za grlo, da bih bio mogao ludovati i urlikati kao ranjena zvjerka. Sada mi je već dobro i sada bih se opet mogao nekoliko časaka titrati s tom Viktorijom. Radi se samo o tome, da ja to ne smijem činiti, jer ne smijem djevojku zavoditi, kad je unapred odbijam; ne smijem izricati o njoj kojekakva mišljenja, jer sam vjerojatno nepravedan, jer ljubim drugu, a osjećam, da mi se ta želi popeti za jaku. Tu nije teško biti nepravedan.

— Imaš pravo. Meni se čini, da si joj zaista nepravedan.

— To rado dopuštam, ali sam uvjeren, da se u jednom ne varam, a to je, da iz nje nikad ne će biti žena i majka u onom smislu, u kom to zahtijevaju već ti sami pojmovi po sebi.

— To se još ne zna.

— To se već zna, draga moja! To se zna odmah, čim malo poznaš obiteljske prilike i osobne navike mlade djevojke. To se odmah vidi, i za one ljude ženskoga spola, koji nijesu sposobni, da budu dobra žena i nježna, nesuzdržljiva majka, postoji jedan poseban izraz, koji ti je vrlo dobro poznat i koji ja ne ću izustiti. Vrlo je mnogo takvih bića, koja ga zaslužuju, ali mjesto da ga nose, ponosno se šepire u svim društvima, i, ako im ne poljubiš ruku — neotesanac si!

— Dao ti Bog, da se ne prevariš u svojoj dobroj dušici! Kako joj je, ono, ime? Neda — je li?!

— Da. Neda. Uzdam se u Boga, da se ne ću prevariti. Ne ću se prevariti barem u bitnim stvarima. U to vjerujem. Druge stvari, malenkosti, trice — toga ima svagdje i tu se moramo pametno snositi, nježnije i ljubaznije nego brat i sestra. Njezina je narav tako dobra, da je vrlo sposobna i da drugoga snosi u njegovim sitnim manama i da joj drugi vrlo rado i s veseljem prašta.

U razgovoru ih prekide Joso, koji je doletio iz škole, poljubio najprije majku, pa strica i na dušak počeo pripovijedati o svojim malim đačkim veseljima i neznatnim mukama.

Marko je došao kući oko jedanaest sati i rekao Roki, da odmah ide predstojniku u pohode.

— Mislio sam, bratane, da bih išao sutra.

— Moraš ići sada, jer sam sa starim o tom govorio. On je sada došao sa mnom i čeka te kod kuće.

— Ne da mi se, ali, kad je tako — moram ići.

— Što veliš, o Viktoriji? — upita Marko i namigne na brata.

— Zaista, možeš namigivati — odgovori Roko smijući se. — Baš je djevojka i pol, a svaka je oka vrijedi dukata.

— Ništa ti je to, dragi moj — reče Marko, shvaćajući krivo Rokine riječi — ali ona nosi na svaku oku po trista i više dukata.

— Teško onome, na koga se svali taj teret!

— Lako ćemo, braco, za tu težinu! Samo ti sve lijepo, izdaleka, a tvoj će stari urediti sve drugo.

— Kušat ćemo, bratane, kušati — odgovori on odlazeći.

*

Roko se je vratio iz pohoda vrlo veseo i zadovoljan.

— Ej, kako je bilo?! — srete ga Marko još na vratima.

— Krasno — odgovori on. — Ne može biti bolje. Primili su me kao kakva kraljevića, a sve tobože zbog te tužne književnosti i politike.

— Zašto tužne? — začudi se Marko.

— Za to, brate moj, što ja vrlo dobro znam, koliko se njima bavi jedan vrlo škrti, stari politički činovnik. Da je slučajno u Hrvatskoj, pa da dođem u njegov kotar na kakvu skupštinu, zatvorio bi me, a sada me toliko veliča, da sam morao vrlo dobro paziti, da ili ne prasnem u nepristojan smijeh, ili da ne pomislim, da ja zaista i jesam nekakva književno politička zvijezda na obzorju naše blažene Domovine. Pa nije dosta, što se on razbrbljao kao papiga, nego i njegova gospođa uzela kadionicu najvećega kalibra, natrpala je žeravicom i tamjanom, pa udri maši oko mene kao oko Brahme ili Apisa. Gdjekad sam pomislio, da će me jednostavno zagušiti taj njihov prigodni slavospjev. Gospojica se Viktorija držala po strani mudro kao kakav veliki epos, koji svi hvale, a nitko ga ne čita, i gutala me, gutala me svojim velikim očima, da me je sve oblijevao znoj.

— Znao sam ja, da će tako biti! — usklikne Marko pobjedonosno i potapše brata po ramenu. — Ne rađaju se svaki dan momci kao što je moj Roko! Jesu li te čime ponudili?

— Naravno. Donijeli nekakvih besposlica, pa se svih troje natječe, koje će više nuditi: — »Mi smo susjedi, vaš je brat divan činovnik, pa uzimljem, kao da smo svoji — govorio je stari. — Nemojte se sustezati ili čak zamjeriti, što se mi ne držimo strogo propisa usvojene etikete«. — Sjedio sam nekoliko časaka i htio otići, ali mi ne dadoše. — »Manite se, kaže etikete. Mi smo susjedi kao domaći«.

— Jesi vidio! — opet će Marko.

— Zatim gospođica sjela glasoviru i zove mene, da sviramo u dvoje. Jao, bora ti! Mene oblio četverostruki znoj. Što

joj se ja razumijem u te glasovire i harmoniume?! »Ne znam, rekoh, gospođice«. — Ne znam, pa Bog. Mogao bih joj jedino okretati note, ali kako ženama ne volim ništa okretati, to se nijesam ni za to ponudio. — »Kad ne ćete da svirate — reče gospođa — onda neka Viktorija svira sama, a Vi pjevajte.« — Jao, Bože! — pomislim ja opet. — Što je to danas, da me toliko vrijeđaju iza onolikog slavlja?! Cijela se soba počela oko mene vrtjeti, a znoj već prestao teći. Nestalo ga, isušio se.

Marko se uozbiljio i mirno slušao. Vidjelo se na njemu, da mu je neugodno.

— Nijesam, milostiva — rekoh — nikad u životu pjevao. Vjerujte mi: nikada.

— Nije moguće — ustvrdi ona. — Tko onako divno i čuvstveno piše kao vi, mora znati i pjevati.

— Ne znam, milostiva — odgovorim ja i odmah se dosjetih, da još nijesam napisao ni jednu jedinu stvar, koja bi se odlikovala istančanom čuvstvenošću.

— Molim vas — upita gospođa tobože u šali — s kim će pjevati i svirati vaša buduća gospođa, ako je zbilja istina, da se vi time ne bavite?!

— To je istina, milostiva. Ne bavim se glazbom, no kad se oženim, naučit ću toliko, da ćemo moći u dvoje svirati i lijepo se zabavljati, a za —

— Kako, kako?! — prekide ga Marko. — Kako si to rekao za to sviranje.

— Da ćemo već moći u dvoje svirati, a za pjevanje — rekoh — mora imati kakvog »prijatelja iz djetinjstva«, koji će joj biti vazda pri ruci. Skladišta modernoga društva obiluju takvom robom.

— To si ti rekao nekako zamotano — primjeti Marko. — Kao da im se rugaš.

— Nijesam se rugao. Moraš uvažiti, da ja nijesam imao ni zgode ni vremena ni novaca, da se glazbeno naobrazim, a da sam i imao sve to, nemam dara, pa bi bili uludo troškovi i muka. Meni se više ne da pomoći, ali, kad uzmem ženu koja je na to naučena i koja je još k tomu bogata, da može sebi pružiti tu raskoš, njoj se mora pomoći. To ona zahtijeva od mene uime naše ljubavi i sreće, a njezina mamica uime čovječnosti i pristojnosti. Drukčije joj ne mogu pomoći nego da dopustim, da dolazi u kuću njezin najbolji »prijatelj iz dje-

tinjstva« i da joj krati vrijeme. Kako su njih dvoje prijatelji kao brat i sestra još od malih nogu, bilo bi od mene ludo, ako bi mi bilo krivo, što on dolazi u kuću, kad mu god dođe na um, bez obzira, da li sam ja kod kuće ili ne. On s milostivom svira, jer ja ne znam; ona svira, a on stane više nje, malo se sagne, da njegov dah udara u njezin potiljak, i pjeva, jer ja tome nisam vješt; padnu note, on ih brže bolje digne, jer ja slučajno nijesam blizu, da ih ja dignem; milostivoj se razveže cipela, on je žurno zaveže i čarapu malo poravna, da milostivu ne bi žuljalo, ako je previše stegao, a to on sve čini stoga, što sam ja na poslu ili u šetnji, pa ne mogu ženu poslužiti. Milostiva zaželi, da se malo prošeta izvan grada na svježem zraku, a ja sam u uredu, na kakvoj komisiji ili gdje drugdje. Naravno je, da će je mjesto mene pratiti njen dobri prijatelj iz djetinjstva. Njih su dvoje kao brat i sestra, pa to može zamjeriti samo neotesan, neuglađen i prost muž. Seljak može zamjeriti, jer ne shvaća.

Dok je Roko to pripovijedao, Marko je neprestano šutio kao stijena, mijenjao boje u licu, nestrpljivo sukao lijepi crni brk i gledao prema prozoru.

— Da ne duljim — nastavi Roko — reći ću ovako: zadaća je toga »prijatelja iz djetinjstva«, da milostivoj obavi sve one poslove i sve one usluge, za koje muž nije sposoban ili joj nije pri ruci, da ih učini. Muž je, recimo, u pisarnici, a milostivoj pozli. Čim nema muža kod kuće, vjerojatno je, da je tu »prijatelj iz djetinjstva«, i sada on mora već kao čovjek, sve da i nije prijatelj, milostivu poškropiti vodom, raskopčati joj jaku, da lakše diše; popustiti pojas; ako je još čim drugim utegnuta, razvezati, bome, i ono drugo; opipati joj bilo i, čim dođe k sebi mora joj izmjeriti toplinu. Je l' de, da bi od nje bilo ružno, kad mu ne bi vrlo nježno i srdačno zahvalila za toliki strah, za toliku brigu i muku?!

Marko je šutio.

— Naravno, da bi bilo ružno — odgovori Roko sam i nastavi: — Tako ti, moj bratane, taj prijatelj iz djetinjstva obavi i takve poslove, koji spadaju samo na muža, ali — slučajno ga nema kod kuće, milostivoj se hoće, a bogata je, ugledna je roda, od kuće je naučena da sve ima, štogod poželi i čim poželi, pa bi bilo Bogu plakati, da sada pati i muža bi svi držali divljakom kad bi to dopustio. Stoga je tu njezin

dobri prijatelj iz djetinjstva, koji joj odmah pomogne. Uopće: u kući se ne može živjeti bez toga prijatelja i njegov je duševni utjecaj i na muža i na ženu toliki, da nije nikakvo čudo, ako su mu vrlo često posve slična čak i njihova djeca. — Kad sve to uvažiš i kad se sjetiš, da si mi već i ti rekao, da se ovako bogatim i uglednim mora štošta progledati kroz prste, moraš uvidjeti, da im se nijesam rugao, kad sam im spomenuo prijatelja iz djetinjstva. To mora biti u svakoj obitelji, gdje je onakva žena, ako muž nije sposoban, da je u svemu zadovolji. Ja sigurno ne ću moći zadovoljiti Viktoriju, jer je ona odgojena na visoku nogu, a ja sam seljački sin; seljak, koji je u školama bio marljiv, izvrstan đak i naučio, Bože moj, što se već može naučiti u školama slabog uređaja. Znam skandirati Homera, pročitao sam Virgilija, znam datume i brojke iz križarskih vojna i trideset godišnjeg rata; znam poimence sve putnike na sjeverni pol, znam napamet »Smrt Smailage Čengića«, znam broj stihova Gundulićeva Osmana i sve slične stvari, ali o salonu, o zabavljanju razmažene djevojke, o balovima i orguljama, ili kako se to već sve zove — to su za mene tajne. Tu trebam pomoćnika.

— O čemu ste još razgovarali? — prekide ga Marko u pripovijedanju, a da u njega nije ni pogledao.

— Skoro ni o čemu. Malo je poslije došao i Tegara.

— I on?!

— Da.

— Pa, što će on u to doba kod njih?!

— Ne znam pravo, no čini mi se, da je milostiva rekla, kako ručaju istom oko pola dva, pa gospodin sudac dolazi svaki dan poslije ureda, da jedan sat s gospođicom prosvira. — »Mora — kaže — vježbati, da ne zaboravi«.

— Da svaki dan dolazi, rekoše ti?

— Svaki dan. Opazio sam, da ga nijesu primili osobito ljubazno. Sigurno im nije bilo ugodno, što je došao, dok sam ja bio tamo. On je bio prema svima neopisivo udvoran i mek, a osobito prema Viktoriji. Odmah su počeli četveroručno svirati. Ja sam im prevrtao note i posve se lijepo uživio u svoju buduću ulogu. On je ulovio dobru zgodu i šanuo mi: »Pazi, mali, da mi ne kvariš posao, jer će te odnijeti vrag«. — »Ne bojte se« — odgovorih mu ja. Naravno. Ne?! Što mu mogu drugo reći?! Ne ću mu naticati na nos, da sam došao baš

radi Viktorije. Ona mi je svaki čas dobacivala vruće, žarke i željne poglede, pazeći, da on ne bi opazio. Ja sam, doduše čovjek seljak, ali ipak imam toliko mozga u glavi, da to mogu protumačiti onako, kako treba. Ona je s Tegarom odavno poznata i već su dobri prijatelji, a ja sam joj dalji, skoro tuđ, i kao nježna i pametna žena mora nastojati, da mi uz nju bude što ugodnije i da što prije uvidim, kako je ona uglađena. Kad se nas dvoje vjenčamo, a Tegara bude njezin prijatelj iz djetinjstva, onda će zbog istih razloga morati njega tako vatreno gledati, ali svakako, da ja ne vidim.

— Oni nijesu prijatelji iz djetinjstva — reče Marko odrezano. — Poznaju se istom nekoliko mjeseci.

— Dragi moj brate, od mene zahtijeva povjerenje prema ženi, da joj vjerujem, kad mi reče: »Gospodin je Tegara moj prijatelj iz djetinjstva«, pa ja tisuću puta znao, da to nije istina. Recimo, da ja — kakav sam seljak — ne bih u to vjerovao, i da joj to i predbacim. Ona bi, naravno, bila uvrijeđena u svom ponosu i poštenju čestite žene, skočila bi na mene i rekla mi: »Prostačino, ti misliš, da imaš posla sa svojim blatnim seljankama. Misliš, da sam ja takva i takva?! Sram te bilo!« — Na to bih ja ili ušutio i ona bi postala mnogo drzovitija nego prije, ili bih je pošteno ispovjedio, a poslije toga bih se istom namjerio na vraga. Došla bi mi naime punica u pohode, sva zaplakana, skoro u dubokoj crnini i pozvala me na red. »Što ti misliš — pitala bi me — tko je moja kći?! Znala sam ja, da je bolje pokopati svoje dijete, nego ga dati prostačini u ruke. Uzeo si je samo radi njezinih novaca, pretvarao si se, dok si nas prevario, a sada još imaš obraza, da sumnjičiš moje dijete, koje je čistije od nebeskoga anđela.« Iza te lekcije punica pada u nesvijest, žena se daje u glasan plač, jauk, proklinjanje onoga dana, kad se sa mnom upoznala, i predbacuje mi, da joj ubih majku, a ja imam dva puta na raspolaganje: Mogu uzeti šešir i otići van, da zatražim rastavu od stola i postelje, ili mogu poletjeti po vodu, da punici povratim svijest, i zatim je moliti za oproštenje i suznim se očima pomiriti s ponosnom, uvrijeđenom ženom. Ako učinim ono prvo, morat ću milostivoj plaćati mjesečno uzdržavanje. Učinim li ovo drugo, padam u red služinčadi s tom razlikom, što služinčad čisti milostivoj cipele, kuha i redi kuću, a ja joj dajem svoje ime, dajem joj naslov milostive, dajem svoje

ime i zakonito priznanje njezinoj djeci, ako ih uopće hoće da ima, i gdjekad, ako mi se smiluje, mogu obaviti neke poslove. Tako ti se to obično svršava, mili moj brate! — reče Roko uzdignutim glasom i zagleda se u Marka.

— Reci mi po duši — progovori Marko iza duže, mramorne šutnje i nepomičnog slušanja — je si li se ti već odlučio, da je uzmeš?!

— Ne! Ja o tome i ne mislim — odgovori Roko posve mirno i odlučno. —

Marko metne ruke u džepove, ushoda se po sobi i nenadano izađe van, a da mu više nije rekao ni jedne jedine riječi. Roko je bio neopisivo zadovoljan sa svakom riječi, koju je rekao bratu, veselilo ga, što mu je uspjelo, da na posve neodređen način prikaže ženu, kakva misli da će biti gospođica Viktorija, no ujedno nije znao, kako bi tumačio Markovu šutnju, njegovo zadnje pitanje i nagli, mukli odlazak.

Neko je vrijeme stajao neodlučno, a onda otide u kuhinju k nevjesti.

Čim ga je opazila, upita ga gospođa nekako usplahireno i skoro šaptom:

— Što si razgovarao s Markom?

— Zašto me to pitaš?

— Nešto je mrk i zamišljen.

— Je li ti što rekao?

— Ni riječi. Prođe kraj mene nijemo kao drvo i ode van. Sigurno je u vrtu. Pripovijedaj mi, što je to bilo, o čem ste govorili?!

— O Viktoriji. Pripovijedao sam mu, kako su me primili i kakav bi bio moj i Viktorijin zajednički život.

— Zar si mu zbilja tako govorio?!

— Da. Baš tako. Pripovijedao sam, kao da smo već pred oltarom ili još dalje. Još nijesam sasvim svršio. Prvom ćemo dobrom zgodom nastaviti.

— Samo — ako se Marko ne naljuti?!

— Ne boj se! Ja sam sinoć vidio, da bi se on lako naljutio, kad bih ja raspredao svoje teorije i svaki se čas sudarao s njegovim nazorima, ali ovako, kad iznosim očito i gadno zlo, koje mora doći, i pretvaram se, kao da se ne bunim — — —

Kod objeda su razgovarali o stvarima, koje se nijesu nimalo ticale njegove ženidbe. Marko je bio mrk i šutljiv.

Isto tako u večer i idućih dana. Roko se često viđao i sastajao s Viktorijom i uvijek je poslije toga kušao, da brata zavede u razgovor, ali se on vazda spretno izvio, otišao van ili počeo govoriti o nečem desetom. Roko se latio posla i marljivo učio za ispit. Ako je slučajno otišao u vrt, odmah je iz susjedne kuće zazvonio glasovir i odjeknuo krepki djevojački glas.

— Ova mi se gospodska kći neprestano ruga — reče Marku.

— Koja?

— Predstojnikova.

— Kako ti se ruga?

— Čim izađem, da učim u vrtu, odmah pjeva i udara u one svoje gusle, kao da je šumasta, a meni se sve čini, kao da mi svaki onaj glas govori: »Slušaj, nesretniče, što znamo mi, gospodske kćeri«, i osjećam, da me ti zvukovi režu s tjemena pa sve do nožnog palca .

Marko ne odgovori ništa, nego sjedne na divan, uze novine i zagleda se u njih, kao da će tobože čitati.

*

Predstojnik je držao kola i konje. Roku su često zvali, da ide s gospođama na šetnju i izlete, no on se svaki put vješto i uspješno ispričao. O tom nije Marku nikad ništa pripovijedao, jer se je bojao, da bi ga on nukao, da im udovolji barem gdjekada, a on to nije htio. Želio je, da ga u gradu što manje viđaju s njima.

Druge nedjelje iza svoga dolaska izađe na ulicu oko tri sata poslije podne i opazi dva fijakera pred predstojnikovovim stanom. Nije ga nimalo zanimalo, što to znači, nego okrene na drugu stranu, metne ruke u džepove i polako se zaputi prema prvom selu. Uza nj su išli Joso i Marija, držeći se za ruke i neprestano čavrljajući kao dva vrapčića. Čas su išli uza nj, čas zaostajali, a većinom su letjeli naprijed i kad bi podaleko odmašili, stali bi i čekali ga. Roko je posve zaboravio, da su djeca s njime, zagledao se u najviše brdo prijeko u Hrvatskoj i posve zanio mislima o svojoj Nedi i o njihovoj zajedničkoj, lijepoj budućnosti. Iz misli ga trže laki šum kotača i udaranje konjskih kopita. Djeca su stala, okrenula se i gledala prema došljacima, a on se ukloni na lijevu

stranu ceste i produži put. Konji su naglo usporili hod, šum se točkova jedva razabirao, a on ču iza sebe Viktorijin glas:

— Gospodine Aniću! Gospodine Aniću! Izvolite s nama.

— Klanjam se, gospođice! — okrene se on i pozdravi, pa odmah nadoveže: — Oprostite, što se ne mogu odazvati. Kako vidite, djeca su sa mnom. Vježbam se za budućnost.

U predstojnikovim je kolima sjedjela Viktorija i gospodin Tegara. Ona je sijevala na Roku svojim velikim, lijepim očima i gutala ga nezasitnom požudom raspaljene naravi, a Tegara se povukao u kut kola i smijuljio se kao pun mjesec. Brzo stigoše i druga kola. U njima je sjedjela gospođa predstojnikovica i neki nepoznati gospodin od kojih četrdeset godina, vrlo lijep, ugojen i obučen po najnovijoj nošnji. Kola stadoše.

— Mamice, zovem gospodina Anića s nama, pa odbija — reče Viktorija, okrenuvši se prema drugim kolima. — Govori mu ti, tebe će poslušati.

— Vjerujte, milostiva — predusrete Roko njezine pozive — da bih vam se vrlo rado pridružio, kad bi mi ikako bilo moguće. Ali, vidite, tu su djeca sa mnom, ne mogu ih ostaviti samu, a osim toga imam i kod kuće vrlo važnih poslova.

— Nije lijepo od vas! — reče gospođa i zaprijeti mu prstom. — Vazda nam odbijate svaku ponudu.

— Neugodno mi je, milostiva, ali to moram učiniti i ovaj put. Starije se obveze moraju uvijek obaviti prije novijih, pa nam ove bile i ugodnije i milije.

— Nas četvero idemo svake nedjelje prijeko u Hrvatsku — poče gospođa tumačiti. — Znate, to je potrebno. Inače, ako je čovjek uvijek i uvijek u kući, ne može čestito ni jesti ni spavati. Ovako se malo sprođemo i sprovedemo, pa je odmah lakše za cijeli tjedan.

— Da gospodina predstojnika što ne boli, ako smijem pitati, kad i on ne ide s vama? — reče Roko i u isti čas osjeti, kako je njegovo pitanje vrlo zlobno i izazovno.

— Ah, manite ga, molim vas! — odmahne gospođa rukom. — On ima svoju lulu, svoje novine i svoj divan, pa je time zadovoljan kao mačak sa zapećkom. Nikad ne ide s nama, a dok se vratimo, toliko — prostit ćete — usmrdi cijelu kuću svojom luletinom, da vazda moram tri sata vjetriti.

Gospođa je govorila vatreno i živo kao kakvo djevojče, koje je željno života, a jošte ga nije okusilo. I ona je još mlada

žena — blizu četrdesete — lijepa kao i kći, samo mnogo razvijenija od nje i, kako se to ocjenjuje u običnom govoru, mnogo — zgodnija.

Kad su kola opet krenula, Viktorija se nekoliko puta obazrela. Roko ih još jednom pozdravi, uzme djecu oko sebe, čvrsto im stisne male ručice i žurno pođe kući. Osjećao je, kako mu se grudi veselo dižu i spuštaju.

— Zašto nijesi, striče, išao s njima? — upita ga Joso. — Eh, da su mene zvali, kako bih se ja rado vozio, pa ijo, ijo, ijo — — — Ih, što bih bio veseo!

— E, što ćeš?! — odgovori Roko. — Ja se, vidiš, ne volim voziti na svakim kolima.

— Bome su dobri konji gospodina predstojnika — — —

— Vidim, vidim. Tu bi se dalo dobro voziti i ne bi baš bilo ni teško, ali nijesam mogao ostaviti vas dvoje tu na cesti.

— Nijesmo mi djeca, striče — reče Marija svojim milim, mekim glasom i mudro, mirno pogleda uza nj. — Mi bismo i sami otišli kući.

— Ih, ja sam već i dalje bio sam, pa nije ništa bilo! — poče Joso uvjeravati.

— Ovdje je cesta, tu je grad, nema vukova, nema vještica, pa što bi nam bilo?! — primetne Marija, kaskajući uza nj.

— Istina je — potvrdi Roko. — Vi ste već veliki, pa bih vas i mogao ostaviti, ali nijesam pitao brata, da li mogu ići, pa bi se on ljutio.

— A, ne, ne, striče! — požuri Marija. — Ne bi se on na tebe ljutio. On se ljuti samo na nas djecu, kad nijesmo dobra.

— Malo prije si rekla, da vi nijeste djeca.

— E, jesmo. Mi smo tatina djeca.

— Zlatna tatina djeca! — reče Roko vrlo mekim, nježnim glasom i skrati korak, da se ne umore ta dobra, pametna i slatka tatina dječica.

— Koji je ono gospodin s milostivom? — upita Roko iza kratke šutnje.

— Ima pilanu — žurno odgovori Marija.

— Zove se, zove se — — — Vidiš zaboravio sam — — Marijo, kako se ono zove?! — upita Joso.

— Zove se — — zove se — — Ja ne znam — odgovori ona.

— Vidiš, striče, ovako ja često zaboravim, a znam — poče Joso tumačiti, kao da se ispričava. — Ova je pilana, tu izvan grada, njegova. Velik je prijatelj gospodina predstojnika. Uvijek je kod njega, a zove se — — — Aha, čekaj, sad će mi pasti na um.

— Jordan! — reče Marija.

— Eh, baš si pogodila! — ukori je Joso. — Ti si to čula, kad sam ja s tatom čitao Biblijsku povijest. Jordan — to je rijeka, rijeka Jordan, a on se zove Stojadinović. Eto, striče, sad sam se sjetio. Zove se Stojadinović.

— Stojadinović — ponovi Roko. — Je li oženjen?

— Nije — reče Marija.

— Ne znaš, ne znaš — prekori je Joso žešćim glasom. — Sto puta sam ti rekao, da ne govoriš ono, što ne znaš. Ne znam ni ja, koji sam velik i koji s tatom svukud idem, pa otkuda ćeš ti znati?!

Kad su došli kući, nađu gospođu u hodniku. Roko je poljubi i šane joj kroz veseo smijeh:

— Nevjestice: opet nešto novo!

— Što je, što je? — upita ona.

— Gdje je brat?

— U sobi čita novine.

— Idemo k njemu, pa ću tamo pripovijedati — odgovori Roko, uzme je pod ruku i uđu u sobu.

— Brate, sad sam skoro prema tebi zgriješio — reče on još s vrata.

— Kako to, moj junače? — upita Marko, mećući novine na stranu.

— Predstojnikovi odoše na izlet i malo što im se i ja nijesam pridružio.

— Mogao si, brate, ako bi te veselilo. Ne bih ti rekao ni riječi. Još bi mi bilo drago.

— Zvali su me na sve moguće načine, ali budući da nijesam s tobom o tome govorio, odbio sam. U jednim kolima sjedi gospođica i Tegara, a u drugim milostiva i Stojadinović ili kako se zove?

— Stojadinović, Stojadinović — potvrdi Joso.

— Djeca van! — reče Marko i ne gledajući na njih, a ona smjesta sva strugnuše na vrata, kao da ih magla pojede.

— Tako ti oni sjede — nastavi Roko — i zovu mene. Da sam se odazvao, mjesto bi mi bilo ili na malom sjedalu ili kraj kočijaša, sad već u kojim bilo kolima. To je svejedno, jer bih u svakim bio samo neugodna prišipetlja ugodnoga društva. U prvim bih, po svoj prilici, smetao samo kavaliru, a u drugim i kavaliru i dami. Čini mi se, da je taj gospodin Stojadinović prijatelj iz djetinjstva gospođe predstojnikovice, dok je on prati na šetnje, stari kod kuće »smradi kuću svojom luletinom, pljucka i čita novine«.

Marko se opet uozbiljio kao i ono prvi put, a gospođa se kradom smijuljila.

— Obadvije se dotjerale, pa čisto ne znaš, koja je ljepša i kojoj treba udvarati, a i kavaliri im na mjestu ljudi. To je bio vrlo zgodan čas, da se vježbam za budućnost. Prije svega: naučio bih se sjedjeti na malom sjedalu ili s kočijašem, dok dobrog prijatelja moraš ponuditi s mjestom kraj žene već iz puke pristojnosti prema njoj i njemu; naučio bih se, kako se treba držati, kad hoćeš, da ne vidiš ono, što vidiš; privikao bih se, da zabavljam mamu, dok njezinu kćer zabavlja njezin prijatelj, i još bih naučio mnoge druge korisne stvari. Kad sam bio jednogodišnji dobrovoljac, imao sam druga, koji je bio zaručen s vrlo lijepom, uglednom i bogatom djevojkom. Svako ga je večer poslije vježbe čekala pred vojarnom u društvu jednoga drugog mog druga sa sveučilišta, koji nije rođak ni njoj ni njemu, što više: ja znam, da se njih dvojica nijesu voljela. Kad je ovaj izišao iz vojarne, lijepo su se pozdravili, rukovali se i nekoliko koraka išli skupa, a iza toga se onaj treći praštao i odlazio na drugu stranu. Ta je stvar posve nevina, a i naravna, jer je svakako ljepše, da kroz grad netko djevojku prati, nego da sama baza. Ja sam toliko mudar i obrazovan, da to dobro shvaćam, ali ipak — vražja graničarska krv! Ta to ne može podnijeti i ja sam se uvijek, kad sam vidio njih troje, stidio, kao da sam ja taj treći, taj sretni zaručnik! Zaista moja ga je narav, moji su ga nazori stavljali na treće mjesto kao neki potrebni pokrivač, ali mi je razbor i uglađenost govorila: »Ne luduj, luda graničarska glavo! Zar ne vidiš, da je on zaručnik, da je on sve i da onaj treći, onaj potrebni prijatelj odmah odlazi, čim se pravi pojavi?!« E, to je sve lijepo i istinito, al daj ti na to privikni moje osjećaje! — — Danas

mi se baš bila pružila dobra zgoda, da se u tom vježbam, pa sam je morao propustiti.

— Meni se sve čini, da se ti uvelike rugaš, komedijaš, što li?! — reče Marko čvrstim, uzdignutim glasom i uperi u njega miran i ozbiljan pogled.

Gospođa promijeni boju u licu i oči joj preplašeno zatreptaše.

— Ako ti, bratane, budeš dopustio — odgovori Roko bez i najmanjeg uzrujavanja ili smetenosti — da sve ovo bude samo komedija, za koju ne će nitko doznati, onda se ja doista podrugivam i bit ću sretan, ako tako bude; zahtijevaš li ti, da ja cijelu stvar uzimljem kao tvoju čvrstu odluku, onda — nažalost — ne komedijam, nego govorim gorku istinu, u koju jače vjerujem nego u smrt.

— Prema tome ona se tebi ne sviđa?! — reče Marko istim glasom kao i prije.

— Ona mi se osobno vrlo sviđa, jer je doista krasna djevojka, ali se ne bih mogao pomiriti s njezinim odgojem, s njezinim nazorima i obiteljskim navikama. U svim tim pitanjima ja mislim upravo oprečno od onoga, što nju zanosi.

Roko ušuti, očekujući, da će Marko što reći, no budući da je i on šutio, ne pokazujući nimalo volje, da progovori, Roko nastavi:

— Milostiva mi reče, da moraju na izlete, jer inače ne mogu čestito ni jesti ni spavati. Ja to dobro razumijem i shvaćam, da čovjek mora imati zaista dobar tek, kad se onakva dva para navozaju i dobro rastresu, a zatim našetaju po gustoj šumskoj hladovini. Tu se tekovi otvaraju u tolikoj mjeri, da se čovjek nasiti za cijeli tjedan. Međutim kad mi je to rekla, ja sam se sjetio Prodikove priče o Herkulu na raskršću. Tamo kaže, među ostalim: vrlina je Lijenosti, da jede prije, nego je gladna, da pije prije, nego je žedna, a da uzmogne jesti s tekom, mora birati najbolje kuhare, i da u slast pije, traži vina najveće vrijednosti i u ljetu leti okolo, da nađe komadić snijega; da slatko spava, traži osim mekih perina udobne postelje i pod postelje još daske, da ih podupiru, jer ne spava zbog muke i umora, nego zato, što ne zna, što bi drugo radila. U ljubavi hoće da uživa prije, nego joj je potrebno, ne razlikujući ni muško ni žensko; po noći se vuca, a veći dio dana potroši spavajući. — Sjetio sam se

te priče i nijesam mogao odoljeti napasti, a da ne pomislim, kako — vjerojatno ! — te iste riječi dobro pristaju našim lijepim susjedama — — — Još nešto. Molim te lijepo — obrati se Roko bratu — je li taj gospodin Stojadinović njihov rođak?!

Marko je šutio, a mjesto njegova odgovora usklikne gospođa, smiješeći se:

— Kakav rođak!

— Dobro. Onda je sigurno njezin »prijatelj iz djetinjstva«, koji ima pune ruke posla uz onako starog gospodina supruga, kojega zadovoljava lula, divan, novine i pljuckanje. On sjedi kod kuće s djevojkama i njihov je dobri glas uz njega mnogo sigurniji, nego da su ga dale u polog kojemu poreznom uredu, u kome su stari, namrgođeni činovnici. Da milostiva ima neopisivo velike potrebe i vrlo raznolične tekove, vidi se po tome, što za njih troje čeljadi drži kuharicu i sobaricu i još osim toga za sebe — uz muža — gospodina Stojadinovića i za gospođicu Viktoriju — uz roditelje — gospodina Tegaru, a spremna je uposliti i mene. Naravno je, da se uz majku nauči na iste potrebice i kćerka, a te su njihove sitne potrebice bome odviše krupne potrebe po shvaćanju graničarskoga djeteta.

— Jesi gotov? — upita ga Marko nepromijenjenim glasom.

— Hej, moj bratane, ja imam toga još pune bisage, no ja ću rado šutjeti i slušati, ako ti želiš što reći.

— Bi li se ti prisegao na sve to, što si govorio?

— Prisegao bih se, brate, na ovo: ja takav život ne bih mogao podnositi i među nama bi nastala takva sablazan, kakve možda ne pamte obiteljske kronike, no ako bih ga ipak podnosio, recimo iz ljubavi prema tebi, zbog različitih obzira, zbog djece, ako bi je bilo, i slično, ja bih se osjećao toliko poniženim, toliko gadnim i odvratnim, da bih se stidio izići među ljude.

— Bi li se ti prisegao — opet će Marko — da nijesi nepravedan prema predstojnikovoj gospođi i njezinoj kćeri?

— Nek se za svoju čestitost prisižu one same, a ja bih se sa svoje strane mirne duše prisegao, da one nijesu sposobne za onakav život, kakav je potreban u mirnoj, sretnoj, čestitoj i radinoj obitelji.

— Nije im nužda da rade. Bogate su.

— Bogatstvo samo sobom nije ni dobro ni zlo, ali kad je u rukama onih, koje navodi na besposličenje, onda je najveće zlo, jer je besposličenje kolijevka svih poroka. Ove su lijepe gospođe zle baš zbog toga, što ne će da rade, jer je rad ono najuzvišenije, što cijenimo i čemu se klanjamo kod svih velikih ljudi. Tu se kod njih nikad ne misli na novac. Da je tako, vidi se lijepo na primjerima. Na jednu stranu postavi Franklina, Teslu, Napoleona, Zrinske i Frankopane, Kranjčevića i tako redom, a na drugu bogate Rotschilde, pa se malo izmakni, pogledaj i razmisli. Kod prvih ćeš odmah pomisliti na njihov rad, i ne pomišljajući, da li je koji među njima bogat ili ne, i poklonit ćeš im se, dok te kod drugih odmah udara po glavi njihovo zlato, pa i nehotice pomisliš na kakva našeg najobičnijeg Pimpirafu s čaršije, i kad ih uporediš, vidiš, da je među njima samo jedna razlika i to, što naš siromašni Pimpirafo posuđuje pare trhonošama, podvornicima i sitnim činovničićima, a Rotschildi krunjenim glavama. Druge razlike nema. Kad bi naše lijepe susjede na to pomišljale, živjele bi posve drukčije.

— Kako bi im ti odredio da žive? — upita Marko.

— Morale bi raditi, iako su bogate. Morale bi raditi i raditi i raditi, jer je to prvi uvjet, da budu čestite žene i da se ne podadu kojekakvim gadnim navikama. Nije li, molim te, Bogu plakati, da ta mala obitelj uz dvije onako zdrave mlade i krepke žene drži dvije služavke?! Njima se može dopustiti jednom ili dva puta na tjedan žena, koja će oprati ili uglačati sobe — kad već njihova milost ne dopušta, da i to urede same! — i koja će im oprati rublje i ništa više. Uostalom, što se mene tiče, ja bih se mnogo radije prignuo, da poljubim milostivoj ruku, kad bih je našao, gdje pere pod, nego li danas, kad sam je vidio, kako se u svom stajaćem, najpomodnijem odijelu ukočila kraj lijepog prijatelja. Priznajem, da je to malo pretjerano, ali je vrlo istinito. Nema kućnog posla, koji bi bio ispod dostojanstva ma koje čestite domaćice, ali ima nažalost dosta domaćica, koje drže, da ih ponizuje svaki posao, za koji se može iznajmiti služavka. Eto, uzmimo samo hranjenje djece. To je bezuvjetno iza onoga najuzvišenijeg, najsvetijeg poziva ženina najljepše i najpreče zanimanje svake zdušne majke. Pa što vidimo?! Dame su bogate, žele i dalje ostati lijepe i sviđati se tuđim očima,

pa svoga maloga, zlatnog anđelka bezdušno i bez milosrđa povjeravaju tuđim, neljubljenim grudima. Da im je ikako moguće, one bi ga povjerile služavci još u onom prvom stanju, kad se dijete još ne hrani mlijekom, nego sokovima i krvlju. Do toga dovodi bogatstvo i želja, da se ostane lijepom. Mene vrlo zanima, za koga se štedi ta blažena ljepota?! Sigurno za sretnoga muža — — —

— Dragi moj, to su samo riječi i ništa drugo — reče Marko mirno svojim običnim, neusiljenim glasom.

— Ne, brate. Nijesu to samo puke riječi. To su rane, krvave rane našega tako zvanog boljeg društva. Kod tih je rana značajno to, što mnogi ne vidi njihovu krv i neugodno gnojenje i ne osjeća njihove bolove, pa i ne misli, da su one uopće tu, dok ih drugi vide odviše jasno, pa lako pomisle, da su još veće, nego što jesu. Priznajem, da ja spadam među ove zadnje — — — Pa ta prokleta moda! Samo malo promisli, pa ćeš vidjeti, do kako tužnih gluposti dovodi naše žene ta poštovana gospođa moda. A što je ona?! Ništa drugo nego špekulacija pariških krojača i drugih svjetskih trgovaca, koji vrlo dobro i sigurno računaju sa ženskom taštinom. Njima idu na ruku bogate i besposlene žene, jer im laska, da one budu prve, koje donose novosti, a za njima se odmah povodi i zadnja sirotinja. Kad dođu s modom kakvi novi šeširi, nove cipelice ili suknje, ja osjećam, kako se u istom času valovito zaljulja cijeli ženski svijet i čuje se plač i predbacivanja i odzvanjaju teški uzdasi zabrinutih muževa. Sve se uzljulja, jer je to opća ženska bolest, ali pametne se žene znadu svladati barem toliko, da nijesu smiješne. One se bogatije ne će da zauzdavaju, jer drže, da je za njih velika sramota, ako nijesu pomodne od glave do pete. Jučer sam promatrao krupnu, razvijenu gospođicu Viktoriju u njezinoj uskoj, uzanoj suknji. U lice sam joj se nasmijao, jer mi se najprije pričinilo, da je sapeta, a zatim mi je takom snagom navalilo u glavu, da je obukla gaće, na kojima su nogavice na unutarnjoj strani sašivene jedna s drugom, da bih se mogao valjati od smijeha. Vidiš, ona se hotimice pravi smiješnom u onom času, kad misli, da je najzanimljivija. Po mome mišljenju to nijesu osobito laskavi znakovi za njezino duševno stanje. Osim toga treba uvažiti i ovo pitanje: s kojim pravom oduzimlju te dame mirne noćne snove marljivim, osobito mlađim, građanima, koji zdušno vrše svoje zvanje, točno plaćaju porez, cestarinu i druge općinske namete?! Zahtijevati od njih, da kraj tih pomodnih izloga lijepih tjelesnih oblika prolaze kao drvlje, značilo bi zahtijevati od njih, da ne budu ljudi, jer proći kraj djevojke, kao što je Viktorija, a onako obučena, kao što je ona, a ništa ne pomisliti — — — Oprostite mi, ali — — — Nije naravno.

Marko i gospođa cijelo su vrijeme šutjeli tako, da se Roko raspripovijedao, kao da drži javno predavanje ili da sam sa sobom raspreda svoje misli i nazore. U tom ga je hrabrilo nevjestino češće nijemo odobravanje, što je ona odavala kimanjem glave i malim namigivanjem. To ga je vrlo veselilo, jer mu je bilo mnogo stalo do toga, da prije svega dobije u njoj vjerna sumišljenika i nepokolebiva pomoćnika u zajedničkoj, završnoj navali na Marka.

— Sa svim tim — nastavi on — nijesam htio reći, da ću od svoje buduće žene zahtijevati, da se odijeva po modi naše dobre majke. Ne nipošto. Moda je bolest, pa moram dopustiti, da joj i moja žena prikaže svoju žrtvu, samo ta žrtva ne smije biti tolika, da mi je zbog nje žena odvratno smiješna ili da pomišljam, kako se ona redi i namješta zbog nekoga drugog ili da nas — najzad — svali u dugove.

— Meni se čini — progovori napokon Marko — da sam sve tvoje pripovijedanje dobro razumio.

— To mi je drago, bratane, jer sam onda siguran, da se slažemo.

— Čekaj, čekaj. Ja nijesam svršio.

— Oprosti! Izvoli.

— Dobro sam te razumio, a ti si sa svim tim pripovijedanjem htio reći samo ove tri riječi: Ne ću Viktoriju!

— Kako čuješ, tako sudi — odgovori Roko — posve mirno.

— Ja nijesam učen kao ti — odgovori Marko — pa da se tu s tobom natežem u neplodnim raspravama, no svakako vidim, da mnogo pretjeruješ i da ozbiljno ne shvaćaš svoju budućnost. Mani se ludog idealiziranja, još promisli, upoznaj dobro ljude, pa ćeš drukčije misliti i onda ćemo moći govoriti.

Iza tih je riječi Marko opet uzeo novine u ruke i počeo čitati. Roko baci pogled na nevjestu, oči mu se ukočiše i on se kao lud zagleda u neku neodređenu točku. Gospođa mu

uzvrati sestrinski mek, samilostan pogled, promijeni boju u licu i ode u kuhinju. Za čas iziđe za njom i Roko.

*

Sjeo je i tek što je uzeo knjigu u ruke, kad zazvoni zvonce na kućnim vratima. Digne oči s knjige, da čuje tko to dolazi, i kad nije mogao ništa razabrati, premetne nogu preko noge i opet upilji pogled u mrtva, nepomična slova. Malo iza toga otvori gospođa vrata i s praga mu reče, pružajući mu nekolika pisma:

— Muštuluk, braco!

Roko skoči prema njoj i čim baci oko na naslov najgornjeg pisma, pozna rukopis i veselo usklikne:

— Zaista: muštuluk! Od Nede je.

Uzme ga, otvori i na dušak pročita, a cijelo mu to vrijeme nije silazio s lica veseo, blažen smiješak. Pročita ga i po drugi put, pa onda pruži nevjesti.

— Da čitam?! — upita ona kao da se čudi.

— Naravno. Čitaj, pa ćeš već po tome vidjeti, kako je moja Neda divna.

Naslov i početak pisma je glasio: »Premili, jedini moj Roko! Ne mogu Ti opisati, koliko me je usrećilo Tvoje divno pismo. Istina, nijesi mi pisao ništa, što ja nijesam već prije slutila i osjećala u Tvojim riječima i pismima, ali: vidjeti tu slatku istinu napisanu Tvojom rukom, smjeti je izgovoriti i nepokolebivo vjerovati u nju — o da znaš, kolika je to sreća za mene! Ne ću hiniti iznenađenje, jer znam, da Ti ljubiš u meni samo iskrenu odanost, nego ću Ti otvoreno priznati, da sam već s najvećim nestrpljenjem čekala čas, u kome će prestati Tvoje iskušavanje, kad ćeš prestati postupati prema meni kao čovjek stranac prema stranoj djevojci. Te sam dane teške kušnje rado snosila iz ljubavi prema Tebi, jer si ih Ti htio i nalagao, ali su, vjeruj mi, gdjekada bili strahoviti« — — —

Iza toga mu opširno piše o kućnim prilikama i kaže, kako ga njezina majka zove »Crni« i kako ga je već upravo zavoljela, ali samo kao marljiva, izvanredna mladića i dobra sina. Čim se počne govoriti o njemu kao o čovjeku, koji

ljubi njezinu kćer, spremna je, da zaplače, ne će da sluša i bježi u drugu sobu.

Gospođa je lagano, pozorno čitala i neprestano se smiješila, a kad je bila gotova, reče, mećući list pred Roku:

— Mora da je ta Neda zlatna i dobra dušica — — — Nas ćemo se dvije voljeti.

— E, draga moja, da Bog dade samo, da do toga dođe! — reče Roko i nehotice uzdahne.

— Radit ćemo. Sada ću još radije raditi.

— Sviđa ti se pismo?!

— Krasno piše, i mora da je vrlo dobra.

— Jest. Zaista je dobra.

Drugo je pismo bilo od Janka Frketića. On mu se javlja rijetko, ali kad se javi, onda ga ponudi punim košom novosti. U klubu je, kaže, učinjen »coup d'état«. Matijević se »odvukao u Taliju«; izabran novi odbor i njemu su ponovno ponudili tajničko mjesto, no on je primio samo revizorsku čast, jer to i nije »nego samo čast, koja ne traži ništa drugo nego da je strpljivo nosiš, da ništa ne radiš i da vazda šutiš«; Milica se suši »a i nije vrag, da se cura od svojih desetak godina preko dvadesete ne bi sušila u ovako teškoj nerodici«; Matek se u jednoj gostionici oduševio za rat protiv Madžara, poletio protiv njih, no »na svoju se sreću namjerio na tramvaj, koji ga je zdrobio i tako ga spasio od ratnih grozota«; Mrđelić mu piše iz Rijeke i šalje pet kruna, da ih preda Aniću, jer ne želi na duši ponijeti neplaćene dugove. »Sigurno se sprema u Podzemlje, kad tako olakšava dušu« — umuje Frketić i nastavlja ovako:

»Ne znam, da li ti je poznato, da se kaniš skoro ženiti? To već znadu svi Tvoji zagrebački znanci, a ako Ti slučajno nijesi dosada znao, izvoli primiti do znanja. Rok Ti je do Božića. Nitko ne zna, koju ćeš uzeti, jer Tvoja izabranica ne običava da na korzu pări svoje, a napasa tuđe oči. Drugovi Ti šalju iskrenu sućut, a dr. Krašić Ti poručuje — i on već zna za to — da se »ne da plivati s mlinskim kamenom oko vrata«. Ja se, za svoju časnu ličnost, s predgovornicima ne slažem i glasujem protiv njih. Veseli me, da barem koji vrag iz naše općine ima snage i volje, da učini odlučan, muževan korak. Samo se Ti ženi. Ona je dobra djevojka, živjet ćete moći, a Ti si čovjek na mjestu, pa ćeš sada učiniti sam ono,

što bi u Tvojoj pedesetoj godini morali učiniti dobri prijatelji. Kad sam to čuo, toliko sam se oduševio za Tebe i za nju, da sam opravio opširan hvalospjev o vama najuglednijoj gospođi našega rodnoga kraja — ona će to već objelodaniti s tumačenjem! — i da sam odlučio otkoturati se u Prajsku, e da bi me Prajz naučio, kako čovjek postaje odlučnim i jakim. Ako ni on ne uspije, onda ću slomiti štap nad svojom glavom i otići među novinare i, eventualno, gledati, da postanem ministar.«

*

Roko pokuša učiti, a kad se nije mogao sabrati, uzme papir i poče pisati Janku.

»Nijesam — pisao mu je — sposoban ni za jedan drugi posao i držim, da je to najzgodnije raspoloženje i najsretniji čas, da pišem Tebi. Ti voliš nastrana i neobična umovanja, pa se nadam, da će Ti se moje pismo u cijelosti svidjeti, jer je vjerojatno, da ću umovati dosta glupo i nesuvislo zbog svoga traljavoga raspoloženja. — Matekovu sam tužnu sudbinu čitao u novinama. — Mrđelićevo me vladanje vrlo iznenađuje. Bio je odlučio, da se oženi i da ide kući na gospodarstvo. Kad dobi od Milice korpicu, ide k Nedi po čitav koš i s tim gospodarskim spravicama ne ide kući, da majku koliko-toliko utješi, nego odlazi na Rijeku, vrlo vjerojatno, zbog negdašnje svoje ljubavnice Drine, i sada, najednom okajava svoje stare grijehe. Ne želim mu biti zlokoban prorok, no bojim se, da će tamo doživjeti novo razočaranje i da će se sunovratiti sa sušačkih pećina.«

Dalje mu je pisao, kako ga iznenađuju glasovi o njegovoj ženidbi. Budući da je vjerojatno, da su to izmislili muškarci, on će nastojati, da se doista i oženi i to poglavito stoga, da se ne bi moglo reći, kako su se i oni počeli baviti babarijama.

Pisao mu je vrlo mnogo s malo sadržaja i još manje misli. Kad je bio gotov, zatvorio je pismo, a da ga nije ponovno ni pregledao, zatim je legao na divan i zagledao se u strop. Po glavi su mu se motale najraznovrsnije misli, a sve su se ovijale oko Nede kao oko svoga glavnog izvora.

Ču kućno zvonce i malo zatim razabra Markov glas. Nije se ni makao. Dalje je nepomično ležao i razmišljao, kako bi

najlakše mogao pridobiti na svoju stranu svoga dobrog brata. Marko je najprije otišao u kuhinju, a zatim došao u sobu k Roki i upitao ga, što radi.

— Razmišljam, brate — odgovori on, ne mičući se.

— Vazda razmišljaš.

— Što bih drugo radio?! To mi je zanat.

— Pogotovo sada, kad je momče na ženidbi — je li?!

— Ne ću tajiti, da mi to zadaje još i koliko razmišljanja, no sada nijesam slučajno o tome mislio.

— Nego o čemu?

— Sjetio sam se jedne zgodice iz vremena, kad smo se mi đaci počeli udruživati, pa o njoj razmišljam.

— Što je to bilo tako važno? — upita Marko i sjede.

— Malenkost, al eto, sjetio sam je se — — — Kad su osnovana naša omladinska društva na sveučilištu i na svima muškim srednjim školama, počeli smo organizirati i ženski podmladak. Držali smo, da je to nužno, ako želimo, da potpuno uspijemo u radu za naše nazore. Ja sam tada bio još u gimnaziji i oduševljavao se kao i ostali moji drugovi. Kad sam došao na sveučilište, htio je slučaj i prilike, da budem potisnut u prve redove i tako sam dolazio u različita društva. Jednom takvom prilikom umolim jednu gospođu, udovu našega vrsnog književnika, da u našemu klubu drži predavanje »O zadaći žene u javnome životu«. Ona mi se nasmijala. Kad sam je upitao, zašto mi se smije — »Zato — reče — što sam uvjerena, da vi o tome krivo mislite.« — Varate se, milostiva — počnem je ja uvjeravati. — Ja sam — rekoh — doduše, graničarski sin, ali iz toga nužno ne slijedi, da sam zadržao stare nazore svojega rodnog kraja, po kojima je žena korisno kućno čeljade i ništa drugo.

» Možda bi bilo bolje — reče ona — da ste ostali kod tih starih, dobrih nazora, iako su donekle i krivi.«

»Kako to mislite?!« — začudim se ja.

»Jednostavno. Recite mi, držite li vi, da postoji kakvo žensko pitanje?«

»I te kakvo pitanje!« — odgovorim ja.

»Eto, vidite! — reče ona i opet se nasmiješi. — Da ste ostali kod onih starih, pomalo pogrješnih nazora, ne biste bili zapali u tu apsurdnu zabludu.«

— Samo sam je začuđeno gledao i nijesam znao, što bih na to rekao. Znao sam, da je ona bila u braku osobito sretna i zadovoljna, pa me to smuti još više.

»Vi me ne razumijete?« — upita gospođa.

»Zaista vas, milostiva, ne razumijem.«

»E, slušajte — reče ona. — Priroda je nas žene napose odlikovala i uzvisila, jer nam je dala najljepše, najdostojnije i najuzvišenije mjesto u porodici. Držite li, da je muž duša porodice, onda se varate. To je uistinu žena, a muž je kao neki njezin moćni, jaki pokrovitelj, kao dobri duh domaćeg ognjišta. Njegov se glavni rad razvija izvan kuće, u koju se on svraća kao u toplo gnijezdo, da užije plodove svoga znoja zajedno sa svojom porodicom. Kuća je pravo i jedino polje ženina rada. Njezina je zadaća, da tu kuću učini takvom, da se muž u nju povraća vazda rado, veselo i s velikim zadovoljstvom i oduševljenjem. Ta njezina zadaća iziskuje prije svega, da bude u kući savršena urednost, a zatim, što nije manje važno, da dobro odgaja djecu. Ako ona to dobro vrši, muž će biti s njom toliko sretan i zadovoljan, da će podvostručenom snagom raditi u svome javnom životu i da će rado i spremno ispuniti svaku njezinu pametnu i opravdanu želju. Ako ona ima osobite sposobnosti za javni društveni život, preko njega može provesti, štogod želi. Nije li on slučajno za to sposoban, to je onda tako i tako nesretan brak, i to stoga, što se je uzelo dvoje ljudi, koje nije stvoreno jedno za drugo. Da njezini nazori tu ne mogu doći do izražaja, nije krivo, što nije tobože riješeno to umišljeno žensko pitanje, nego što se ona nije dobro udala, a to sigurno ne spada u žensko pitanje, kako se ono danas shvaća. Toliko može učiniti preko muža, a što može učiniti s djecom, to se ne da ni reći. Uvažite samo ovo, pa ćete imati približnu sliku: dijete nužno oponaša sve, što vidi od odraslih, i pamti sve, što od njih čuje, jer ništa ne zna samo; otac ne dospijeva baviti se s djecom, dok je dobra majka uvijek s njima. Kad to uvažite, morate priznati, da sve djetinje kretnje i sve djetinje riječi nijesu ništa drugo nego majčine kretnje i majčine riječi u malom, sitnom izdanju. Kad od djeteta postane čovjek, može nemarnošću zaboraviti mnogu pametnu majčinu nauku, a štošta može i hotice promijeniti, ali temeljna načela u svojim bitnim oznakama, vjerujte mi, ostanu nepromijenjena, samo ako su

zdušno zasađena u mladu dušu. Stoga možete po sinovima i kćerima sigurno suditi, kakve su im majke, i po muževima približno pogađati, kakve su im žene. Iznimke samo potvrđuju pravilo. — Ako baš želite, ja mogu držati o tome predavanje, a ukratko bih ga mogla reći ovako: Neka majke nauče svoje kćeri, što je njihova zadaća u porodici, i neka kćeri to vrše zdušno i rado, pak će odmah vidjeti, da ne postoji nikakvo žensko pitanje, koje već ne bi bilo riješeno.«

— Govorila mi je po prilici tako, a ja moram priznati, da sam potpisivao svaku njezinu riječ — reče Roko i zagleda se u brata.

— Pametna žena — pridometne Marko nekako tromo i nemarno.

— Vrlo dobra žena i idealna majka. Otada više ni za mene ne postoji to umišljeno žensko pitanje.

— Ja niti ne znam za njega.

— Jasno. Da je slučajno nevjesta bogata i lijena ili samo da nije zadovoljna s tobom, ti bi već znao za nj.

— Molim te, kako ti je došlo u glavu, da baš o tom razmišljaš? — upita Marko i zagleda se u njega.

— Tišti me, bratane, pa onda i razmišljam.

— Kako to može tištiti tebe?

— Vrlo lako. Nažalost odviše lako — — — Jutros ga je nabacila gospođica Viktorija.

— Zar se i ona bavi takvim besposlicama?

— I ne bavi se ničim drugim nego besposlicama. Cijeli joj je život neprekidno, strašno dosadno besposličenje.

— Jesi li joj pripovijedao to, što ti je govorila ta gospođa?

— Nijesam imao vremena, a ni volje, jer bih joj bio morao spomenuti stvari, koje bi joj bile vrlo neugodne. Da sam o tom počeo govoriti, bio bih joj svakako naveo neke Tolstojeve riječi.

— Što veli taj gospodin?

— Veli doslovno ovo: »Koliko je žena udaljena od društvenog života i koliko je vičnija teškim poslovima, toliko je veći njen utjecaj i njena moć u porodici.«

— Jeli bi bio to pripovijedao — je li?!

— E, bratane moj — bez zamjerke! — Jela je nešto posve drugo. Više ima u malom prstu nego ova u glavi, a za jedan dan više privrijedi u kući nego ova za godinu dana.

— Baš je šteta, što se posvadi tako složan par! — reče Marko podrugljivo.

— Meni je žao, no nije šteta. Svatko mora ići svojim putem, pa bio kako trnovit i krvav! Tu nema štete. Ostaju samo boli, a kroz njih možda — i najveća sreća — — —

— Bi li se ti doista htio oženiti?! — upita Marko nenadano i bez ikakva prijelaza.

— O, još i kako! Što više: ne pojmiš, koliko sam ti zahvalan, što si došao na tu misao, i da ti nijesi iznio taj prijedlog, vjeruj mi, da bih ti ja bio o njemu govorio, iako bi mi bilo vrlo teško. Samo — moramo još govoriti o kojekakvim vrlo važnim stvarima.

— Da čujemo?!

Roko se ushoda po sobi, govoreći lagano i odmjereno:

— Htio sam, da govorimo na primjer o tome, kako postaje od seljačke obitelji tako zvana gospodska obitelj.

— To je barem jasno! — usklikne Marko. — Djeca idu u više škole, stupe u službe i eto ti gospodske obitelji, a sa seljačkog ognjišta. Barem se o tome ne mogu voditi učene rasprave.

— Čini ti se. To, što si ti spomenuo, to je zapravo samo izmjena odijela, društva i, redovno, prebivališta. I o tom bi se dalo mnogo raspravljati, jer je vrlo važno gospodarsko pitanje, no mene sad ne zanima. Želio sam govoriti s tobom o onome, što ti nijesi spomenuo, a to je duševni razvoj onih članova seljačke kuće, koji je prvi počnu pretvarati u gospodsku ili uz seljačku i u gospodsku kuću. O onim se prvim presadima sa sela u grad može mnogo govoriti, jer su na strašnome, skliskom putu i jer su izvrgnuti čestim i jakim mrazovima.

— Ti to o njima govoriš kao o presađenu kupusu.

— Posve tako. Dok uhvati korijen u novoj zemlji, treba ga njegovati, plijeviti, okopavati i polijevati vodom, da ne uvene. Kad ojača, ne zahtijeva ni pola pažnje i truda. Taj mladi presadnjak, koji još nije uhvatio korijena, to smo mi, koji prvi izlazimo iz seljačke kuće, a ono, gdje je presad već uhvatio korijen, gdje je ojačan, to su naša djeca.

— Tko je taj vrtlar, koji treba da oko nas plijevi i da nas okopava i polijeva? — upita Marko podrugljivo.

— Naš razbor. Tako ti je, bratane, pa se ti rugao još i više. Sigurno si čuo priču o popapučenom opanku?!

— Da. Što onda?

— Te su priče lijepe pouke za nas presađene, samo ih treba dobro razumjeti. Više im se ne sjećam sadržaja, ali znam, čemu su nas htjele naučiti.

— Da od opanka nikad papuče — je li?!

— Da, samo ne doslovno. Poznam vrlo mnogo pogospođenih seljačkih sinova i sve bismo ih, uglavnom, mogli podijeliti u dvije vrsti: vrst bedastih i vrst pametnih. Među bedaste brojim one, koji se stide svoga koljena, nameću se samo najboljim društvima i na svakom koraku griješe, pretvarajući se, da prave dosjetke; po ulicama idu ukočeno s tankim štapićem u ruci, troše ludo, dok imadu koju paru, i hoće nasilu da su nježniji i razmaženiji od djece najstarijih birokratskih porodica i, nastojeći zadovoljiti sve te bolesne potrebe, nikako ne razvijaju svoju radnu snagu, kržljave i propadaju kao nametnici narodnoga tijela. Ako se žene, traže prije svega novac i rodbinu, u koju oni ne spadaju ni sa svojim osjećajima ni svojim odgojem. Brakovi su im naravno nesretni. Prije sam zaboravio spomenuti, da takvi redovno zaduže i upropaste svoje nesretne roditelje. To ti je, bratane, vrst bedastih. To su baš popapučeni opanci. U vrstu pametnih spadaju oni, koji rade posve obratno od onih prvih. Oni su vrlo korisni po društvo, jer ga pomlađuju i jačaju, donoseći mu novu, nepokvarenu i neobuzdanu snagu. Oni hrane grad zdravim silama, kao što polje hrani i selo i grad zdravom, svježom hranom.

— Dobro. To razumijem — reče Marko. — Što još?

— Što još? Još dolazi ono najglavnije, a to je, da iz tih činjenica treba povući zaključke bez milosrđa i bez popuštanja.

— I to se može.

— Može se, a da se doista i učini, potrebno je ispitati, zašto oni prvi redovno propadaju, zašto su za selo izgubljeni, a za grad štetni i zašto — naprotiv — oni drugi društvu koriste, iako je to društvo, o kome je govor, gospodsko, a oni se nimalo ne gospode?

— Čini mi se, da ćeš ti tu svoju raspravu razvući na dugo i široko?!

— To bih mogao učiniti, ali ne ću. Nije potrebno, jer se otvaraju oči, čim se spomene, da mi dolazimo među gradsku djecu sa svojih deset do četrnaest godina i s usisanim zdravim seoskim nazorima i pomalo nespretnim, plašljivim držanjem, pa da sada s teškom mukom moramo učiti ono, što su gradska djeca naučila, a da sama ne znaju kako. Dok stignemo tamo, gdje su ona bila, kad smo mi počeli učiti, građanska su djeca otišla dalje i tako redom. U nauci ih možemo brzo stići i redovno ih naglo mimoilazimo, jer je seosko dijete zdravije i svježije od gradskoga, ali se nikada ne možemo s njima posve sastati u vladanju, načinu mišljenja i u nazorima. Možda se mnogi nas vlada daleko bolje nego najbolje gradsko dijete, ali svakako: to je nekako drukčije. U svakoj se mladoj duši odsijeva majčina duša, i tko to zna cijeniti i tko ima sposobnosti, ne će ludo srnuti za drugim, nego će lagano i ustrajno izrađivati samoga sebe. On će doduše uvijek nositi pečat kakvoga starog konzervativca, ali to ništa ne smeta, jer kad bi radio obratno, bio bi kao majmun u cilindru i fraku. Ludo je i pomisliti, da se mi možemo smjesta prilagoditi gradu ili, kako se to obično kaže, aklimatizirati se. To je nemoguće i to se ne smije zaboraviti. Mi možemo biti bolji učenjaci, bolji umjetnici ili bolji političari od gradskih sinova, jer se tu radi samo o sposobnostima i radu, ali s druge strane mi zadržimo neke nazore i ljubavi, što smo ih ponijeli sa sela. Ako ih zabacimo, bit ćemo kao siromaci, koji zbace sa sebe svoje prnje, u želji, da obuku novo odijelo, koje uistinu niti imadu niti mogu dobiti. Da su radili drukčije, da su svoje poštene prnjice okrpali, oprali i uglačali, vidjelo bi se, da su obučeni posve pristojno.

— Jesi li svršio? — upita Marko.

— Ako želiš — jesam.

— Što si mi htio reći s tom učenom raspravom?

— Htio sam reći, da je grijeh sijati probranu pšenicu po trnju i kamenju. Htio sam reći, da je selo doduše kao košnica, koja šalje u svijet svoje najbolje mlade sile, ali da ono ipak gradu ne koristi, ako se te marljive pčele pretvore u trutove. Htio sam reći —

— Poslušajde, Roko — upade mu Marko u riječ: — Mani se ti, bolan, tih filozofija i mudrolija. Meni ne trebaju, jer se ja baš previše ne gospodim, a za tebe su suvišne, jer si dokazao, da si dosad uvijek bio među prvima.

— To je istina, a tako je stoga, što sam dobro opazio, da mi je mjesto u onoj pametnoj vrsti seljačkih sinova, i što sam se toga čvrsto držao.

— Drži se toga i dalje, pa i opet ne treba toga mudrovanja.

— Pristaješ li na to?

— Kako ne?!

— Ne znam, da li pomišljaš, da bih se ja zbog nepovoljnih prilika mogao naći među spomenutim dvjema vrstama kao u procjepu ili, što više, da bih mogao zapasti u onu goru, a da ne znam ni sam kako?!

— Mislim, da to nije moguće.

— Ja znam, da jest. Dopuštaš li, da navedem vrlo izbočen i jasan primjer?

— Zašto ne?! Samo reci.

— Evo ti primjer: kad bih uzeo Viktoriju, bio bih upropašten čovjek. Već sam ti naveo mnogo stvari, o kojima ja mislim posve oprečno nego ona. Zapravo ona ne misli ništa. Samo radi kao stroj, kojemu je snaga uperena na krivu stranu. Doći će do sukoba. Ja mogu ili popustiti ili otići od nje. U jednom sam i u drugom slučaju mrtav za javni život i od mene bi postao kakav vrlo nesavjestan činovnik, a lako lola i pijanica.

— Vrlo lijepo govoriš! A gdje ti je snaga, gdje ti je muževnost, u što ti škole, ako se ne bi znao svladati? — upita Marko, ali začudo dosta mirnim i blagim glasom.

— To su, bratane, samo lijepe riječi. Kućna je sreća temelj svakoga rada. Kad nje nema, onda je uzaludno zazivati muževnost i nauke. Jedna jedina snažna duševna potištenost može više porušiti jednim nasrtom, nego što trijezan, miran i uspješan rad podigne u dvadeset godina. Godine dižu, časovi ruše.

Marko se je zagledao preda se i vrlo nestrpljivo sukao, skoro čupao brk. To je kod njega bio vazda najsigurniji znak, da razmišlja nešto teško i ozbiljno. Neko je vrijeme šutio i Roko, a onda nastavi:

— Vidiš — reče — ja osjećam upravo nenaravan užitak i zadovoljstvo, kad obučem naše graničarsko odijelo i sjednem s našim seljanima, pa se upustimo u razgovor o zmajevima, o vili Ravijojli ili o tome, kako kane graditi ličku željeznicu samo stoga, da nam otmu i pokradu šumu s Velebita, a — naprotiv — vrlo me je ražalostilo, kad sam vidio, da se više ne mogu onako slobodno i ujedno nedužno šaliti s našim djevojkama kao ostali graničarski momci, ili da ne znam plužiti ili da ne znam valjano utaslačiti bilo za grablje ni splesti pero za branu. Eto, takve stvari mene usrećuju, odnosno žaloste, a kad bih o njima počeo pripovijedati u društvu, u kome bi bila i milostiva gospođa Viktorija Anić, ona bi mi najprije namigivala i kimala glavom, da je ne sramotim, da prestanem, zatim bi mijenjala boje u licu i oblio bi je znoj, a kad bih ja — što je vrlo vjerojatno — baš zbog njezina takvog držanja počeo još više pripovijedati s mnogo izrazitijim naglaskom, sirotica bi milostiva pala u nesvijest, zgražajući se nad mojim prostaklukom i neotesanosti.

— Vjeruješ li ti, da bi zbilja bilo sve tako? — upita Marko, ne gledajući u njega.

— Bilo bi, bratane, čudo, ako bi bilo drukčije. Ja sam već dobro vidio, kakva je Viktorija, a za sebe sam uvjeren, da ću imati vrlo mnogo obzira prema svojoj ženi, prema dobroj ženi, ali ni trunka samilosti i popuštanja prema napirlitanoj, bogatoj i razmaženoj lutki. Ja u to vjerujem.

— Moj junače, pa što ću onda s tobom? — upita Marko, uspravi se i prekriži ruke na prsima. — Što ću s tobom: reci mi?

— Čini, bratane, što hoćeš — odgovori Roko mirno i ozbiljno.

— Imaš li djevojku? — upita Marko suho i odrezano.

— Još zapravo nemam — odgovori Roko i stegne svaki mišić i živac na licu, da ne bi brat primijetio, da ne govori iskreno.

— Zašto dodaješ taj »zapravo«?

— Eto: sada si birao ti i nijesi bio sretne ruke. Hoćeš li dopustiti, da sada izabirem ja, a ti da ocjenjuješ? Tako ćemo se prije složiti.

— E, dragi moj! — usklikne Marko i ustane. — O tome ćemo još govoriti, a ti međutim razmišljaj o Viktoriji.

— Već sam joj pretresao svaku koščicu i svaku kaplju krvi. Ne mogu naći više ništa novo.

Marko lagano otvori vrata i iziđe u drugu sobu, a da nije rekao više nijednu riječ. Roko osjeti u cijelom tijelu neku osobitu lakoću, grudi mu se nadimahu zadovoljstvom i velikom nadom. Iziđe na druga vrata u hodnik, a iz hodnika uđe žurno u kuhinju i šane nevjesti:

— Popustit će — — — Lomi se — — —

*

Roku je počelo sve više i više zabavljati pitanje, kako će njih dvoje živjeti poslije vjenčanja. O tom je i prije češće razmišljao, ali ne tako potanko i tako strogo, jer se prepuštao nekom nesvijesnom uvjerenju, da će se to pitanje riješiti lako i samo sobom. Sada, kad se svaki čas sprema, da započne razgovor o tome s Markom, mora sve jasno odrediti, sve riješiti sam za sebe, prije nego bude stajao pred bratovim pitanjem: »Od čega ćete živjeti?«

Što je dalje razmišljao, činilo mu se sve teže i teže, i došao je do tvrdog osvjedočenja, da će se u naravi riješiti mnogo lakše i brže, nego li će on to moći Marku razložiti. Postavljao je sve najgore i skoro nemoguće gospodarske uvjete i kušao, da u svakom postavljenom slučaju nađe put, kojim bi njih dvoje mogli i morali udariti, da sretno isplivaju.

U takvim ga je mislima često zatekla nevjesta, često ga je našao brat, a i oboje zajedno i, kad bi ga upitali, kamo se zanio, što razmišlja, stalno je odgovarao:

— Radim — i dodavao kao u šali: — Tko hoće da se ženi, mora mnogo raditi.

— Da si htio uzeti Viktoriju — reče mu jednom zgodom Marko — ne bi trebao mnogo raditi.

— Sve da sam i nju uzeo, morao bih još i kako raditi, jer ne bih želio, da me žena uzdržava.

— To ne bi značilo, da te uzdržava žena, jer je ono tvoje kao i njezino.

— Nije naime ni moje ni njezino.

—Zapravo je njezinih roditelja, a oni su obvezani, da pridonesu vašoj zajedničkoj budućnosti.

— To je istina, ali ne bih želio doživjeti, da me oni hrane. Ako bi već trošili za moje nauke — dalo bi se podnijeti, ali dalje ništa. Svakako bih radio.

Iz ovoga je malog prizora sijevnula Roki u glavu tako jasno i određeno njegova naslućivana teorija rada, da ju je lako i brzo razradio do kraja i nestrpljivo očekivao priliku, kada će je moći »podastrijeti Marku na odobrenje«. Prije nego do toga uopće može da dođe, morao mu je reći za Nedu, jer je za vrijeme toga razmišljanja, za vrijeme tih teških duševnih vježba učio malo i slabo. Druge su mu brige trošile cijelo vrijeme i crple svu snagu. Dok je s nevjestom još sastavljao osnovu, kako će pristupiti k Marku, pruži mu se neočekivana zgoda.

Bilo je to drugi dan iza onog jutra, kad se riješio straha pred Viktorijom. Prošlo je podne. On je sjedio u svojoj sobi i pisao. Marko ga zateče u najživljem pisanju.

— Što pišeš? — upita ga on, stupivši u sobu.

— Radim, bratane — odgovori on, ne prestajući.

— Što radiš?

— Pišem, bratane, jednu pričicu. Došlo mi, pa hoću da svršim. Kratka je stvar.

— Rekao si, da ne ćeš pisati.

— O, ne! To nijesam rekao. Ako se dobro sjetiš, vidjet ćeš, da su moje riječi glasile posve drukčije.

— Ja volim, da pišeš, ali bi bilo pametnije, da sada učiš, kad ti je ispit za vratom.

— To bi bilo istina, kad bi se mogao osloboditi misli, koja mi jasno dođe u glavu, i mirno raditi. Budući da je to nemoguće, onda je bolje, da odmah sjednem i pišem. Kad svršim, onda sam opet tako miran i spokojan, kao da nijesam nikad ni pomislio o onome, što sam čas prije napisao.

— Čini se, da ti rado pišeš?

— Kako kada. Često prođu mjeseci i mjeseci, da ne prihvatim pera, a često i ne mislim nego o tome.

— Ali — ovako, mislim, dopisivati se — to voliš.

— Što me to pitaš?! — reče Roko i nasmiješi se. — Sam znaš, da se često i sam ljutiš, što ti dugo ne odgovaram.

— To je, vidiš! Stoga sam se začudio, kad me sada stiže pismonoša i predade mi ekspresno pismo za tebe.

— Za mene? — začudi se on.

— Za gospodina Roku Anića.

— Gdje je? Daj, da vidim — reče Roko i ustade. — Sigurno od Frketića.

— Ne će biti.

— Tko bi znao. Daj, da vidim. Baš sam radoznao, od koga je.

— Dopisuješ li se možda s kakvom gospođicom?

— Ja? — preupita Roko, kao da ga to pitanje iznenađuje, a krv mu udari u lice.

— Ja, bome, sigurno ne.

— Ni ja — odgovori Roko nesigurnim glasom.

— Ako ne — ne. Dobro — reče Marko mirno. — Čemu mijenjaš boju u licu? Što se treba uzrujavati?

— Tako. Neugodno mi je, kad me to pitaš.

— I ti se zaista ni s jednom ne dopisuješ?

— Ta, nemoj me, bratane, molim te mučiti. Daj mi, da vidim od koga je list.

— Dat ću ti, ali ćeš mi svakako dopustiti, da ja prvi vidim, od koga je. Stariji sam — ne?

— Dobro, bratane. Vidi, pa mi ga daj — odgovori Roko u teškoj neprilici.

Marko izvadi pismo iz džepa i pokaže mu ga, upitavši:

— Poznaš li rukopis?

— Poznam — odgovori Roko, a novi mu valovi krvi navru u oči i obraze.

— Istina, vrlo odlučan pisar — govorio je Marko lagano, promatrajući rukopis — ali svakako u suknji je.

— Jest, bratane — odgovori Roko i pogleda u njega. Vidio je, da se više ne da izbjeći i u zadnji čas odluči, da tu zgodu izrabi do kraja, pa kako bilo da bilo.

— Da li bi mi dao, da ga otvorim i pročitam?

— Vrlo rado.

— Zar te nije strah, da ću se naljutiti?

— Nadam se, da ćeš biti vrlo zadovoljan. Izvoli samo čitati.

Marko uzme nož, razreže omot i odmah pruži sve skupa Roki, govoreći:

— Ne, ne ću. Evo ti, pa sam čitaj. Samo nije od tebe lijepo, što si mi rekao, da se ni s jednom ne dopisuješ.

— Priznajem, bratane, da nije lijepo. Molim te, oprosti mi, i da si mi oprostio, dokaži mi time, što ćeš pismo pročitati prije nego ja.

— Želiš, da ga pročitam?

— Da. Molim te, učini mi tu ljubav.

— Mene to ne zanima — odgovori Marko i stavi pismo na stol — samo želim, da mi uvijek budeš iskren, pa kako bilo da bilo.

— Molim te, bratane, pročitaj ga, pa ćeš odmah vidjeti, zašto sam ti bio neiskren — reče Roko, priđe mu i pruži mu pismo.

— Kažem ti, da nijesam željan znati, što ti piše.

— Kad te molim, učini mi tu ljubav — molio je Roko uporno i držao pismo pred bratom.

— Ako je baš tolika želja — neka ti bude — odgovori Marko, primi pismo, izvadi ga iz omota, razmota i odmah reče: — Aha: namirisan je.

— Držim, da nije, a možda slučajno i jest — odgovori Roko.

Kad je počeo čitati, na licu mu se vidio lagan smiješak, kojega je sve više nestajalo, što je dalje čitao. Posve se uozbilji, sjede na divan, nasloni laktove na koljena i počne čitati još jednom spočetka. Kad je bio gotov, primota pismo i upita mirnim i ozbiljnim glasom:

— Tko je ta Neda?

— Moja izabranica! — odgovori Roko kratko. Osjećao je, kako mu srce jače kuca.

— Kako se zove?

— Jagatić.

— Čija je?

— Ne znam.

— Znaš valjda što joj je otac?

— Otac joj je umro.

— Što je bio?

— Ne znam.

— Premalo znaš — reče Marko, ustade i ode iz sobe, noseći pismo u ruci.

To je Roku iznenadilo, jer nije znao, što kani, a želio je, da i sam što prije pročita, pa pođe za njim. Marko uđe u kuhinji, pruži ženi pismo i reče joj:

— Pročitaj ovo.

Ona pusti iz ruke neki posao, i čim se malo zagleda u pismo, baci oko na Roku, pa poče čitati. Roko joj je malko kimnuo glavom i nasilu se nasmiješio.

— Divna je ovo dušica — reče gospođa nesigurnim glasom, vraćajući Marku pismo.

— Jesi znala za nju? — upita on.

Gospođa pogleda u Roku, koji je stajao iza brata i kad joj on opet kimnu glavom, odgovori:

— Jesam. Znala sam.

— Zašto mi nijesi rekla?

Gospođa opet pogleda u Roku. On pokaže prstom na sebe, pa ga zatim metne na usta. Gospođa ga razumije i odgovori:

— Roko me molio, da ti još ne kažem.

— Lijepe urote iza mojih leđa! — reče Marko, dade Roki pismo i ode u sobu.

— Piše li dobro? — upita Roko, čim su se zatvorila vrata iza brata.

— Divno i pametno! — odgovori ona tihim glasom. — Zar ti nijesi čitao?

— Ne — reče on i počne žurno čitati.

— Zlatna moja dušica! — uzdahne Roko, kad je dočitao. — Baš je pisala, kao da je mene pitala za svaku pojedinu riječ.

— Vrlo lijepo — reče gospođa i upita: — Kako je Marko došao do tog pisma?

— Dao mu ga je pismonoša i, kad ga je on predavao meni i koješta me pitao, toliko sam se zapleo, da je bilo jedino pametno, što sam mogao učiniti, da mu ponudim, da ga pročita prije mene.

— Ne trebaš nimalo žaliti.

— I ne žalim, jer kako ju je upoznao iz ovoga pisma, tako je ne bi upoznao iz moga pripovijedanja, da mu govorim tri dana.

— Idemo objedovati — reče mu nevjesta, uzimljući zdjelu s juhom, da je nosi u sobu.

— Čekaj — zadrži je on. — Reci mi, da li bih prvi što počeo bratu govoriti ili ne?

— Bolje će biti, da čekaš, dok on sam počne. Sad zna sve i on ne će šutjeti — odgovori gospođa i pođe, a Roko za njom.

— Jeste li održali urotničko vijeće? — upita Marko nasilu strogim glasom.

— Mi ne držimo, bratane, nikakva vijeća — odgovori Roko — a pogotovo ne urotnička.

— Dobro, dobro. O tom ćemo još govoriti — reče on i sjede k stolu.

Za vrijeme cijelog objeda nije nitko progovorio skoro nijedne riječi. Roko i nevjesta pogledali su se gdjekad kradom, nasmiješili se, i to je bilo sve. Marko se nije držao ljutito, ali svakako mirno i posve ozbiljno. Kad su jeli, Marko progovori prvi i reče:

— Da, da — — — To je dakle ta vaša izabranica?!

— Jest, bratane — odgovori Roko čvrstim glasom.

— Ne znaš, čija je, ni što joj je bio otac — — —

— Nekakav mali, vrlo mali privatni činovničić, ali točno ne znam, jer me nije zanimalo to pitanje.

— Ne znaš, ima li novaca?

— Ne znam ni to. Mislim, da nema.

— Je li lijepa?

— Jest.

— I mala bi se udala, naravno — ne?

— Mislim, da bi.

— Je li dobra i valjana?

— Vrlo je valjana, a da li je dobra ili ne, vidiš po ovom pismu — odgovori Roko i opet se nasmiješi na nevjestu.

— Reci ti meni, što kaniš s njom?

— Štogod ti rečeš. Kako si vidio, i ona pristaje na to.

— Što misliš, koja je razlika između nje i Viktorije?

— Golema je razlika, a glavno je to, što Nedu volim, Viktoriju ne volim. Neda je neobična, velika u jednostavnosti, divna!

— Ako li se ti varaš?

— Najzad — nije ni to isključeno, ali imam vrlo veliku vjerojatnost, da se ne varam.

— Kad si je upoznao?

— Osmoga prosinca prošle godine.

— Na šetalištu, — je li?

— Ne, bratane. Na šetalište ne dolazi, jer ima pametnijeg posla. Upoznao sam je kod nekog njezinog rođaka.

— Što te je privuklo, kad o njoj ne znaš ništa?

— To, što je vrlo slična našoj majci. Nadalje to, što mi se osobito svidjelo njezino čedno, jednostavno i lijepo držanje i vladanje, a napokon, moram priznati, njezine oči i to, što sam u razgovoru vidio, da dobro odgovara mojim nazorima i da nije nimalo svojeglava. To su uglavnome svojstva, koja su me k njoj privukla, uz ono nešto nesvijesno i nerastumačivo, što se nalazi u svakoj ljubavi.

— O čemu ste obično razgovarali?

— To lijepo vidiš po ovom pismu.

— Jesi li im bio kada u kući?

— Ne, bratane.

— Sad ja razumijem, zašto si se ti posvadio s Jelom, i zašto ti se ne sviđa Viktorija.

— Ne budi mi nepravedan — usprotivi se Roko žešćim glasom. — Istina je, da ovu ljubim, ali sam se s njom upoznao skoro godinu dana poslije nego sam se s Jelom prestao dopisivati; a, da ovu i ne volim, Viktorija mi se ne bi svidjela. I sam si uvidio, da su posve opravdani i razboriti svi razlozi, koje sam ti naveo protiv nje.

— Kaniš li je uzeti? — pitao je Marko neumorno kao sudac istražitelj, a Roko mirno i bez zabune odgovarao.

— Ja to iskreno želim — reče on — a to ću i učiniti, ako ti dopustiš.

— Mislim, da je ta tvoja nakana nepromišljena.

— Zašto, bratane?

— Zato, što ne poznaš njezine imovinske prilike, a hoćeš, da se ženiš.

— Ona zarađuje, a zarađivat ću i ja, pa ćemo moći živjeti, a mislim, da će i njezina majka dosta pridonijeti za naše kućanstvo.

— Da čujem, kako ćeš ti to zaslužiti?! — upita Marko dosta podrugljivo.

— Radit ću, brate. Ja osjećam za to i volje i snage i sposobnosti. Odmah poslije ispita idem u odvjetničku pisarnicu. Tu ću zaslužiti toliko, koliko je za mene nužno, zatim ću radom naučiti mnogu stvar, koja će mi koristiti, kad budem

odvjetnički perovođa, i osim toga dospjet ću — uz dobru podjelu vremena — da učim za ispite i da ih redovito polažem.

— Kad bi uzeo Viktoriju, toga ti ne bi trebalo — primijeti Marko.

— Ne mogu je uzeti!

— Kad se ne bi oženio, onda ne bi ni stupao u pisarnicu.

— To bih svakako učinio, jer se kao pravnik treće godine mogu vrlo lijepo sam opskrbljivati, pa ne bih nipošto uzeo na dušu, da sam vama na teretu.

— Poznaš li joj majku?

— Vidio sam je, ali nijesam s njom govorio. Ne voli me.

— To će onda biti lijep život.

— Vidiš, bratane, ja vjerujem, da će doista biti vrlo lijep i zadovoljan.

— Kako vidiš po ovom pismu, nijesam se odviše prepuštao osjećajima, iako sam vrlo mnogo osjećao. Mislio sam na sve i, kako sam ja njoj pripovijedao o tebi, tako je ona meni pripovijedala o svojoj majci. Vas dvoje ste posve slične naravi: dobri, nagli i zaljubljeni u sve svoje blize. Gospođa me ne voli stoga, što joj ljubim kćer i što se boji, da ću je prevariti, a ona je ljubi do bezumlja; osim toga Neda joj je obećala, da se ne će nikad udavati. Starica se toliko uživjela u to svoje uvjerenje, da strepi već i pred samom pomisli, da bi se ono moglo okrenuti i propasti. Koliko me god sada ne voli, uvjeren sam, da će me toliko zavoljeti čim se upoznamo.

— Nemoj zaboraviti, da se punice i zetovi redovno ne slažu.

— Kako se ti slažeš sa svojom, a kad si došao u prošnju, istjerali su te iz kuće?!

— To je puki slučaj.

— Ne. Nije slučaj. Ako svatko od njih zdušno vrši svoju dužnost, ako su pametni i snošljivi, i ako im se ne kose namjere i težnje, ne mogu se sukobiti ni u svome radu.

— E, ali daj ti to nađi!

— Slučajno sam našao — — — Mimo svega ostaloga, promisli i sudi, što je zet puničinoj kćeri, sjeti se sve one ljubavi, koju joj on pruža, sve njihove nedostižive intimnosti i zajednice života, a s druge strane zamisli, što je punica zetovoj ženi: sjeti se, da joj je ona dala život, da joj je dala svoju krv i snagu u najsretnijim časovima — sjeti se svega toga, pa ćeš sigurno uvidjeti, da se čestita punica i čestit zet, koji dobro shvaćaju svoj divni odnos, moraju ljubiti i štovati, kao da su rođeni sin i rođena majka. Zaista: skoro pa nikakve razlike.

— Uzmimo, da će sve biti tako — reče Marko i pogleda uporno u Roku — no sada se pita, da li bi ona pristala, da se sada vjenčate?

— Njoj je zasada krivo već i to, što joj kćer volim, a kamo li, da bi se moglo govoriti o ženidbi. Tako dugo, dok ti ne pristaneš i dok se ja osobno s njom ne upoznam, ne možemo o tome govoriti. Ako to bude i kad bude, onda ću ja za sve lako, jer je gospođa vrlo dobra.

— To još ne znaš.

— Neda mi je sve pripovijedala, a ona govori samo ono, što je istina i što sigurno zna.

— Zar ti tako čvrsto vjeruješ u ono, što ti ona kaže?

— Kad joj ne bih vjerovao, ne bih je kanio uzeti. Što više: ne bih s njom ni govorio, a pogotovo ne bih tratio vrijeme dopisivanjem.

*

— Hm — — Hm — — — kimne Marko nekoliko puta glavom kao čovjek, koji se nalazi pred teškim poslom, a ne zna, kako bi ga najlakše i najbrže obavio. Iza toga ustade i poče hodati. Roko je još neko vrijeme sjedio, a onda i on ustade i priđe k prozoru. Gospođa je već prije otišla u kuhinju.

— Ljutiš li se, bratane, što sam ti bio rekao, da se ni s kim ne dopisujem? — upita Roko iza dulje stanke. Glas mu je podrhtavao.

— Ph — — Ne ljutim se — odgovori Marko — ali bi mi bilo mnogo milije, da si mi odmah rekao, da si zaljubljen u drugu, umjesto što si se izmotavao.

— Oprosti mi — poče se on ispričavati. — To nijesam učinio u zloj namjeri. Priznat ću ti, da sam iz Zagreba otišao najviše stoga, da iskušam svoju i Nedinu ljubav. Prije joj nijesam htio ništa reći, dok nijesam bio stalan i za sebe i

za nju, a k tebi sam opet došao baš zbog toga, da ti sve rečem i da se dogovorimo, jer znam, da bismo se u pismima teško sporazumjeli. Međutim ti si me pretekao s ponudom, da uzmem Viktoriju, i tako sam se nenadano našao među dvije vatre. S jedne strane želim, da mi dopustiš, da se ženim već sada i da uzmem Nedu, a s druge strane, da odustaneš od namjere, da uzmem Viktoriju. Učinilo mi se, da ne bi bilo pametno i da bi mi bilo preteško, kad bih sva ta pitanja kušao riješiti najednom i stoga sam ih razdijelio. O Nedi sam šutio sve dok nije riješeno pitanje o Viktoriji. I sada, kad smo nevjesta i ja od dana u dan odgađali, kada ćemo ti početi govoriti o Nedi, dođe ti u ruke ovo pismo. Tako sada znaš sve, a i uvidjet ćeš, da se nijesam mogao drukčije držati.

— Voliš li ti nju?

— Vrlo je volim, bratane.

— To je velika stvar. Ja ti se mnogo i ne razumijem u te tvoje filozofije i ljubavi, ali dobro znam, da se ne da živjeti o zraku i ljubavi. Ja nemam ništa protiv te tvoje Nede. Što više: sudeći po ovom pismu, to je zlatno čeljade i Bog vas blagoslovio, ali — — — Jesi li ti siguran, da ćete vi moći pristojno živjeti? Ne smiješ zaboraviti, da ljubav bježi kroz vrata, čim bijeda pokuca na prozor.

— Ja to, bratane, dobro znam i o tome sam vrlo mnogo razmišljao. Meni se ne radi ni o čemu drugom, nego da ti načelno pristaneš na našu ženidbu i da nama posve pripustiš, da odlučimo, kada će se ona obaviti. Naravno je, da mi o tome ne možemo sada zaključivati, dok potanko o svemu ne govorim s njom i njezinom majkom. Istom tada ćemo moći stvarati zaključne odluke. Ni ja ne želim srnuti glavom o zid, a sam znaš, da će i njezina majka dobro promisliti što radi, pogotovo stoga, što nas motri s velikim nepovjerenjem.

— To se i ja nadam.

— Naravno je i s tim naravnije, što je izvrsna mati.

— Sada hajde učiti — reče Marko, okrene se i otide iz sobe. Roku je iznenadio taj nagli odlazak, no inače je osjećao, da je kod brata uspio daleko bolje nego je mogao i zamisliti. Cijelo se vrijeme nije naljutio, nije mu ništa žešće predbacio, i priznaje, da Neda mora biti dobra djevojka — to je više nego se moglo i poželjeti. — Kad je opazio pismo u njegovim

rukama, pomislio je, da će ga udariti kap od silne neugodnosti, koju je osjetio. Sada je gledao za bratom s posve drugim čuvstvom. Otišao je u svoju sobu.

— Ljuti li se brat na mene? — upita nevjestu, kad je poslije nekog vremena došla k njemu.

— Ne. Ništa se ne ljuti — odgovori ona i nasmije se. — Meni se čini, da je posve zadovoljan. Neprestano je ponavljao: »Baš ste mi zakuhali; baš ste mi zakuhali«, ali sam vidjela, da nije nimalo ljut. Kad se naljuti, onda mu se nadme ona žila od korijena nosa, pa do na vrh čela kao ražena slamka, kad je u najljepšem rastu. Danas je nijesam ni opazila.

— I ništa nije spominjao Nedu?

— Čini mi se, da nije — — Ili jest. Bio se ushodao po kuhinji kraj mene i onda najednom veli, kao da govori sam sebi: »Sve badava: piše pametno i pošteno«.

— Što si mu na to rekla?

— Počela sam je hvaliti i rekla sam, da se na takvu ne može namjeriti svaki dan, a on veli: »E, znam! Ti bi je dizala u nebesa, pa da je najgora, samo stoga, što je on voli«. Tako ti je hodao i sve sam vidjela da mi je nešto htio reći.

— Nije ti rekao?

— Ne. Otišao je.

— Silno me zanima, što će mi reći.

— Pristat će.

— Misliš?!

— Držim, da hoće već stoga, što je htio, da uzmeš Viktoriju. Da se nije to desilo, sigurno bi s njim bilo mnogo teže.

— Ja, opet, mislim, da je to svejedno. Ne vjerujem, da me je htio ženiti samo zbog Viktorije — — —

— Bog zna. Istina, meni je češće govorio, dok još nije ni poznavao Viktoriju, da je s tobom vrlo zadovoljan, da si dobar i umjeren, pa da će te ženiti, čim ti nađe dobru priliku.

— Eto vidiš! Neda je mnogo bolja prilika nego Viktorija i razlika je, što je nije našao on nego ja. Ako bi na to pazio i stoga se ljutio, činio bi krivo.

— A, to ne će.

— Onda će sigurno odobriti moje namjere.

— Sigurno.

Roko ušuti i uozbilji se.

— Što si se sada zamislio? — upita ga gospođa iza oduže šutnje.

— Tako — razmišljam.

— Umjesto da se raduješ, ti se sneveselio.

— Možeš lako zamisliti, koliko se radujem, ali uza sve to moram još i kako razmišljati — odgovori i opet ode u sobu. Roko je u duši osjećao veliko veselje, ali nekako tiho, mirno i ozbiljno. Čas je snatrio, a zatm se prihvati knjige i opet poče učiti. Cijelo popodne nije izlazio iz sobe niti je s kim govorio.

*

Marko je poslije uredovnih sati odmah došao kući i pozvao ga, da idu šetati. Roko bez riječi ustane, opremi se i pođe.

— Sigurno će te ispovijedati — šane mu nevjesta.

— Pripravan sam i za pričest — odgovori on i nasmije se.

Spočetka su išli šuteći. Marko je mahao štapom, zagledao se preda se i češće ponavljao:

— Da, da — — — Tako je to.

Roko je šutio, kao da ga ne čuje i nestrpljivo očekivao, da se rasplete razgovor.

— Da, da — — — Teške su to stvari — ponovi Marko opet i pogleda u Roku.

— Teške, teške, bratane. To i ja vidim — odgovori on, gledajući daleko preda se.

Opet šutnja. Išli su prema prvom brijegu izvan grada. Marko je češće pogledao u Roku, zaustio, da nešto reče, i opet dalje šutke išao kao i prije. Penjali su se na brdo.

— Sjednimo ovdje — reče on, kad su se popeli na vrh brijega, koji je bio obrastao cvijećem i travom. Roko odmah leže potrbuške, pokrije oči rukama i kroz prste se zagleda prema zakrvavljenome zapadu. Marko je sjeo kraj njega i opet ponovio nekoliko puta uzastopce:

— Tako je to, tako — — —

Roko je šutio, okrenuo se na stranu i promatrao, kako sunce naglo zapada tamo iza hrvatskih brda.

— — — Da to nije tako važan korak u životu — poče Marko lagano, kao da nastavlja svoje misli, samo što ih sada

izražava riječima — ne bih tako dugo razmišljao. Ili da te ne volim — — Pustio bih bez riječi, da radiš, što hoćeš — —

Roko je uporno šutio kao mramor. Podigne glavu i nasloni je na obadvije ruke. Pogled nije dizao s osvijetljenih brda iznad Zavalja.

— Nije li to smiješno, kad se netko oženi kao đak? — upita Marko i zagleda se u brata posve mirno, kao da razgovaraju o nekoj tuđoj stvari, iako mu se na očima vidjelo, da ga se i odviše tiče svaka riječ, koju izusti. — Ne će li se svijet rugati?

— Kako se uzme — odgovori Roko lagano, ne dižući pogled s brda. — Netko će misliti, da sam lud i nepromišljen, drugi će dopuštati, da sam darovit, ali zanesenjak i žalit će me. Tako — — — Svatko sudi drukčije — —

— Da, da — — — To su teške stvari — ponovi Marko već po deseti put istu rečenicu. — Vrlo teške — — — Da ti se slučajno desi, da redovno ne svršiš, reći će se, da je kriva žena. I tako — — —

— Sve se može reći — upade mu Roko u riječ. — Isto se tako može desiti, da se ne oženim, pa ipak da redovno ne svršim nauke, i onda bi mnogi rekli: — Vidite, što uradiše od njega žene

— Bilo bi vrlo žalosno, kad bi se tako što moglo dogoditi — reče Marko življe.

— Što to misliš, brate?

— Kad se ne bi oženio, pa da bi te ipak žene smele u naukama — rastumači Marko.

— Slušaj me, bratane — reče mu Roko, ispravi se i sjede, uperivši pogled preda se: — Sigurno osjećaš, kako mi je teško o tome s tobom govoriti, iako sam to očekivao kao nešto, što mora biti. Vrlo je žalosno, da nam je u našim godinama o tome teško iskreno govoriti, ali je tako. Ne da se promijeniti — — — Ja ti ne predbacujem, što si bio spreman, da me bez velikih rasprava oženiš s Viktorijom, dok su sada potrebna duga objašnjenja. Razumijem te. Polaziš sa stanovišta, da je siguran dobar život, ako se ima novaca. Za Viktoriju znaš, da ih ima, za Nedu ne znaš. Stoga ta razlika. Ja tebe razumijem i štujem tvoju dobru volju, ali i ti moraš mene razumjeti.

— Da, da — — — Vidim, vidim, da je to teško — ponovi Marko opet.

— Dopuštam, da se može kupiti za novac sve, što je potrebno tijelu i, tko je spreman na sklapanje takvih poslova, može i vjerovati, da je sretan. Kupuje izabrana jela, stara vina, mlade žene i djevojke, iznajmi lijep stan, oblači se po najnovijoj nošnji, voza se, ide u kupke i na ladanja — sve se to može kupiti, kad se ima novaca, ali svi ljudi, koji imadu novaca, ne mogu sve to kupovati. Tome se protivi njihov odgoj, protivi se cijelo njihovo biće. Ljubav ne može nitko kupiti, a mnogi ne mogu kupovati ni ženu. To im je gadno.

— Istina, istina — reče Marko u pol glasa.

— Mnogi je ne mogu kupovati — nastavljao je Roko istim tihim i laganim glasom — a svi je bezuvjetno trebamo. Netko prije, netko poslije. Suvišno je i spominjati, ali bi smiješno bilo kušati zatajiti, da sam i ja češće pomišljao na tu kupovinu. Godine zahtijevaju svoje i tu se ne da pomoći. Moram naglasiti, da ta moja želja za kupovanjem nije nikada bila velika. Zaista ne. Pa — — — Ne bih sam znao pravo reći uzroke, ali mislim, da je to bilo stoga, što za mene nije bilo nikada tajnâ, jer sam sve čuo još dok sam čuvao ovce. Selo ne pozna takvih tajna. Koristilo je i to, što me nijesu odgajale gradske ulice, no svakako je, mislim, najvažnije to, što sam od kuće ponio veliku ljubav za obitelj, a dosta sam rano počeo čitati, slučajno vrlo dobre knjige o tim skrivanim pitanjima, koje su mi iznijele pred oči strahovite bolesti kao redovne plodove kupljene ljubavi i kao zaklete neprijatelje buduće porodice. Strah, strah — — — On je tu imao veliku riječ. Strah i ljubav. Ljubav prema snivanoj porodici i ljubav prema dobrim djevojkama. U svaku sam gledao kao u neko više biće, koje treba s velikom pobožnošću i cjelivati. Moje misli nijesu išle dalje, jer sam vjerovao, da ću svaku uzeti, u koju sam se zaljubio, a naravno je, da ne bih uzeo onu, koja bi sa mnom — — — Ne, na to nijesam ni mislio. One nijesu imale nikakva jamstva, što više: ni vjerojatnosti, da ću ih uzeti, pa što bi god dopustile dalje od lijepe, sestrinske ljubavi, bila bi obična strast, a nipošto ljubav. Samo strast — — — a — — Pa, možda i nije krivo, ako vjerujem, da bi ona, koja hoće pod takvim prilikama s jednim, to isto učinila i sa svakim. — — — Ne znam. Sigurno ima iznimaka, ali

se uglavnom smije tako suditi — — Živio sam bez velike borbe i bez ikakve muke. I sada snosim vrlo lako, ali osjećam, kao što osjeća stari mornar, da se približuje velika bura. Bura — — ne?! Kako bih ti drukčije rekao? Bura — — — Poslije svake ljepote mora doći nevrijeme, i ono dolazi nenadano i neočekivano. — — Hvala Bogu, ja sam dosta i miran i jak, ali — ipak — tko zna, kako bih prošao kroz tu buru — — Da, kroz buru — — Mogu je tako nazvati — — — Mogao bih se lako baciti u noćni život većine mladih ljudi, umjetnika. Pa — — ja se baš ne ubrajam među njih, ali mi je to svakako najbliže društvo, i oni me rado viđaju među sobom. Mogao bih se i sprijateljiti s njihovim životom i već sam tim istim časom upropastio u sebi ono, što mi je najljepše i što najvolim. Brzo bih se naučio na vjerovanje, da se za novac može sve kupiti. Kako bih prošao na tome putu, veliko je pitanje. Tako — — —

— To ne mora doći — primijeti Marko.

— Kod mene svakako nešto mora doći. Nešto novo — — — Ne mogu više izdržati. Vjeruj mi. Nešto mora doći — — — Nemoj se ti ljutiti, bratane, što tako govorim. Kad bih govorio drukčije, ne bih bio iskren. Moram ti reći istinu. Sada sam na raspuću. Da sam dosada živio drukčije, do ovoga ne bih bio nikada ni došao, i ne bi mi bilo ni na kraj pameti, da se sada ženim. Podcjenjivao bih i prezirao ženu, gazio je, pljucnuo i prolazio. Ovako ne mogu i volim, što ne mogu. Isto tako više ne mogu izmaći, da joj ne dam onaj dio sebe, koji njoj pripada.

— Ja mislim da se to tebi samo tako čini — reče Marko. — Zaljubio si se, palo ti na um, da se ženiš i — gotovo.

— Moja odluka, da se ženim, nije plod nekog razdraženog časa. Ne, nipošto. Posljedica je dugog razmišljanja i teških, mučnih ispitivanja i samoga sebe i prilika oko sebe. Kao što ja vjerujem, tvrdo vjerujem, u svaku i najneznatniju riječ, koju izustim, tako mi i ti vjeruj. Što ti jednom rečem kao istinu, molim te, nemoj me nikada pitati, da li je to istina — — — Sit sam mladovanja. Vjeruj mi. Dovle, dovle mi je već došlo — reče on i prijeđe prstom preko vrata.

— Vjerujem ti, vjerujem — potvrdi Marko. — Ja i Jure, nijesmo ga se doduše zasitili tako rano kao ti, ali opet — vjerujem ti.

— E, moj brate, da sam i ja bio kod kuće do dvadesete kao Jure, ili pisar u općini kao ti, vjerojatno je, da ga se ne bih ni ja zasitio još punih desetak godina. Prilike stvaraju značaje, prilike stvaraju osjećaje i nagnuća. Od njih sve zavisi. Meni je dosta — — — Otvorena su samo dva puta: ili da se ženim ili — — — Naravno — — — Ja sam često nesposoban za ikakav ozbiljan rad — — — Držim, da nije pametno, da na taj način i dalje živim.

— Dobro. Recimo, da ja na sve pristajem, ali ne će pristati njezina majka. Što ćeš onda učiniti? — upita Marko i uporno se zagleda u njegove oči.

— I nju ću nagovoriti. Ako uvidim, da su i s njihove strane prilike posve povoljne, ona će pristati. Nagovorit ću je.

— Kako je ti možeš nagovoriti?

— Isto ovako kao i tebe. Čim se sastanemo, počet ću govoriti bez oklijevanja — — — Isto kao i tebi, samo će tu biti još jače to, što ću joj spominjati i njezinu kćer. Ni ona više nije dijete — — — Davno je već prošla godine, u kojima se ne osjeća, da li je muško ili žensko.

— Uzmimo, da ona uza sve to ne pristane. Što bi onda?

— Onda bih iz ljubavi prema Nedi čekao, i ako bi me svako čekanje strašno ubijalo — — — Ludovao bih i čekao, kad drukčije ne bi moglo biti.

— Zar bi ti zbilja bilo tako strašno čekanje?

— Da, bratane. Možda bi bilo i teže nego osjećam, a osjećam, da bi bilo strašno.

— Meni se sve čini, moj junače, da je to umišljanje — reče Marko nekako zvučnijim glasom, kao u pola šale.

— Na tu ti primjedbu ne bih znao odgovoriti, jer je umišljene patnje teško razlikovati od istinskih, i već po toj njihovoj naravi slijedi, da su veliko zlo, kao da su doista tu. Isto ih tako treba i liječiti. Uzmimo, da ja sve ove muke umišljam. Kako bi me od njih izliječio?

Marko je šutio.

— Liječnici postupaju s umišljenim bolesnicima — nastavi Roko — posve onako, kako postupaju s onima, koji su doista bolesni. Dokazalo se, da je to jedini način, koji je dobar. Tu ti se odigraju cijele komedije s rezanjem, trljanjem i sličnim liječničkim poslovima. Redovno pomognu. Moja se bolest kreće oko žene i lijek je samo žena, bez obzira, da

li je bolest umišljena ili ne. Ako bi me htio odvratiti od pomisli na ženidbu, morao bi me uputiti na one druge staze — — — Na to sigurno ne možeš ni pomisliti, jer znaš, da je i gadno i pogubno. — Ne bi ništa koristilo, da me ovdje opsuješ, da mi prijetiš i slično. Bilo bi isto tako ružno i nema nikakve svrhe.

— To i sam znam — potvrdi Marko — i stoga to ni ne činim. Ja uviđam, da ti ne misliš loše, ali se bojim, bojim se, moj junače — — —

— Čega se bojiš, bratane?

— Bojim se, da ćeš se napatiti i da ne ćeš svršiti nauke.

— Ako živimo onako, kako sam ti već razložio, ne mogu patiti. A ja sam pretpostavio sve najgore. S Nedom se isto ne mogu patiti, jer je ona divna duša.

— To ti dopuštam. I meni se sviđa — upade mu Marko u riječ. — I što se mene tiče, ja sam za to, da je uzmeš, pa da nema na sebi ni svoje košulje, jer je zbilja krasno stvorenje. Ono nije pretvaranje, jer kad dođe tako do gusta, kao što si ti njoj pisao, onda žena izgubi lukavost i pokaže se u pravom svjetlu — — — Bog ti je blagoslovio. Ja ću s njom biti sigurno zadovoljan, ali — — — Teško je to, dok ne svršiš. Bojim se za tvoje nauke.

— I dr. Krašić mi je poručio — reče Roko — da se ne da plivati s mlinskim kamenom oko vrata.

— Eto vidiš! — usklikne Marko. — Barem je on pametan i iskusan čovjek!

— To je istina. Vrlo pametan i u pitanju žena savršeno iskusan, samo je na drugi način promatrao žene nego ja, i stoga se s njime ne slažem. Držim, da su njegova iskustva zla. Kad bih ja mislio o ženama kao on, ne bih se nikada oženio, kao što je on to učinio.

— Svakako je on pametan čovjek.

— Čast. To mu se mora priznati.

— Kada si s njime o tome govorio?

— Nikada ni riječi. Piše mi Frketić, da se po Zagrebu pronio glas, da se ženim, pa to došlo i njemu do ušiju i poslao mi tu poruku.

— Zar si s kime govorio već prije?

— Ne. Dosada sam o tome govorio s majkom, s Dujom, s nevjestom i s tobom. Ni s kim drugim. U Zagrebu je si-

gurno netko naslutio i rekao, a drugi odmah uzeo kao gotovu stvar. Dosta sam poznat, pa se brzo raširilo.

— Što je rekla majka?

— Sve prepušta u tvoje ruke. Kaže, da će njih dvoje pristati na sve, što mi zaključimo. Ti si, kaže, pametan, pa radi kako znaš. To isto kažem i ja. Baš, brate — — — Eto, da mi već rečeš, što misliš, pa — — —

— Da ti rečem, što ja mislim?! — upade mu on u riječ.

— Da. Da znam, pri čemu sam.

— Dobro. Reći ću ti — poče Marko svečanim glasom. — Vidim, da si pametan momak, uvijek si se dobro vladao i vjerujem sve, što si mi rekao. Znam, da ti može biti teško — — — Sviđa mi se i ta mala. Pročitao sam samo jedno njezino pismo, ali je dosta ono onakvo. Može biti dobra ženica i ja — da ti pravo kažem, ne bih imao ništa protiv vaše ženidbe, ako hoćeš, odmah, ali nijesam za nju ni zagrijan. Bojim se za tebe, iako si već punoljetan.

— Ne trebaš se, bratane, ništa bojati. Uz dobru ću ženu biti miran i zadovoljan, a s njome ne ću potrošiti više radnog vremena, nego li ga sada potrošim na kavane i sastanke. Tko voli kuću, nema vremena za kavane, i tako će, ako Bog da, i za mene otpasti ta potreba.

— Da li bi pristao na jedan uvjet?

— Nema uvjeta za ovu cijenu, a da ne bih na nj pristao.

— Da li bi pristao, da se oženiš pod uvjetom, da ne pohodite vas dvoje nas ni mi vas, dok ti ne položiš doktorat?!

— Takav uvjet?! — zaprepasti se Roko.

— Da. Takav uvjet — odgovori Marko posve mirno. — Pristaješ li na njega?

— Ta, za bora, brate, kakav je to uvjet? Čemu to?

— Koliko te poznam, to će biti najbolje poticalo, da što prije svršiš.

— Priznajem, da je to užasno poticalo, ali je suvišno. Nijesam dijete, da trebam tako oštre ostruge. Meni će biti najveće poticalo uvjerenje, da nijesam ništa, dok ne svršim, i da ženidbom uzimljem na sebe teške obveze i dužnosti. Osim toga, tu je i moja jaka volja i ljubav za učenje, pa zar onda treba još i drugih pobuda?!

— Ja to sve znam — odgovori Marko — ali ujedno sam uvjeren, da će moj uvjet pridonijeti svoj dio. Pristaješ li na njega?

— Zar ga ti ozbiljno postavljaš?

— Najozbiljnije.

— Kako ti to misliš: ni mi k tebi, ni vi k nama?

— Da. Ni mi k tebi ni vi k nama, a isto to vrijedi i za roditelje i za Juru.

— Za sve?

— Za sve. Pristaješ li?

Roko se malo zamisli i onda reče:

— To je strašan uvjet!

— Znam, da jest.

Roko se opet zamisli.

— Dugo razmišljaš.

— Teško mi je, brate.

— Vjerujem ti. Odluči se.

— Dobro je, brate! — reče Roko iza duga razmišljanja i ustade.

— Pristaješ?

— Pristajem — odgovori on i ponikne glavom. — Pristajem, iako je strašno! Nevjerojatno, ali — dobro — — —

— E, brate, Bog vas blagoslovio! — reče Marko. — Baš je voliš!

— Volim je više nego išto na ovom svijetu! — potvrdi Roko, ne gledajući u njega.

*

Sunce.

Već nekoliko dana sije kao da je duboko ljeto.

Anić voli sunce. Kad ono obaspe zemlju svojim toplim iskrenim zrakama, on se razveseli i razigra kao dijete. Tada radi bolje, uspješnije i brže zaboravlja sve neugodnosti, što ga sretaju u životu. Ono mu je i ovaj put pomoglo, da su brzo izblijedili dojmovi, što ih je izveo bratov uvjet.

Spočetka mu je bilo neugodno, sve ga nešto smetalo i ne bi bio znao reći, da li mu je veće veselje, što je Marko na sve pristao ili neka teška bol, što nije pristao bez ikakva uvjeta. U riječima je bio škrt ne samo s bratom nego i s ne-

vjestom, i morao se svaki čas siliti na kratak, neizrazit smiješak, samo da oni ne primijete, da nije veseo onako, kako bi se to moralo očekivati. Kad je to gospođa ipak opazila i nekoliko ga puta saletjela s pitanjima, što mu je, odgovorio je, da mu je neobično, što je Marko tako lako na sve pristao. Gotovo da ne vjeruje, jer se sve razvilo tako brzo i nenadano, da nije niti imao vremena, da se pripremi na veliko veselje. Zateklo ga je.

Nevjesta mu nije vjerovala i sve se bojala, da je nezadovoljan nečim u kući, i trudila se, da mu bude što ugodnije, da ga nitko ne smeta u radu, i da se sve oko njega smije zadovoljstvom i ljubavlju.

Čim je sunce bolje ugrijalo, provodio je većinu dana izvan grada na omiljelom brežuljku. Ponio bi sa sobom knjige i ustrajno učio, a u kratkim bi se časovima odmora zanosio mislima o svojoj dobroj, dragoj dušici. U tom je radu i u tim mislima malo pomalo zaboravio gorčinu, što ju je osjetio tu, na tom istom brežuljku, kad je čuo neugodne odlučne bratove riječi. Malo pomalo se naučio, da vidi samo lijepu nasmijanu stranu bratove privole, da promatra veliki događaj, kako ga raskošno i strastveno miluju razgranati snopovi sunčevih zraka i da u njemu uživa. Već su za nekoliko dana počeli i pri doručku i pri objedu i pri večeri i vazda, kad bi se god sastali, govoriti samo o njegovoj ženidbi. On i nevjesta bili su puni vjere i zanosa, dok je Marko sve promatrao mirno i ozbiljno i češće naglašavao, da se ni on ne boji zla, ali da će njegovo veselje biti potpuno istom onda — kad se svi skupa sastanu.

— To će biti, ako Bog da, najkasnije za tri godine — ustvrdi Roko, prikrivajući svoju neprebolnu ranu.

— Dao Bog, da bude i prije — uzvrati Marko— ali se i nemoj radi toga odviše naprezati i žuriti. Možeš pokvariti zdravlje, a mogao bi u toj žurbi i nepripravan poći na ispite, pa nastradati.

— Ne boj se. Ja mogu raditi užasnom ustrajnošću, pa da mi ništa ne škodi, a isto tako mogu približno procijeniti svoje znanje, pa ne ću uludo srnuti pred ispitno povjerenstvo. Radije ću koji mjesec učiti dulje, pa ići sigurno, nego se požuriti, pa u osjećaju i strahu, da ne znam sve, zaboraviti i ono, što znam.

— Čuvaj se i ne prenagli se — opomene ga brat. — Frketić će sigurno sve urediti s potpisima?!

— Za to je lako — odgovori Roko. — On je dosta lijen i po njemu bi mi se moglo desiti, da izgubim semestar, a sve onako u šali, ali će to mjesto njega urediti naš magnificus.

— Tko vam je to?

— Podvornik našega fakulteta.

— Pa, kako ga to zovete kao kakva profesora?!

— Da. I on nama daje zvučne naslove kao: doktor, dominus, illustrissimus, pa se i mi njemu odužujemo na isti način.

— Baš ste besposleni! — reče Marko i nasmije se. — Davno su rekli, da od đaka potječe svaka komedija.

— Dobro su rekli — potvrdi Roko.

Često su se, gotovo neprestano povraćali na iste razgovore. Osvježavala su ih Nedina česta pisma. Čitali su ih svako posebno i opet svi troje skupa, raščlanjujući svaku riječ i rečenicu. Roko i gospođa plivali su u sreći i veselju, a i Marko je bio posve zadovoljan. Nijednom njezinom pismu nije mogao ništa prigovoriti, što više: nije se nimalo sustezao, da ih rado i srdačno hvali, govoreći o Nedi kao o svome, domaćem čeljadetu.

Na ono mu je pismo, u kome joj je spomenuo ženidbu, odgovorila, među ostalim, i ovo:

»Vrlo me iznenadila Tvoja odluka o ženidbi, a pogotovo o tako skoroj ženidbi. Vjeruj mi, da mi je to došlo tako neočekivano, da se još ni sada nijesam pravo snašla, a i sama je stvar sobom previše teška, a da bih Ti mogla već sada odgovoriti. U načelu ja pristajem na sve, na sve, što mi god rečeš, jer sam sretna, što smijem imati u Tebe potpuno povjerenje, ali Ti svoje osobno mišljenje ne mogu reći, dok mi svoju odluku potanko ne razložiš. Nadam se, da ćemo to obaviti usmeno, jer se, hvala Bogu, već primiče vrijeme Tvojega dolaska«.

»Moja je majčica neopisivo dobra. Već te je zavoljela po Tvojim pismima, kao da si joj rođeni sin. Voli Te neskrivano, ali — samo daleko od mene. Zasada joj moramo dopustiti i tu raskoš dobrih materinskih osjećaja, koji nijesu

načistu, da li više ljube ili strepe. Kad jednom uvidi, da nema nad čim strepiti, njezina će ljubav prema nama biti neograničena. Svako joj Tvoje pismo moram pročitati, a Ti se ne ćeš, milo moje, na mene ljutiti, kad Ti priznam, da sam zadnja dva pisma čitala napamet, ispuštajući sve, što si pisao i navodeći sve što si već prije pisao. Toliko sam se privikla na Tvoj način pisanja, da ona to nije ni primijetila, ali, molim Te, izbavi me tih muka. Sam znaš, da joj o ženidbi ne smijem ni spomenuti, pa mi stoga o tome piši uvijek na posebnom komadu papira, a sve drugo kao i dosada, da joj mogu mirno i bez smetnje čitati«.

Odgovarajući mu na ono pismo, u kome joj je javio o bratovoj privoli, piše:

»Ako Ti pristaješ na takav bratov uvjet, suvišno je i pitati, da li ga ja prihvaćam, iako me strašno boli. S mojom ćemo majkom lako. Uz ovakvu naklonost i ljubav, kakvu goji prema Tebi, ne vjerujem, da će moći naći razlog — iako će ga sigurno tražiti! — s kojega bi odbila naše molbe. Naglašujem, da će ih ona sigurno tražiti, jer Te je doduše zavoljela po Tvojim pismima, pa po Franjinu i mome pripovijedanju, ali samo kao dobra sina, zahvalna brata, čestita i umna mladića i — ništa više. Daleko Ti kuća od njezine Nede, koja se ne će nikada udati« — — —

Anić joj je potanko odgovarao na svako pismo, dajući joj upute, kako se mora vladati prema majci. O svojoj je odluci, da se skoro vjenčaju, doduše, pisao na posebnom papiru, no počeo ju je spominjati i na onome, koje je namjenjivao, da se pročita i majci. Nedi je posebno tumačio kako je potrebno, da joj o tome počnu njih dvoje izdaleka govoriti već sada. Međutim on se i sam počeo pomalo spremati za odlazak u Zagreb, jer je želio, da tamo proboravi dva tri tjedna prije ispita, pa ju je upozorio, da požure rad kod majke.

*

Što se je više približavao odlazak, to je Anić marljivije radio, redajući sve izvadke i bilješke, ponavljajući zamršenije dijelove i ispitujući sam sebe. Osjećao je, da ima dobar pregled preko cijeloga gradiva.

Frketić mu je iznimno brzo odgovorio na zadnje pismo. Pisao je, po svome običaju, neku s brda, neku s dola, a svaku je dobro zaoštrio, pretvarajući se, da se samo šali.

»Ne znam — piše — da li ti je poznato, da se gospođica Anica ovaj semestar upisala na naše sveučilište? Izvoli primiti na znanje, da jest, da je tu cijelo vrijeme, da me često pita za tebe i da se je zaljubila, ili da se pretvara, da se je zaljubila. Da nije žena ili da je bedasta kao kakav zaljubljeni pravnik, lako bih vidio, da li se pretvara ili ne. Ovako je to nemoguće. Kad je god vidim, zajapurena je kao pekarska peć. Mogla bi bez prilaganja i bez jarkanja spećі pedeset glava tijesta«.

»Mrđelić misli, da me je uzeo u najam, pa mi opet piše. — »Pozdravi mi — veli — Anića i poruči mu u moje ime, neka ne traži sreće izvan sebe, jer je sve drugo varka, opsjena i laž. Samo ono vrijedi, što sam imaš, što nosiš u sebi. Ako toga nemaš, možeš k vragu. Možeš odmah baciti svoju tjeralicu, kao što je ja bacam, jer ćeš mjesto neke protuhe Sreće naći pokladnu masku«. — Ovo sam ti, evo, prepisao, da mu ispunim želju i da se napiješ iz toga bistrog vrela. Čini mi se, da je došao na zadnju postaju. Čudim se, što se kukavica već ne uceca, kad i tako ne koristi ni sebi ni drugome, a mnogima škodi. Jednom mi je pripovijedao, kako ima pik na djevojčice, kao da je izmožden starčić, kojemu su godine popile mozak i snagu, a ostavile samo želje i požude. Drugi mi je opet put pripovijedao, kako ne može raditi ni vraćati dugove i kako ne može živjeti bez karata i žena. I tako dalje. Poznaš ga bolje nego ja. Lijenčina je kao i ja, ali ja barem nikom ne škodim i stoga ne kanim usrećiti krajcaraške novinare sa senzacijom jednoga tjedna pod bučnim naslovom: »Ličanin se ubio zbog nesretne ljubavi«. To ne će sa mnom doživjeti. — U klubu se životari i, hvala Bogu i skorim ispitima, imamo dobar izgovor za svoj nerad. Netko stoji pred rigorozom, netko pred ispitom, a nama marljivijima zadaje mnogo muke već i sama pomisao na kolokvij. Naravno da se u takvim brigama ne može misliti još i na klubski rad«.

Roko mu nije ni odgovorio. Spremio se na odlazak. Zadnjih nekoliko dana nije učio. Sve je vrijeme posvetio djeci, nevjesti i bratu. Veselio se je skorom sastanku s Nedom, ali mu je pri pomisli na odlazak bilo nekako teško i neobično,

kao da ga zaustavlja i nešto mu šapće svaka stvar, svaki komadić pokućstva i svaki kutić toga toplog obiteljskog gnijezda.

Razgovaralo se neprestano o njegovoj ženidbi i o Nedi.

— Brak ti je veliko čudo — reče Marko, lupkajući prstima po stolu. — To ti je kao partija karata, koja se počne igrati pred oltarom, a svršava pred grobom. Muškarac ima karte za dva igrača, a žena samo za sebe, no stoga su joj u ruci najjači aduti. Muž izigrava. Partija počinje. Čim pusti ženu da dođe na red, da ona izigrava, udarit će ga adutom u glavu, da mu se odmah zanesvijesti. I sada težina cijele igre leži u tome, što je on mora neprestano voditi. Po kartama je to nemoguće, osim da je on dobio sve najjače. Rekli smo, da to ne stoji, a ipak ne smije dopustiti, da ona preuzme igru. Kako će on to udesiti, to je umjetnost biti muž i od toga zavisi sreća njih dvoga. Gdjekoja žena dobro vidi, da je njezin štih, ali prešuti i pusti, da ipak pobere muž. To su najbolje, ali i najrjeđe žene. Poslije mu može reći, da se ona nije prevarila i oboje će biti vrlo zadovoljni. I u tome je to kartanje malo čudno, ali je svakako kartanje i to vrlo, vrlo hazardno kartanje. Razumiješ li se ti u karte?

— Sad me istom pitaš! — reče Roko i nasmije se.

— Nijesam se prije sjetio. Sigurno ih poznaš?!

— Prilično. Nijesam nikada igrao, ali sam češće gledao, kako drugi igraju. Samo ti pripovijedaj. Sada ću ja šutjeti i slušati, kao što si ti radio čas prije.

— Rekao si, da ne znam o književnicima — uzvrati Marko — pa sam zato šutio. A i ne znam, ali zato znam nešto o braku — — — Kartanje, moj junače, i ništa drugo. Žena rado pogledava u karte. Ako to pokuša kriomice, a uloviš je, moraš joj dati takvu pouku, da je nikada u životu ne zaboravi i da nikada više ne pokuša, da ti krišom zaviri u karte. Naravno, da to ne smiješ ni ti njoj činiti. Ako se uvjeriš, da ti rado prepušta vodstvo igre, i ako si čovjek na mjestu, nije potrebno, da skrivaš karte. Možete igrati otvoreno. I to je najsretnija partija!

— Mogao bi i ti govoriti otvoreno — upade mu Roko u riječ. — Pusti to kartanje na miru.

— Dobro — reče Marko i odmah produži: — Budi vazda gospodar svoje žene, ali nemoj tražiti, da ona bude tvoj sluga. Drug ti je i po Božjem i po ljudskom zakonu. I ja sam, vidiš, gospodar vama, svoj mlađoj braći, ali vi ipak ne vidite u meni gospodara, nego samo nešto više nego starijega brata. Budi joj mnogo više nego brat, ali i mnogo više nego gospodar. Gospodara slušamo, jer nas plaća i jer ga se bojimo. Žena mora slušati muža, jer osjeća, da je od nje jači i duševno i tjelesno, i jer ga ljubi, a mora ga poštovati, jer i on nju ljubi, jer se brine za nju i za kuću i jer joj je iskren. Mjesto plaće dobiva ljubav, zaštitu i povjerenje, a mjesto da se boji, ona ljubi, poštiva i poklanja svome mužu neograničenu odanost. Koji muž to ne postigne kod svoje žene, taj je kao onaj čovjek, koji hrani tuđe pse: dok im dobacuje jelo, oni šute i dobro ga motre, znajući da ih time kuša prevariti; čim pojedu, zatrče se, trgnu lancem i opet laju na njega. Kod žene je razlika samo ta, što će mu se ona osvetiti mučke. Ne će šutjeti — sačuvaj Bože! — ali će uraditi ono, čime mu se ne smije zagroziti. — — — Često sam slušao i čitao, da se nigdje i nikada ne laže kao u braku. U to nemoj vjerovati, i oni, koji to tvrde, ili su vrlo loši bračni drugovi ili imadu zla bračnog druga, ili se je sastalo i jedno i drugo rđavo. Drukčije nije moguće.

— Možda se to tebi samo tako čini?!

— Ne, ne. Ne nipošto. Čovjek nema vjernijeg prijatelja od čestita bračnog druga, a isto su rijetke tajne, koje ne bismo povjerili ni najboljem prijatelju za cijeloga života i — to su jedine tajne, kojih bi u braku moglo biti, a da mu ipak ne škode, koliko doista ostanu tajnama. Čestit brak ne pozna drugih tajna — — — Znaš — — onako: izlete praviti izvan bračnog cvjetnjaka — — — To ne ide, ako muž i žena i malo misle. Često se može pružiti i jednome i drugom skliska i zamamna zgodica, ali — treba promisliti i biti ponosan. Osim toga takve su zgodice opasne samo u izvanrednim odnošajima kod žene ili slučajno kod muža. Inače nikako. Jedno drugome je potpuno dosta. Da se junački, muževno izmakne svim napastima, muž mora misliti, da mora ženi dopustiti sve, što sebi dopušta, i da može navući bolest i na sebe i na ženu i tako uništiti obitelj i biti najveći zlotvor svoje djece; a žena mora isto tako misliti na to sve, i još osim toga može

biti uvjerena, da će jednoga dana hodati za njezinom kćeri ili sinom dva gospodina ili cijelo društvo, i jedan će od njih šanuti kroz smijeh: »Gledaj ovu malu: ljubio sam joj majku«. On će reći malo drukčije, ali — razumijemo se.

— Razumijemo, razumijemo — potvrdi Roko i nasmiješi se.

— Naravno — nastavi Marko. — Razumijemo se! I — kad bi žene vazda na to pomišljale, kad bi im djeca bila vazda pred očima, da nema ničega drugog, to bi im bila nepredobiva, ponosna tvrđava.

— Nijesam ni slutio, brate, da ti znaš tako pripovijedati — primijeti Roko.

— Što znam, to znam i reći — odvrati on nemarno i opet nastavi: — Dobro zapamti, da od žene ne smiješ nikada očekivati, a pogotovo ne zahtijevati ono, što ti njoj ne činiš sa svoje strane.

— To znači, da ja moram slušati nju, ako želim, da i ona sluša mene?!

— Upravo tako! Kad ona reče nešto pametno, poslušaj je i rado joj priznaj, jer će onda i ona tebe radije i spremnije poslušati pedeset drugih puta. Sramota je držati se pametnim i činiti gluposti, ali nije sramota poslušati pametnu ženinu riječ. Ta, ona nije uostalom komad pokućstva u muževoj spavaonici. Čovjek često posluša svoga slugu, a kamo li ne bi svoga druga.

— A što će biti onda, ako ona pomisli, da je pametnija od muža, pa bude zahtijevala, da je on vazda sluša?

— Ako je zaista pametnija, njega bi trebalo zatvoriti, ako je ne bi slušao, i to, evo, zbog čega: njih su se dvoje složili, da će osnovati porodicu; ona je sposobna, da njome ravna, a on nije, i tako je upropašćuje u ime nekog ponosa, razbora, kojega on uistinu nema, pa bi ga trebalo zatvoriti već i zbog toga, što se nije bolje razvio nego ona. Trebalo bi osnovati posebne kaznionice za notorne glupane.

— I u nju bi došli svi muževi svojeglavih i zločestih žena?

— Samo kukavice. Ako ona pomisli, da je pametnija, a uistinu nije, muž mora naći dobro sredstvo, da je o tome pouči. Ne uspije li —

— Ja bih ga onda metnuo u sirotište, a ne u kaznionicu — prekide ga Roko u riječi.

— A ja na oltar — uzvrati Marko. — To je mučenik i njemu može pomoći samo Gospodin Bog.

— I majka mi je često govorila: »Sinko, moli se Bogu, da te ne namjeri na vraga«.

— Dobro je govorila. Ako se sastanu dobar muž i dobra žena, složit će se bez ikakvih pravila; ne valja li samo jedno, ne pomažu im sva moguća pravila i sve napisane knjige. O tom su već mnogi pisali — je li?

— Jesu — F. W. Förster, S. Stall, P. Mantegazza i mnogi drugi.

— Eto, ja im, hvala Bogu, ne znam ni imena, pa opet znam sva pravila, jer smo se slučajno dobro namjerili, a drugi su i čitali te velike knjižurine, pa ipak loše živu

— Prema tome je posve suvišno, što si mi govorio?!

— Ne. Nije suvišno. Dobro je, da znaš, iako ti vjeruješ u tu svoju Nedu. Ne ćeš se nikad iznenaditi. Nemoj nikada naprasito i žestoko pokazivati, da si ti gazda i gospodar. Ako li ona bude htjela, da uhvati uzde, pokušaj, da joj ih lijepo izvineš iz ruke, a ne ide li tako, trgni, da ostanu masnice preko svih prstiju. Tada će zapamtiti, iako je to vrlo žalostan početak bračnoga života. Može okrenuti na dobro.

— Prije sam ja tebi pripovijedao o braku — reče Roko — a sada pripovijedaš ti meni.

— I ti si dobro pripovijedao. Stoga te nijesam silio, da uzmeš Viktoriju.

— Još ćeš mi pripovijedati i o književnicima?!

— Ne. O tom ne ću. O tom ne znam mnogo, a ono, što znam, premalo je, da bih ti mogao davati savjete. Dobro si ti ono prije govorio, da se knjige čitaju, a da se na pisca niti ne pomišlja.

— Je l' de da jesam?!

— To je istina. Eto, i ja imam pun ormar Matičinih knjiga, i mnoge sam pročitao, a znam samo za Stanka Vraza, za Preradovića, Šenou i Harambašića, a ova mlađarija — ph, što ja znam za njih?! — reče Marko i pokaže rukom prema ormaru, u kome su bile knjige.

— Kod tebe je dobro, da barem kupiš i čitaš knjige i time si pokazao, da književnost dobro shvaćaš u njezine dobre tri

četvrtine. Za sam razvoj književnosti nije od bitne važnosti, što pisca pomalo tajno boli i grize, da netko uživa u njegovu radu i njime se koristi, a ne će da zapamti jedno najobičnije ime. To je malenkost i tiče se samo književnika osobno. Važno je to, što mnogi uopće ništa ne čitaju osim policajskih romana i vijesti, a premnogi doduše ponešto čitaju, ali ne će da kupe knjigu. Jedan svezak obiđe sto kuća kao milosrdna žena.

— Ja mislim, da je dosta što čitaju.

— Za čitaoca jest, ali nije za pisca. Dok piše, on je vrlo zanesen i shvaća svoj rad vrlo idealno, ali kad je gotov, onda ima pred sobom robu, koju treba unovčiti. Naši pisci moraju biti najprije činovnici, a onda istom književnici. Na pisanje troše ono vrijeme, koje njihovi drugovi upotrijebe na šetnju, na kavanu i na zabavu sa ženom i djecom. Stoga smo tako siromašni u velikim piscima. Nemaju vremena, da mnogo rade i da se razvijaju, a često i propadaju zbog novčanih neprilika i ne će biti bolje tako dugo, dok naša knjižarska trgovina ne bude tako dobro organizirana, da se književnici mogu baviti samo i jedino pisanjem. Naravno do toga je još vrlo daleko, jer smo mi malen narod, ali kod nas još nije niti tako, kako je kod nekih drugih naroda, koji su i od nas još manji.

— O tome vi tamo razbijajte glavu, a ja se mnogo ne razumijem, pa i ne miješam.

— To je izvanredno važno pitanje, a zlo je, što se u njega ne će da miješaju ne samo oni, koji ga ne razumiju, nego ni oni, koji su zato pozvani. Kako nemamo ni u čemu dobre organozacije, tako ni u tome.

— Ima vas, pa radite — reče Marko i poče hodati po sobi, a to je kod njega uvijek značilo, da više ne želi razgovarati.

Češće su ponavljali slične razgovore, a pogotovo zadnjih dana Rokina boravka kod njih.

*

Kad je Marko bio u pisarnici, onda su djeca bila vesela i slobodna u razgovoru.

— Striče, kada će doći nova teta? — upita ga Krešo.

— Kakva nova teta? — začudi se Roko.

— Ona tvoja iz Zagreba.

— Je l' ti to mama rekla?

— Jest. Veli: teta strica Jure, to je stara teta, a teta strica Roke, to je nova teta, a obje su tete. I teta strica Jure i teta strica Roke, obje su strine, ali ih zovemo tetom.

Roko ga je pustio, da mota svoje tete do mile volje i suzdržavao se, da ne prasne u smijeh.

— Kada će doći? — upita mali.

— Ja ne znam.

— Mama veli, da ti znaš. Stric Jure zna za svoju mladu tetu i stric Roko zna za svoju staru tetu i teta Jure — — mama — — —

Roko se naduši smijati.

— Pomeo sam se — reče Krešo u neprilici, pa se poče i sam smijati. — Kada će doći, striče Roko?

— Kažem ti, da ne znam.

— Ja nju volim. Ja bi je poljubio — — —

— I ja bih.

— Ne bi ti, striče Roko. Ti si velik.

— Ja mislim, da se ona ne bi ljutila, kad bih je i ja poljubio.

— Ja ne znam.

— Ja znam.

— Ti sve znaš za svoju tetu — — — Kada će, striče, doći k nama, da je vidim?

— Šuti, nesretno dijete. Već si dodijao stricu! — vikne na njega Marija, koja je kraj prozora sjedjela na niskom stolčiću i nešto marljivo plela. — Što si ga saletio pitanjima, kad ništa ne znaš?

— A, što ti, starica?! Ti sve znaš — — — okosi se Krešo na nju i mrko je pogleda.

— Kazat ću ja mami, kako to ne daš stricu mira.

— Kaži. Ne će meni mama ništa, dok je tu stric Roko.

— Vidit ćeš, kako ne će. Je l' de striče, da hoće?!

— Ja ne znam — odgovori Roko. — Krešo je muško, velik je i već nosi hlačice, pa ja mislim, da ne će.

— Ne će mu pomoći hlačice. Mama uvijek veli: »Isprašit ću ti hlače«.

Marija je bila uvijek među djecom kao dobri, blagi anđelak, koji ih je putio na poslušnost i opominjao ih u ime

majčino. Vazda se grozila, da će ih tužiti mami i tati, ali to nije nikad učinila. Poslije bi im govorila: »Eto, sada sam ti oprostila, ali — drugi put ne ću«.

Roko je neobuzdano i neizmjerno uživao, promatrajući taj divni, blaženi mali svijet. Kad bi oni zapodjeli raspravu jedno s drugim, on se redovno nije miješao, nego se povukao u stranu, promatrao ih i sanjario. Malo bi spustio trepavice i vidio pred sobom nekoliko malih, slatkih glava s rudastim uvojcima, a među njima njegova vesela, dobra i sretna Neda sa svojim krupnim, živim očima i kestenjastom kosom, koja je počešljana ala Gretchen. Ta mu je slika vazda lebdjela pred očima, njom se zanosio i u njoj uživao.

Došao je dan odlaska. Nedi je brzojavio, kojim će vlakom stići u Zagreb.

Marko mu je neposredno prije polaska davao savjete, a onda reče:

— Eto, radi, kako god znaš, a meni piši, da znam javiti roditeljima. Ja pristajem na sve.

Gospođa je plakala. Kad su djeca vidjela suze na njezinim očima, i ona su se uhvatila oko Roke i počela plakati, moleći ga, da im što prije dovede novu tetu.

— Poljubi Nedu umjesto mene — reče mu nevjesta — i reci joj, da je volim.

— To ću joj reći, ali ne znam, da li ću je moći poljubiti i u svoje, a kamo li još i u tvoje ime — odgovori on i nasmije se, sjedajući u kola.

Sa svima se još jednom izljubi i kola krenu. On baci pogled prema predstojnikovu stanu i kad opazi Viktoriju iza zastora, pozdravi je. Ona žurno makne zastor na stranu, domahne mu rukom i nasmije mu se. Iza one su se zadnje šetnje rjeđe sastajali; ona je rjeđe dolazila k njegovoj nevjesti i malo su govorili. Kad ih je danas pohodio, bili su svi troje vrlo ljubazni, ali suzdržljivi, i laskali su mu, ali ne onako obilno i raskošno kao kod prvog pohoda. Kod njih je našao i Tegaru, koji je sve češće i češće dolazio, i ujedno se oprostio s njime.

Anić se zavalio u lijevi ugao kočije, gledao u brzu, duboku vodu, niz koju se vozio, i razmišljao.

— Zamotaj se, gospodine, da ti ne bude zima — reče mu kočijaš, stari, čestiti musliman s bradom, i pucne kandžijom.

— Ne boj se, Dervišu. Lijepo mi je.

ČETVRTI DIO

Sunce je zašlo i lagano se spuštao na zemlju prvi suton. Cesta je urezana među brda, uzduž duboke, hitre Une, i neprestano se lagano spuštala. Konji su išli brzim kasom, frkćući kroz nozdrve i zamahujući glavom prema zemlji. Zrak se počeo hladiti. Iz grmova se javljao jedan po jedan slavuj svojim toplim biljisanjem tako, te se činilo, da se pitomi šumski krajevi bude na nov život. Zvijezde se prosule nebom.

— Zamotaj se, gospodine, pa spavaj — reče Derviš, okrenuvši se Roki, koji se zanio najslađim mislima, slušajući slavujeve ljubavne pjesmice.

— Ne boj se, Dervišu — odgovori on, ne dižući pogleda sa zatvoreno plave vode. — Nije mi hladno, a ne ću ni spavati. Hoćeš li pušiti? — upita ga, pružajući mu cigarete.

— U što si se to zagleda, gospodine?

— Pa! — — — trže se Roko. — Baš ni u što. Uzmi. Zapali.

Derviš primi jednu cigaretu i odmah mu pruži svoju kutiju, govoreći:

— De, promini.

— Hvala, Dervišu. Sada mi se ne da.

— Vali se, bolan, kad dođeš kući, a sad zapali — odgovori hadže[1]), neprestano držeći kutiju pred njim.

Roko više nije htio odbijati, nego primi i smota. Derviš mu pruži svoju cigaretu, da pripali.

— Kada si, Dervišu, pustio bradu?

— Valah, da ti pravo kažem, već su tome tri godine. Bio sam se propio, pa, reko: ne ćeš više i pustim bradu. Sada sam rahat[2]), a i žene zadovoljne.

---

[1]) Starac; čovjek, koji je hodočastio u Meku (kod kršćana: na sv. grob).

[2]) Miran, zadovoljan.

— Zar imaš dvije?

— Je l' ja?

— Da.

— Bezbeli, bolan, da imam. Taki adet u cilome kraju. Ova mi je druga raspuštenica.

— Zar nisi tražio divojku?

— Jok ja. Ova je i prije bila s drugom i dobro se slagale, a žena od oka, pa sam je za to i doveo.

— Zašto ju je pustio prvi čovik, ako smim pitati?

— Ih, zašto ne bi smio?! — usklikne Derviš dobrodušno. — Vozio sam ja, bolan, i dosada kaursku gospodu, pa me uvik pitaju, a sve se ko plaše. Vira je vira, ali ja znam i vaše adete. Što ne bi pita?

— Pitam, eto, da ti ne bi bilo žao.

— Jok meni. Pustio je, što se bila u me zagledala. Ko, da ti pravo kažem, i nije on to znao, nego vidio, da je ona u kući nezadovoljna. Sve govorila ko s kuće, a kad bi bio red na njoj, dolazila mu, kao da su mu kola trnja u krevetu. Čovik to opazio, pa, veli: »Ako ti što nije pravo, a ti polja«. — Ona jedva dočekala i otišla.

— I onda je ti uzeo?

— Jes', vala. Uzeo je ja.

— Molim te, reci mi, kako se slažu njih dvije?

— Je li njih dvije?

— Da. Kako se paze?

— Dobro, vira j'. Svaka radi svoj posa i čeka svoj red, pa — eto.

Roko nije više pitao. Opet se zagledao u vodu i činilo mu se, da sluša biljisanje veselih slavulja, no za čas se uvjeri, da ga više niti ne primjećuje, jer mu je sve misli i cijelo biće obuzelo ono, što je čas prije čuo od Derviša.

— — Svaka radi svoj posao i čeka svoj red, pa — eto — — — To je on rekao tako priprosto, tako jednostavno i ravnodušno, kao da drukčije uopće i ne može biti. — Svaka radi svoj posao i čeka, kad će doći na nju red, da redi muževu ložnicu. U te se ona dane kiti, nokte lijepo nacrveni, dimije pritegne i vazda misli na one riječi, što joj ih je rekla majka prije udaje: »Uredi mu se, kćeri moja, kad ga dočekuješ, da mu se vazda svidiš i da ti ne dovede druga« — — — Kad već ima druga, ne da se pomoći. On je tu i Dervišovoj je

drugoj hanumi sigurno rekla majka na polasku: »Uredi mu se, kćeri moja, kad ga dočekuješ, da mu se bolje svidiš nego tvoj drug« — — —

I one se rede i ne misle ni na što drugo, nego kako će mu se bolje svidjeti — — —

Anić se zgrozio, kad mu je sinula u glavi pomisao, da bi on mogao dovesti svojoj Nedi toga nemilog druga. Ne dovesti, to je previše i pomisliti, nego samo zamijeniti za jedan sat, za jedan čas. Takva uvreda, takovo poniženje ženina dostojanstva — — — Pa, takav život! — — On bi očajao, kad bi opazio, da Neda nekom dobaci samo pogled, samo jedan jedini, skriveni pogled, koji bi bio željan nečije druge ljubavi nego li je njegova; on bi očajao, on bi bio nesretan i s tim nesretniji, što bi se sigurno svladao i ne bi joj ništa rekao, jer zna, da bi to bio nesvijesni izliv jednoga nerastumačivog časa, kakav se može svakome desiti. On bi to znao dobro opravdavati, do kraja oprostiti, ali nikada i ni malo zaboraviti. Ne, nikada, jer bi ga izgrizla ljuta, potajna, podmukla bol — — — Kako on osjeća prema njoj, tako i ona osjeća, da ima neograničeno i nedjeljivo pravo na njegovu ljubav. I ona bi se grizla, grizli bi sami sebe kao škorpioni — — — Njega bi vrijeđalo već to, kad bi je on zamolio, da sjedi s njime i da pripovijedaju ili čitaju, a ona bi ubrzo ustala, naslonila se na prozor i gledala na ulicu. To bi ga i boljelo i vrijeđalo, jer bi značilo, da joj je on dosadan. Lako je moguće, da on doista i bude koji put dosadan, ali ona ne smije, ne smije pokazati, da to opaža, jer ga ljubi, jer je on njezina ljubav. Mora razgovor vješto i okretno okrenuti na nešto drugo, što joj ne će biti dosadno. Ona to mora učiniti, a što vrijedi za nju, pravilo je i za njega. Takve malenkosti bole i vrijeđaju — jer je cijeli život satkan samo iz malenkosti — a što istom mora značiti: imati druga, imati sudionika, imati napoličara u svojoj velikoj, nesustezanoj i predanoj ljubavi?! To mora biti užasno! — pomisli Roko, pomakne se na sjedalu i skoro u pol glasa reče sam sebi:

— Pa ipak nije strašno! — — — One lijepo rade svoj posao i, ako muž nije dosta čvrst, gledaju se kao dvije loše jetrve, a uz to strpljivo čekaju svoj željni, topli tjedan ljubavi. Za njega se spremaju, beru cvijeće i traže mirisave vode i — čekaju, čekaju — željno, teško, nestrpljivo čekaju. Poslije,

kad su starije, kad podrastu djeca, one opet beru cvijeće, traže mirisave vode i nabavljaju krnu[3]) za nokte, ali je ne meću na sebe i ne kite muževu spavaonicu, nego rese svoje najstarije kćeri, e da bi se što prije namjerile na ašika, pa onda i na đuvegiju, koji im ne bi doveo druga — — —

— — Svaka radi svoj posao i čeka svoj red — — — I — one su zadovoljne i ne osjećaju baš nikakvo poniženje, kao što ga ne osjeća jetrva stoga, što je njezin djever uzeo drugu, a ne nju za ženu, da je tako dijele dva brata. Jetrva joj doduše u gospodarstvu smeta, ali to mora biti kad već djever hoće, da se ženi. Baš tako:

One su zadovoljne, jer tako propisuje vjera, a mi bismo u takvim prilikama očajali, jer nijesmo tome — vični.

— Običaj! To je prava riječ — pomisli Roko i zapali cigaretu. — Navika, običaj — — — To su pravila života, to su granice ćudoređa i svih naših pothvata. Stari su Grci izlagali kržljavu djecu na goru Tajget. Bilo bi vrijedno znati, da li su tugovale majke tih malih nesretnih stvorova?! Vjerojatno je, da nijesu, jer je običaj silniji i od same prirode.

— Frketić je — pomisli Roko — savršeno prirodan u svojoj iskrenosti, ali je ipak nepriličan napose ženskom društvu, jer se ne vlada po utvrđenim običajima; i Mrđelić je posve prirodan u svojim požudama za nasladama i neradom, ali mora propasti prije ili poslije, jer je običaj, da se radi i krvavo zarađuje; i Drina je sama priroda u svojoj naivnoj prostoti, ali je običaj, da se slične žene izbacuju iz društva i da im se daje posebno ime. Takvi su običaji, tako smo odgojeni. Priroda vrijedi samo onoliko, koliko to dopuštaju običaji. Prašuma je sama po sebi veličanstvena, i ona je slonu, tigru i ostaloj divljoj braći savršeno lijepa, ali mi ipak volimo intiman vrtić s bijelim stazama, jer smo se na to naučili.

Običaji, veliki, užasni. Običaji u svojoj promjenljivosti i neumoljivoj tiraniji!

Tko im se usprotivi, pregaze ga. Samo im najveći duhovi mogu u malenkostima pomalo prkositi.

Pala je duboka noć i slavulji su biljisali u zborovima, a voda je žurno, šumno tekla, lomeći se o stijenje i kamenje.

[3]) Crvenilo za nokte.

— Voliš li, Dervišu, obje žene jednako? — upita Roko, nagnuvši se prema njemu.

— Je l' ja? — preupita kočijaš i u pola se okrene prema njemu.

— Da. Ti.

— Eto, imaš dvi ruke, pa sudi. Jedna ti, ko biva, više služi, kao da ti je bliža, ali: posičeš jednu, boli, posičeš drugu, boli.

Anić se opet nagne natrag, nasloni se i uperi pogled u neku visoku, veliku stijenu, što se je dizala pred njima, kao da presijeca cestu i spaja bregove.

— Dakle: jednako! — reče on.

Derviš ga nije čuo. Trgne uzdama, pucne bičem i vikne na konje. Udarci su potkova jače odjeknuli i točkovi brže zazvrčali kroz mirnu, prozirnu noć. Zašutio je i Anić. Kad su prošli ispod one velike stijene, što se ukočila iznad ceste, dospješe pred jedan han. Stara, niska, neugledna kuća. Pred njom nekoliko teretnih kola. Konji su ispregnuti i okrenuti na kola, da iz njih jedu. Iz hana dopire slabo, blijedo svijetlo i velika vika. Derviš skrene na stranu, ustavi, skoči s kola i reče:

— Moramo, gospodine, hraniti.

— Dobro, dobro, Dervišu — odgovori Roko, pa i sam skoči iz kočije. — Ne tribamo se žuriti. Do podne možemo stići u Novi.

— Moremo, vira j' — potvrdi Derviš — pa da idemo sve s noge na nogu.

— Vikni dvije kave.

— Moremo unutra.

— Ljepše je ovdje. Bilo bi griota ići iz ovake lipe noći u dim i prašinu. Ako hoćeš, zovni i mastike.[4])

— Nemoj, bolan, tako — reče mu Derviš mekim, dobrim glasom. — Zar ne vidiš, da sam puš'ćo bradu?! I govorili smo.

— Oprosti. Zaboravio sam — ispriča se Roko. — Znaš, ja ti nisam višt vašim običajima, pa sam brzo zaboravio. Nemoj se ljutiti.

[4]) Vrst rakije.

— Jok ja. Što bi' se ljutio, nego ti samo kažem. Ne pijem više, a prije — e, i juta[5]) i mastika i rumići, i sve ti je to kod mene imalo dobru prođu. Sada, eto, pušć'o, bivakarce, bradu, pa reko: ne pijem i viruje mi se.

Dok je govorio, odvezivao je spuste i konope i metao konjima zobnice na glavu.

— Moremo, biva, kavendisati i pušiti, dok se konji naidu i upočinu.

— Milina je putovati na ovakoj noći.

— Beli vala, seiriš[6]) ko da si na teferiču![7]) — potvrdi Derviš i nasmije se.

— Beli seirim! — reče Anić, pa se i on nasmije i sjede k stolu, koji je stajao pred kućom.

Derviš otide unutra, u han, i naruči kavu. Tu su sjedjeli nešto preko jednog sata, svaki popio četiri, pet kava i pripovijedali kao dva davna dobra znanca. Iza toga je Roko platio. Spremili su se za polazak.

— Sidaj! — pozove ga Derviš, skačući na vagir.

Roko se popne u kola, i konji krenuše.

Tako su stajali na svakih deset do petnaest kilometara, pili kavu i pripovijedali. Derviš se nije mogao dosta nahvaliti Rokina brata.

— Ne rađaju se onaki često! — usklikne on. — Što ga god zamoliš, što mu god rečeš, on će ti učiniti ko svome babi[8]), samo — biva — ako je po zakonu i pošteno.

— Dobar je on kao duša.

— E, vira ti je, gospodine, morete i vi drugi biti dobri, al onaki ne. Koja onakoga rodi, više ne triba rađati. Vridniji je nego deset drugi — — — Eto, jučer veli: »Dervišu, oćeš li mi odvesti brata?« I ne bi ja, viruj mi, drugome. Veliki su poslovi, ali njemu sve. I, odma da ću mu dati kaparu. »Jok, veli, Dervišu! Ne tribam je tvoje kapare. Stari smo mi ahbabi.[9]) Virujem ja tebi«. I nije tije uzeti.

[5]) Ljuta — rakija.
[6]) Uživaš.
[7]) Na izletu.
[8]) Babo — otac.
[9]) Ahbab — znanac i prijatelj.

— Kakvu to kaparu? — upita Anić.

— Biva: eto, da ga ne ću privariti. Dam mu kaparu. Tako i triba, al on nije tije.

— Kod nas je drugi običaj.

— E, ja. Drugi adeti — potvrdi i Derviš, pa pljucne.

Oko deset sati prije podne stigoše k željezničkoj postaji. Roko htjede platiti podvozninu.

— Jok, vala, gospodine! — usklikne Derviš i diže ruke u zrak. — Znam ja, što je meni reko tvoj brat.

— Što ti je rekao?

— Ne primaj, veli, od njega, ako bi ti tio platiti. Ja ću ti dati.

— Svejedno moj Dervišu. I ovo su njegovi novci, a žao bi mi bilo, da još troši. Reci mu, da sam te prisilio, pa da si morao uzeti.

— Jok ja, vala! Ne prisili ti mene. Nosi ti to sa sobom. Tribat će ti. Znam ja, kako je u Zagrebu.

— Zar si bio tamo?

— Bezbeli. Kada smo se iz Graca vraćali iz askera,[10]) svratili smo se i tamo. Ih, jadna ti ne bila majka, što j' lipo! Lipše neg u Gracu, sto puta lipše. Pa tamo, blizu onoga binjidžije[11]) —

— Blizu Jelačića — je li?

— Jes', jes'. Blizu njega. Išli smo ti s našim đacima u nekaku kuću, ko bivakarce, kroz veliku kapiju tamo u avliju. Tamo ti se nekaka Švabica krivila i pivala, a sve pokazuje na naše fesove. Allah, Allah — — — I nije da je gola, a opet ko gola — — Eto, vidiš ruke, vidiš — — Eto, vidiš sve, a i nije, da rečemo, gola. Tuhav[12]) — — —

Roko se smiješio.

— Ponesi ti to sa sobom — — — Triba novaca za one Švabice, a ti si mlad — — —

— Lako ću ja, Dervišu, za Švabice. Preče je, da brat ima za kuću.

[10]) Asker — vojska.
[11]) Binjidžija — konjanik.
[12]) Čudno, neobično, budi Bog s nama.

— Ima on, bolan, bukadar![13]) — usklikne Derviš i odmahne rukom.

Kad nije htio primiti plaću, Roko mu dade za kavu i duvan.

— Ne triba ni to — reče Derviš — ali, kad baš oćeš — — — Bujrum.[14]) Zapali — nastavi, pružajući mu kutiju.

*

Anić je ušao u kolodvorsku gostionicu, naručio čašu piva i objed i nestrpljivo čekao vlak. Uzme u ruke zagrebačke novine i zagleda se u njih.

Najprije uvodni članak. Pripovijest o tome, kako s promjenom vlade treba izmijeniti i neke više činovnike, jer im je narod izrazio svoje nepovjerenje time, što je srušio vladu, koja ih je postavila. Anić se malo zamisli i ponovno pročita najzvučnije fraze o »dobrobiti miloga nam naroda«, o »borbi za sveta prava miloga nam naroda« i slično.

— Ovima bi trebalo dati masne mirovine, a onima, koji bi ih naslijedili, još masnije plaće, a onima, koji će zauzeti mjesta ovih, opet dobru plaću i tako redom — mislio je Roko. — Naravno: »za dobrobit miloga našega naroda«. To će narod rado platiti, a stranka će namjestiti, dobro namjestiti nekoliko svojih članova. Među njima možda i gospodina pisca ovoga članka. Zašto laje pseto? — upita se Roko i odmah sam odgovori: — Zato, da mu se začepe usta — — —

Cijeli je članak pisan vrlo vatreno, vrlo zanosno, vrlo pogrješnom i vrlo lošom hrvaštinom — vrlo nepismeno. Sve je vrvjelo tiskarskim pogrješkama, a jezične su se omaške ponosno isprsile, kao da su posve svijesne, da su već stekle građansko pravo.

— Neka mu Bog prosti, jer zna dobro, što hoće — šane Anić i pođe okom dalje. Prevrne list. Pogled mu zape na nekom debelom naslovu, koji je glasio: »Nesreća ili nesretna ljubav?!«

— Ovo je duhovit naslov — pomisli on. — Kao da nesretna ljubav niti nije nesreća — — —

[13]) Mnogo.
[14]) Izvoli, izvolite.

Nije čitao. Pogleda na zadnju stranu. Ništa. Nijednoga članka, koji bi bilo vrijedno pročitati, nijednog imena, koje bi ti jamčilo, da se ne ćeš kajati, što si trošio vrijeme. Novine izlaze, jer su jednom počele izlaziti. Treba ih ispuniti, treba pristašama nešto dati u ruku.

Odloži ih. Objed još nije gotov, a vlak mora doći za pol sata. Postao je nestrpljiv. Naruči još jednu čašu piva i uzme u ruke druge novine. Pregleda i ostavi. I nehotice opet uze one prve i potraži vijest, koja nosi naslov: »Nesreća ili nesretna ljubav?!« Želio je doznati, o kakvoj se mudroliji raspravlja pod tim pitijskim naslovom. Poče čitati.

Vijest iz Rijeke. Nesreća. Iz mora su izvadili nekog mladića, podrezana brka, duge plave kose, u modrom odijelu. Još se nije moglo ustanoviti tko je taj mladić, a isto tako ni uzrok ni način, kako se dogodila nesreća.

— Dakle: ipak nesreća! — reče Roko sam sebi, čitajući dalje.

»Kod njega su našli samo dva pisma, koja nose potpis »Drina«.

Roko se trgne, krv mu šikne u obraze i raširi kapke, kao da će bolje vidjeti.

»Iz pisama se može ustanoviti samo to, da su taj nesretni mladić i ta tajanstvena »Drina« bili ljubavnici, koji su se već podavno rastali. Nadalje to, da je on i dalje oko nje oblijetao, a ona ga odbija. Ništa više. Vode se izvidi«.

Ostavi novine na stol. On ju je zvao tim imenom, no ipak ne mora biti baš on?! To je njezino poslovno ime, njezina tvrtka, kojom sigurno potpisuje sva svoja službena pisma, sve obavijesti svojim cijenjenim mušterijama. On je doduše glavni potrošač njezine robe, ali nije nipošto jedini. Drina je kao tramvajska čekaonica, u koju se može svratiti svaki prolaznik.

Konobar je donio objed.

— Hoće li vlak brzo doći? — upita Anić.

— Možete, gospodine, mirno jesti. Ne ćete zakasniti — odgovori konobar, udarajući ubrusom po stolu kao da tjera muhe.

Roko se malo zagleda u njega i nasmije se.

— Vjerujte mi — potvrdi konobar, misleći, da Anić sumnja u istinitost njegovih riječi. — Još imate na raspolaganju dvadeset časaka, a za to vrijeme — — —

— Vjerujem vam! — prekide ga on u riječi.

Bilo mu je smiješno, što je opazio, da svi konobari u svim mjestima imadu iste poštapalice: ili namještavaju pred gostom novine ili čiste stol, pa bio i najčistiji. Oni moraju nešto raditi. Kad nemaju posla s gostima, obrezuju igraće karte ili šaraju prstima po blagajničinoj kecelji i suknji, pokazujući joj — tobože — kako se zaprljala. Gospođica ih razumije, udara ih po prstima i oboje se smiju. Pikolo nema na to prava. On smije samo stajati pred blagajnom, sad na jednoj, sad na drugoj nozi, i gledati u gospođicu kao lisica u voće, koje je visoko, koje ona još nije kušala i za koje ne zna, da li bi se uopće dalo prokuhati. Gleda ga, jer joj je to u krvi.

Kad se zatekao u tim mislima, dođe mu u pamet ona vijest iz novina. Učini mu se, da je njegovo držanje vrlo jadno: čas je prije čitao, kako je tužno svršio neki mladi čovjek, koji je — vjerojatno! — njegov vrlo dobar znanac, a on već sada posve mirno jede, gucka pivo i umuje o konobarskim navikama. Kao da se nije ništa ni dogodilo, ili kao da je točak prešao preko crva, koji puže u prahu. Ništa, savršeno ništa. Nije samo on takav. Taki smo svi, ako nijesmo najbliži rođaci. To možda nije ni loše. Jedan je umro, jer je zato rođen, jer treba mjesta za dva druga, koji su taj čas rođeni. To nije samo po sebi tragično. Ako je tragična smrt, onda je tragično i rođenje, jer ni jedno ni drugo nije ništa nego izmjena prebivališta. Kao da otiđeš iz Prnjavora u Babinu Gredu i za nekoliko desetljeća opet natrag među svoje znance iz jednoga i drugog mjesta. Ta je pojedinačna seoba neugodna za rođake, ali kad se ne događa plemenska nego osobna seoba, rođaci se moraju pomiriti sa sudbinom, a ostali — ništa. Bio, pa ga sada nema. Hvala Bogu. Tragika ne leži u tome, što se brzo prelazi preko njegove smrti, nego u tome, što svaki od nas za života misli, da je njegov život doista važan, a mnogi misli, da je stožer svoga sela, svoga grada ili cijele domovine. Po smrti se najbolje vidi, što smo i komu smo vrijedili. U toj je tragediji, u tome malom nesporazumu ugodno to, što onaj, koji je umro, doduše vidi,

ali bolno ne osjeća, što se je za života vukao za nos. Varao se je, sada se više ne vara, a među laži i istinom počiva humak zemlje sa znakom križa, s nišanom ili običnim kamenom. Tu se, pod tim humkom u mrtvu tijelu još dodiruju istina i laž, ali ne dolaze do izražaja. Šute. Miruju kao dva izmirena dušmanina. Duša se više ne vara, tijelo je mrtvo i njih se dvije mogu rukovati bez opasnosti.

Kada netko umre, mogu žaliti samo najbliži, samo porodica i nitko dalje. Ako i drugi žale, znači, da je i drugima koristio, ali ta njihova žalost nije velika.. Selo, grad i domovina ne zaboravljaju najbrže, ali najbrže prežale.

*

Oštar, rezak zvižduk najavi dolazak vlaka. Anić žurno završi objed, plati, izvadi kartu, uzme svoje stvari i pođe pred kolosjek.

Za par časaka je sjedio u vlaku, koji je kretao dalje niz rijeku, kao da produžuje cestu, kojom je Anić došao do kolodvora. U odjelu je našao dva gospodina, koji su na njegov pozdrav odgovorili njemački. Sjedjeli su sučelice i nepovjerljivo ga poglédali. Sjeo je podalje od njih, metnuo nogu preko noge, naslonio se i šutio. Suputnici su nešto urijetko šaputali, sve riječ po riječ, i letimično bacali oko na njega, kao da mu žele čitati s lica i očiju, da li razumije njihove riječi. Najzad se jedan obrati na njega s pitanjem, kuda putuje. Govorio je njemački

— Niks dajč — odgovori Roko i nasmiješi mu se, kao što se smijemo dosjetki, koju ne razumijemo, a kojoj se moramo smijati radi njezina sretnog oca. Činilo mu se, da gospoda imadu neke tajne, za koje ne bi željeli imati svjedoka, pa im je stoga tako odgovorio. Nije radoznao, ali neće da im smeta. Oni će razgovarati, kao da su sami, a on ne ćuti potrebe, da s kime brblja. Zabaci glavu na naslonjač i sklopi oči.

Gospoda su se veselo pogledala i počela pripovijedati. Nastavili su razgovor o poduzećima. Anić je nastojao, da ih ne sluša, da se bavi svojim mislima. Međutim iz razgovora se, sve riječ po riječ, vidjelo, da govore o Hrvatskoj, o nekim

čudnim poduzećima na našem zemljištu i on napne sluh, da mu ne izmakne ni jedna riječ.

— Ovo nešto, što je šumskih poduzeća — reče jedan gospodin — u našim je rukama, a da nije toga, blaženi bi stanovnici ovih zemalja mislili, da je šuma zato tu, da se u njoj kote vukovi i roče hajduci.

— A još uvijek misle — dometnu njegov drug — da rijeke i njihovi slapovi postoje samo zato, da zlobno oduzimlju čovjeku lijepu oranicu i da se u njima ribe množe.

— Tatsächlich! Gospodine moj, koliko tu vodene snage otide u ludo! Trebalo bi osnovati društvo, koje bi to iskoristilo. Ovdašnji narod ne bi u tome vidio nikakve opasnosti, nikakve štete. Naprotiv! Bio bi sretan, ako bismo koga primili u posao, da zaradi koji novčić.

— Zamisli ti, što znače Plitvička jezera! Ali — — — Treba ljudi!

Pod Anićem je počelo gorjeti sjedalo.

— I novaca.

— Gdje je ljudi, gdje je vodstva i zamisli, tu se nađe novaca. Ja imam deset tisuća, ti imaš dvadeset tisuća, treći ima samo pet tisuća — s tim se naravno ne da raditi, ali nas stotinu takvih ima preko jednog milijuna, a s tom se svoticom već može raditi, samo treba imati poduzetna duha.

— Nijesam znao, da Ugarska ima toliko zabačena i zanemarena bogatstva.

Aniću šikne krv u lice, kao da ga je netko udario po obrazu. Uznemiri se, htjede nešto reći, poželi, da tu gospodu pobliže uputi o »ugarskim bogatstvima«, no sjeti se, da je rekao, da ne zna njemački, žurno ustane i otide na hodnik. U sljepočicama je osjećao toliko udaranje, da je mislio, da će mu pući glava. Mislio je o onome, što je čas prije čuo, mislio je i poluglasno govorio, kao da je van sebe:

— Nama je, hrvatskim novinarima, i nama, hrvatskim političarima, mnogo važnije, da li je »ona rđa, onaj nitkov«, naš stranački protivnik, bio jučer u banovoj palači i da li njegova gospođa s kime ljubaka, nego stotinu najprečih gospodarskih pitanja. Ako operušamo, ako osobno napadnemo našeg protivnika i ako mu u saboru onako po domaću dobacimo koju iz njegova obiteljskog života i to, naravno, osam dana donosimo u novinama, donosimo tako dugo, dok opet ne

nađemo sličnu zlatnu ribicu, naš će »mili, ispaćeni narod« vidjeti, da se »junački borimo«, da smo spremni sve učiniti za njega, i on će to rado čitati. Da mu pišemo o zamršenim, teškim gospodarskim pitanjima, to bi mu dosađivalo, umaralo bi ga, ne bi čitao, bojao bi se, da će iz toga nići kakav novi porez i, kad ne bismo neprestano napadali vladu i svoje političke protivnike, mislio bi, da smo se složili s njima, da ga prodamo Madžarima. Jasno je, da se uz takve prilike ne bismo smjeli ni pokazati kod idućih izbora među našim »milim, ispaćenim narodom«.

— Madžari se zadovoljavaju mišljenjem, da na svijetu nema nikog osim njih, a mi se zadovoljavamo time, što nitko na svijetu ne zna o nama ništa drugo, nego da ima nekakih Hrvata, koji su negda bili najstrašniji austrijski vojnici. Nama je to dosta i ponosni smo, samo ako čujemo, da kakav stranac spomene ime Trenk, pa makar on o njemu i ne znao ništa drugo, no da je bio harambaša, »Bandeführer«.

— — Lieb' Vaterland, kannst ruhig sein« — — —

— Nekom me zgodom pitao neki madžarski odvjetnik, da li imamo pučke škole na hrvatskom jeziku; a jednom drugom zgodom neki vrlo obrazovani i uglađeni Nijemac, austrijski Nijemac, da li je kod nas madžarski ili njemački službeni jezik. Na ovakva se pitanja odgovara smiješkom, i meni nije bilo ni na kraj pameti, da zamjeravam tu kažnjivu neupućenost o najvažnijim pitanjima u svojoj monarhiji — ako im može biti, neka im bude! — ali me je duboko zaboljela naša kažnjiva nemarnost, kojom puštamo, da se već preko Save i Rječine o nama ne zna ništa, a koliko se zna, da se zna posve naopako.

— To je zaista kažnjiva nemarnost i za nju jednako odgovaramo mi, hrvatski političari, i mi, hrvatski novinari, i svi mi, koji smo sposobni napisati nešto više, nego li je obično pismo i uredski spis, i svi mi, obrazovani Hrvati.

— Čini se, da mislimo, kako je dosta, što kod kuće držimo propovijedi o svojoj državnoj tradiciji. I to je nešto, ali ipak — riječi, riječi i milijun puta iste riječi, koje ne mogu narod ojačati, naš »mili, ispaćeni hrvatski narod«, bez gospodarske organizacije, a isto tako, uza sva ta domaća pripovijedanja, za strance u ovoj državi postoje »Kroboten«, za Talijane »i ladri Croati«, za Nijemce, gore više, Trenk — koji je, uosta-

lom, Prus — a svi dalje znadu samo za Ugre i Austrijance kao za dvije narodnosti. Povelje su vrlo dobra, časna i lijepa stvar, ali ih može pojesti najtužniji, najbjedniji knjižnički miš, i što ćemo u takvom nesretnom slučaju učiniti, ako smo i sadašnjost i budućnost temeljili samo na tim izlizanim, poštovanim papirima?! To bi bila fabula za Juvenala: miš uništio narod!

Anić se toliko zadubio u raspredanje svojih misli, da nije skoro ni primjećivao, kad je vlak stao na kojoj stanici, i posve je zaboravio na ona ugodna, divna čuvstva, što su ga obuzimala prošle noći, dok je prolazio kraj vode, kroz šumu, kroz mjesečinu i slavuljevo biljisanje, zanoseći se mislima o svojoj dobroj, dragoj Nedi. Došlo je nešto drugo, što mu je posve obuzelo i dušu i tijelo. Osjećao je, kako mu svaki živac drhće kao prenapeta žica.

— Ja dobro opažam — mislio je on dalje — da moram, ako hoću biti dosljedan, stvoriti zaključak. Taj ne može biti drugi, nego da moraju početi raditi oni, koji to uviđaju. Ako želim što uraditi za taj, nažalost, poslovični »mili nam hrvatski narod«, moram najprije nešto znati, moram nešto biti, ako ne želim, da postanem tobožnja žrtva. Ljudi maloga znanja, male spreme i velike vatre počnu oko sebe lamatati kao Mesije i naravno čednu zalihu svoga sićušnoga znanja brzo profućkaju, postaju suvišni i dosadni, pa krive druge, mjesto sebe, jaučući o nekakoj zahvalnosti, koju ne smiju ni očekivati, jer rade samo svoju dužnost. Druga je stvar i njegova je osobna stvar, što je on radio u nevrijeme. Tko hoće da radi, najprije mora znati, što će i kako će raditi, a zatim mora, bez precjenjivanja, uzeti na sebe samo onoliko posla, koliko mogu podnijeti njegove sile. Kad vidimo čovjeka, koji nasilu hoće podići tri metra željeza i pritom se đavolski muči, a možda i nastrada, svi ćemo mu se prije nasmijati i reći mu, da je glupan, nego li ćemo ga požaliti. Slične su tragedije mnogih naših »mučenika« iz dnevne političke borbe.

— Mi mladi možemo najbolje koristiti domovini, ako se ne bavimo ničim drugim nego učenjem, učenjem i — učenjem. U to učenje ne spadaju samo Ovidijeve Metamorfoze, Gundulićev Osman, francuska revolucija, Vinodolski zakonik i razvoj glasova ć i č. — A kad smo se spremili, možemo i moramo početi raditi.

— Ako bi u jednoj zadruzi od nekoliko desetina ukućana svaki radio na svoju ruku, bez ikakva zajedničkog sporazuma, moglo bi se dogoditi, da otac uzore i posije pšenicu, a sin dođe i na istu njivu posije zob, a stric posije repu, njegov drugi brat posadi krumpire, strina Bara posije konoplju, a njezina jetrva lan, dok napokon djeca ne dotjeraju ovce, da popasu travu. Tako se idealne gluposti ne mogu dogoditi svakih sto godina, no da im se posve izbjegne, tu je starješina, koji točno podijeli rad svojim ukućanima prema njihovim silama i odredi svakome, gdje će raditi, dok on sam sve rukovodi.

— Bez te skladne podjele, bez toga mudrog vodstva kuća bi morala propasti.

— I narod u svojoj cijelosti, u svojim potrebama i težnjama, nije ništa drugo nego velika zadruga.

Anić je metnuo ruke u džepove kaputa i ushodao se po kolima. Nije mu bilo ni na kraj pameti, da se vrati u svoj odio. Ne može mirno slušati, što ona gospoda govore, a u razgovor se ne može uplesti, kad je rekao, da ne zna njemački. Što je dalje mislio, sve je više gubio jedinstvenu nit i jasno je proživio samo pojedine izreke, pojedine dosjetke i jednostavne, osamljene pomisli. Žurno se ushodao, zaboravljajući, da bi to moglo smetati ostale putnike, koji su bili u pojedinim odjelima. Nesvijesno se vladao, kao da je platio za taj hodnik, i pripaljivao cigaretu sa cigarete. To je bila njegova najveća strast. Kad god što umuje ili kad piše, pa na čas stane, da dobro progleda cijeli prizor ili da zgodno uobliči rečenicu, odmah pripaljuje.

Vlakovođa je nekoliko puta kraj njega prolazio, ulazili su novi putnici i neki na čas izlazili iz pojedinih odjela, no on nije nikoga pravo ni opazio.

Živio je u svom posebnom svijetu, gledajući uređeno hrvatsko narodno gospodarstvo, uživajući u zelenilu hrvatskih polja i žurnom toku naših rijeka; naslađivao se, gledajući kako divno napreduju čedne, čvrste seoske zadruge, ponosio se, čitajući u stranim novinama, o toj mladoj, ponosnoj, kulturnoj i jakoj Hrvatskoj — — —

Naravno, to je sve živjelo u njegovim mislima i u poletnim snovima, iz kojih se trže, kad opazi Sljeme.

*

Srce mu jače zakuca.

— — — Sada se njih dvoje sprema na kolodvor, da ga dočekaju — — — Sigurno pripovijedaju majci kakve bajke o koristi predvečernje šetnje ili o kakvim poslovima, koje moraju obaviti, a ona im vjeruje, uzda se u svoju dobru djecu i pušta ih — — —

Sunce je obasjavalo punim rukovetima raskošnih zraka Sljeme i Zagrebačke brežuljke, a tornjevi se stolne crkve ponosno dizali prema nebu, kao dva vitka bijela prsta.

Vlak je jurio ravnicom u punoj pari, kao da i on želi što prije stići.

Anić stane i nasloni čelo na prozor, a pogled uperi prema gradu.

— — — Sada se njih dvoje žure prema kolodvoru. Šute, gdjekada se pogledaju, oboje se nasmiješe i Neda se zažari u licu.

Točkovi jače zazvrčaše preko željeznoga mosta, a Sava skliznu ispod dugoga, teškog vlaka kao glatka srebrna zmija.

— — — Sada su već njih dvoje na kolodvoru i nestrpljivo gledaju na sat.

»Ako on ne dođe?«

»Ne budi luda. Kako ne bi došao, kad ti je brzojavio«.

»Može zakasniti na vlak«.

»Ne sanjaj, čovječe. Bio bi ti brzojavio«.

»Može se lako dogoditi kakva nesreća« — —

»E, baš slutnje, dostojne tako mudre ženske glave!«

Dok je Anić smišljao i šaputao taj njihov tobožnji razgovor, obuzelo ga je tako neopisivo i neobuzdano čuvstvo zadovoljstva i sreće, da se nije mogao suzdržati, a da se ne nasmije. Pri tome je naglom, tihom smijehu osjetio, kako mu srce poigrava u grudima, a krv leti kroz žile munjevitom, neobuzdanom brzinom i snagom i njega ne bi bilo nimalo iznenadilo, da mu je oštrim mlazovima šiknula kroz jagodice na prstima, kroz prsa ili kroz oči. Da: kroz oči. One su mu gorjele i podrhtavale osobitom snagom, kao da srce napose za njih priređuje posebnu krv, u kojoj ima nekoliko postotaka opijuma.

Vlak se je primicao kolodvoru.

— — Sada njih dvoje nemirno izviruju i gledaju, koliko još metara mora vlak ići, pa da stane. Neda drhće kao u groznici, a Franjo se smije i već nekoliko puta ponavlja:

— Eto ga. Još malo, pa ga evo.

Anić uđe u svoj odio, uzme kovčežić, pozdravi suputnike i pođe.

— Schon Agram?! — reče jedan od gospode.

— Zagreb! — odgovori Roko i izađe.

Opet se nasloni na prozor i zagleda se van. Učinilo mu se, da ne će moći dobro razaznavati lica, pa spusti staklo i nasloni se. Pred kolodvorom nije bilo skoro nikoga osim željezničkog osoblja. Baci oko na prozore kod izlaza. Tamo je bilo svijeta, ali nije opazio nikoga poznatog.

Čim je vlak stao, iskoči van i pođe prema spremištu. Tamo ostavi kovčeg, a potvrdu o predaji premota, metne u novčarku i pođe žurnim koracima za ostalim putnicima. Bio je među najzadnjima.

Pruži vrataru kartu, gledajući pred sobom u narod, koji je još čekao. Tamo na kraju opazi Nedu i Franju. Lice mu pocrveni i ovije se lakim, veselim smiješkom, pri kojemu osjećaš, kako ti poigrava cijela nutrinja. I oni su opazili njega.

Franjo mu prvi pritrči i poljubi ga.

Neda je stajala malo podalje i gledala ga mirno, svijetla lica, kao što bi zanesena mladost gledala vatrena prvoborca na barikadama.

Roko joj brzo pristupi i pruži joj ruku. Jedan su čas stajali jedno spram drugoga, čvrsto se držali za ruke i gledali se, kao da tim jednim jedinim pogledom žele prodrijeti do dna drage, ljubljene duše.

— Već sam mislila, da ne ćete ni doći — reče ona tihim glasom, ruka joj zadrhta, a licem joj se osu onaj divni, nezaboravni smiješak, što ga je samo dva puta do sada vidio na njezinim krupnim očima.

U tom trenu zaboravi Anić na svijet, zaboravi na obzire i vidje pred sobom i oko sebe samo nju, nju jedinu, dobru, iskrenu, svoju, neočekivano je ogrli i obaspe cjelovima, odgovarajući joj..

— A ja sam znao, da ćeš ti doći!

Neda se nije branila, jer ni ona nije nikoga ni čula ni vidjela do njega, njega — svoga. Prepustila mu se i toplo ga poljubila.

Kad ju je Anić pustio iz zagrljaja, ona obori pogled, zažari se u licu i reče uzdrhtalim glasom:

— Oprostite — — —

— Nedo, nama je prošteno! — odgovori joj on na isti način i priveže pogled na njezino lice.

Franjo je cijelo vrijeme stajao po strani, promatrao ih i zadovoljno se smiješio.

— Idemo — progovori ona i pođe.

— Idemo — ponovi Roko.

Neda je išla u sredini, a njih dva oko nje.

Anić nije ništa osjećao, baš ništa, osim da je ona uza nj i da je blažen, sav blažen i zadovoljan. Otprije, kad bi s kolodvora stupao u Zagreb, osjećao bi neopisivo zadovoljstvo i ponos, što je taj divni grad njegov, što je prijestolnica — bilo i bez prijestolja! — njegova naroda i jednim bi toplim, bratskim zagrljajem obujmio Zrinjevac, stolnu crkvu, gornji grad, Sljeme, njegove vinorodne obronke i sve, do čega dopire misao. Tim bi se zgodama redovno sjećao, kako su mu govorili mnogi stranci — koji nam nijesu laskali iz ljubavi — da Zagreb spada među najčišće, najugodnije i najljepše gradove podunavske monarhije.

Sada se nije toga sjetio. Zaboravio je na sve i gledao samo u nju. Spočetka su išli šutke, okrenuvši na desno prema Palmotićevoj ulici.

— Ako nas sretne gospođa majka?! — primijeti Anić i nasmiješi se.

— Ne smeta! — reče Franjo prije nego je Neda mogla i zaustiti, da što progovori. — Mi smo joj rekli, da idemo pred vas.

— Rekli ste joj?! — začudi se Roko, ne dižući pogleda s Nedinih očiju.

— Da — potvrdi ona i pogleda ga. Oči su joj zaigrale, kao da joj nešto smeta, kao da joj je neugodno. — Rekli smo joj, ali nam nije vjerovala. Smijala se i mislila, da se šalimo.

*

Franjo je pošao naprijed.

— Kamo ćeš, Franjo? — zovne ga Anić.

— Ne ću da vam smetan, gospodine Aniću.

— Nemoj tako. Budimo dobri prijatelji, pa mi govori »ti« kao i ja tebi.

— Milo mi je — odgovori Franjo, smijući se — i s tim manje želim, da vam smetam.

Neda je samo šutjela i smiješila se.

Pođu i njih dvoje.

— Nosim ti mnogo pozdrava i cjelova od nevjeste — reče Roko iza kratke šutnje.

— Hvala lijepa — odgovori ona. S lica joj i očiju nije silazio tihi smiješak zadovoljstva.

— Cjelove ću ti predati poslije.

— Predali ste već.

— O, ne. Ono je samo mali dio u moje ime. Uostalom: dokle mi kaniš govoriti »vi«?

— Oprostite — — — Govorit ću ti »ti«, dok se malo priviknem — — —

— Pa već si mi tako pisala. Mogla si se priučiti.

— Pismo je drugo, a ovo je drugo. Kad se piše, onda je nekako lakše.

— Kad bi se zajednički život mogao provoditi pismeno, ne bih te time ni mučio. Međutim teško je vjerovati, da je to kakva muka. Ako me doista voliš i ako je istinito, što si mi pisala, a budući da naš jezik nije jednak engleskome, naravno je, da mi govoriš »ti«.

— Zar ti sumnjaš u ono, što sam ti pisala?!

— Ne, ali želim, da budeš odmah do kraja dosljedna. Sa svoje strane promatram naše međusobno držanje, kao da smo već vjenčani.

— Još je do toga daleko.

— To stoji, ali moramo nastojati, da bude što bliže — — — Kako se drži majka?

— Voli te i veli, da si dobar, ali o kakvoj — —

— Ženidbi — je li?

— Da. O tome ni spomena.

— Jeste li joj govorili?

— Ja sam nabacila kao tobože u šali, a Franjo joj je govorio posve ozbiljno.

— Što veli?

— Zapravo — nema nikakvih razloga, ali svakako — ne pristaje. Kad bih ja mogla s njome govoriti, kao ti sa mnom, morala bi na temelju onoga, što o tebi misli, pristati bez ikakva prigovora. Ja to ne mogu. Bojim se, da je ne razljutim.

— To ću ja sam učiniti — odgovori on. Poslije oduže šutnje reče otežući, naglašujući: — Sigurno si mnogo mislila o onome, što sam ti pisao, da bi smo se vjenčali još ove godine?

— Mislila sam.

— Možeš li mi reći, što si zaključila?

— — — Ja ne mogu ostaviti majku. Ona nema nikoga nego nas dvoje — —

— Ta, čovječe, tko ti je govorio o tome?!

— Mislila sam i o tome — — — Njoj bi bilo strašno teško bez mene — — —

— Loše si mislila, jer nijesi znala moje namjere.

— Nijesi mi pisao.

— Ne. Nijesam. O tome nijesam htio pisati, jer je bilo posve dosta, da majci govorite o ženidbi uopće. Sada ćemo lako nastaviti — — — Ti ćeš svakako morati napustiti službu — — Naravno: ne odmah — — —

— Znam. To će mi biti teško, jer je volim.

— To sam znao. To će se dati prilično lako riješiti tako dugo, dok je majka živa. U kući se može bez tebe, i meni će biti drago, da ti se želja može ispuniti. Samo za daljnju budućnost — — — Neka ti ne bude žao: ja mogu lako naći druga i prijatelja činovnika. Ne baš tako dobra prijatelja kao što bi mi bila prijatelj moja dobra žena činovnik, ali — ti bi bila ipak uglavnom činovnik. Ja trebam samo ženu, potpunu ženu, kojoj se sile ne će trošiti ni na što drugo nego na njezine prvobitne dužnosti. Ne znam, da li uviđaš, da je moje mišljenje dobro?!

— Uviđam — odgovori ona tiho.

— Ali ti je svakako teško?

— Nije mi teško, kad ti tako hoćeš. Slažem se s tobom.

— To me veseli — — — Zašto ja želim, da se odmah vjenčamo, nije potrebno da razlažem. Držim, da je to dobro

i stoga hoću, da tako radim. Moći ćemo poslije pripovijedati, zašto je to potrebno. U shvaćanju ćemo se složiti.

Opet je nastala stanka.

Išli su jedno tik drugoga tako, da su im se ruke neprekidno dodirivale.

— Mi pravimo lijepe osnove — govorio je Roko — i ja vjerujem, da ćemo ih sretno i provesti. Ipak — moramo biti spremni i na događaje, koji su izvan domašaja naših duša. Moramo biti spremni, da naše životne prilike ne će biti vazda redovne — — — Tebi ne bi bilo teško oprati rublje, očistiti kuću i obaviti slične poslove?

— To ja i sada činim, kadagod dospijem i kada mi god majka dopusti.

— To je lijepo i pametno. Nadam se, da to ne će biti potrebno, ali je dobro, da si na to spremna.

Došli su do Jurišićeve ulice. Franjo je išao pred njima ravno na Ribnjak.

— Sve da i nije potrebno, da nije prijeka nužda — nastavljao je Anić — žena mora uvijek raditi i mora se dobro razumjeti u sve kućne poslove. Djeca ne će biti nikada čista, niti će muž biti ikada zadovoljan od njezine čajanke, od njezina uresa i od pročitanih knjiga. I to su dobre stvari, koliko nijesu pretjerane, ali su u svojoj bitnosti sporedne naravi. Meni će rijetko pasti na um, a možda nikada, da s tobom rješavam teške društvene, političke ili književne probleme. Obitelj nije znanstveni klub, nego društvo ljubavi i lakoga ćaskanja. Ono, što se u običnom životu kaže: »Njih se dvoje ne razumiju« znači, da se ne vole, da se ne mogu snositi. Ili on nije potpun muž ili ona nije potpuna žena, ili ni jednoj ni drugo nije na svom mjestu. Među njima nema prave obiteljske veze. Krivo je, kad se misli, da je on umjetnik, a ona nema za to smisla; da je on političar, a njoj politika odvratna; da je ona umjetnica, a on običan činovnik i slično. Take se razlike mogu naći manje-više u svakome braku, ali, gdje je ljubavi, poštivanja i snosljivosti, ne opaža se, da se oni u onim drugim stvarima »ne razumiju«. Nije potrebno, da se razumiju, a često je i dobro, da se ne razumiju.

Dok je on govorio, Neda je šutjela, većinom gledala preda se i samo gdjekada bacila pogled na njega, da ga odmah zatim opet spusti preda se. Stigli su do Nadbiskupskoga trga.

— Pred nekoliko sam ti mjeseci ovdje rekao, da te volim.

— I ja tebi! — odgovori ona i čvrsto mu se zagleda u oči. Na licu joj je lebdio dubok, miran smiješak.

— Da. I ti meni. Onda nijesam mislio, da ćemo tako skoro govoriti na istome mjestu o ženidbi — — — Već sam ti prije mnogo govorio, dosta sam ti pisao i sada si koješta čula. Ako sam, možda, što zaboravio spomenuti, sjetit ću se poslije. Slažeš se sa svim onim, što sam ti rekao?

— Slažem — odgovori ona tihim glasom i nasmiješi se.

— Moram skoro pohoditi majku — — — Prije ispita ne ću.

— Kada ćeš polagati?

— Vidjet ću večeras, kad se sastanem s Frketićem. Na sveučilištu je red ispitivanja već sigurno najavljen, a ja sam svakako u prvoj grupi — — Najdalje za desetak, petnaest dana.

— Jesi li se dobro pripremio?

— Zanemario nijesam ništa, a kako ću odgovarati, to ćemo vidjeti. Nadam se, da ću proći.

— Samo se nadaš?!

— Nadam se. Mnogo znam, a mnogo i ne znam. Spreman sam na sve moguće ocjene. Kao na lutriji.

Na stolnoj je crkvi sat odbio sedam.

Neda pogleda na toranj i reče:

— Mi bismo već morali kući.

— Dobro. Zovi Franju, da se povrati. Morate majku pitati, kada bi joj bilo najzgodnije, da je pohodim.

Neda se nasmije.

— Zašto se smiješ?

— Zato, što znam njezin odgovor.

— Kako će glasiti? »Nikada« — je li?

— Da.

— Dokažite joj, da je to nemoguće. Ja ne ću, da dođem nenadano, što više, ne ću doći nego u onaj dan i sat, kad ona odredi, ali svakako ga mora odrediti. Sve lijepo i moleći oko nje, ali mora popustiti.

Stali su se opraštati.

— Hodite s nama — umoli ga Franjo.

— Na zdravlje! — nasmije se Anić. — Baš bih majci dobro došao!

— Ne mislim ja, da idete s nama u stan, nego samo dá nas pratite do našega stana.

— Nije potrebno. Može nas majka vidjeti.

— To bih ja i htio. Neka se pomalo privikne.

Neda je šutjela i vesela oka gledala u Roku.

— Nije potrebno, da se ljuti.

— Molim vas, hodite — — — pozivao ga je Franjo.

— Molim te — je l' de?! — osmjehne se Anić.

— Da. — Molim te, hodi. Majka tebe voli, i sada još samo malo treba da se nauči, da te vidi uz Nedu.

— Za danas ne ćemo početi. Sutra — odgovori on i obrati se k Nedi: — Sutra ću te popodne dočekati pred poštom.

— Dobro — odgovori ona.

— A vas dvoje već večeras pripremajte majku na sve, što mora doći, samo vrlo oprezno.

— Ne bojte se! — reče Franjo i, primivši Anićevu ruku, pozdravi i pođe.

Njih su dvoje čvrsto stisli ruke i gledali jedno drugome duboko u oči.

— Sada — samo u duhu! — šane Roko. — Je li?

— Da — — —

Ruke su im zadrhtale, a preko lica preletjelo vruće rumenilo.

— Poljubi majku u ruku mjesto mene.

— Hoću — odgovori ona i pođe za bratom.

Kad ga je stigla, upustili su se u živ razgovor. Anić je stajao i gledao za njima, dogod nijesu zamakli u kućnu vežu.

Ona se nije okrenula.

*

Neda je Franji pripovijedala sve, što su se njih dvoje dogovorili i uputila ga, kako će raditi kod majke.

— To je najlakše! — usklikne on.

— Nije baš najlakše. Čini ti se.

— Kako nije?! Reći joj sve posve iskreno, posve otvoreno, bez ikakva izmotavanja samo na lijep način, da je ne razljutimo. To je najpametnije.

— Naravno. Ona i tako već sve zna, samo se boji. Ako joj odmah počnemo govoriti o ženidbi, vidjet će, da nije nika-

kva komedija i, kad ga već sada voli i priznaje, da je dobar i čestit, ne će imati nijednoga pametnog razloga, s kojega bi nas mogla odbiti.

Majku su našli u kuhinji.

— Je li vam došao vaš Crni? — upita ona i nasmije im se podrugljivo.

— Jest, majčice. Došao je — odgovori Neda i poljubi je u ruku, govoreći: — Ovo ti je od njega.

— Ja ne trebam ništa od njega! — odvrati ona i trgne ruku.

— Sada je kasno! Već sam te poljubila u njegovo ime, a ovo je za mene — odgovori joj kći, ogrli je i nekoliko puta poljubi.

— Da ga vidiš, majčice! — reče Franjo. — Zdrav, lijep, svjež, a uvijek dobar i veseo!

— Zar je zbilja došao? — upita gospođa ozbiljno.

— Jest, majko. Došao je i molio me, da te mjesto njega poljubim u ruku —

— I da te pita — upade joj Franjo u riječ — kada će te moći posjetiti.

— On nema kod mene nikakva posla.

— Čini ti se, majko. Reći će ti Neda, da li ima ili nema

Sestra mu dade očima znak, da šuti i poče govoriti o nečem drugom.

Kod večere je gospođa nešto razmišljala, kao da rješava kakvu svjetsku zagonetku. Nenadano opet upita:

— Zar je zbilja došao?

— Jest, majko. Došao je. Rekla sam ti, da idemo pred njega.

— Kako si ti znala, da on dolazi?

— Brzojavio mi je. I to sam ti rekla, ali mi nijesi vjerovala. Mislila si, da ti pokazujem nekakvu staru brzojavku.

— Ded mi je sada pokaži.

Neda ustane, uzme brzojavku iz svoje torbice i metne je pred majku, koja je međutim našla naočale i natakla ih na nos. Primi papir, odmakne ga na kojih šezdeset centimetara, malo podigne glavu i zagleda se u slova.

— Kada si ovo dobila?

— Još sinoć.

Gospođa odloži papir, skine naočale i zagleda se preda se.

— Što vi mislite?!

Nitko ne odgovori ni riječi. Brat se i sestra pogledaju.

— Je li to sve ozbiljno, što vi govorite?

— Jest, majko. Ozbiljno je — odgovori Neda, gledajući u nju. — Da ne bi mislila, da se tu krije kakvo zlo, molio te je, da mu dopustiš, da te posjeti.

— Što će mi? Što me treba posjećivati?

— Da ti reče, što misli i što želi.

— To je on tebi već sigurno i rekao.

— Jest, majko. Sve mi je rekao — — — Mora s tobom govoriti.

— No? Što ti je rekao?

Neda ne odgovori. Neprestano je gledala preda se i prstom trljala po stolu, kao da ga glača.

— Što ti je rekao?

— Rekao je, majčice, da će je uzeti — odgovori Franjo mjesto sestre i nagne se prema majci, kao da će je ogrliti.

— To može svaki reći.

— Ne, majko! — usprotivi se Neda. — Onako kao on, ne može nitko reći!

— Dobro, dobro, pameti moja! — primjeti gospođa prijekorno. — Pazi, da se poslije ne povučeš za nos.

— Ne ću, ako Bog da.

— Svaka tako kaže i, kad ne bi vjerovale muškarcima, nijedna se ne bi prevarila. Pazi, da se prekasno ne pokaješ.

— Sve ćeš pobliže čuti od njega i vidjet ćeš, da je svaki strah posve suvišan.

— I tako je govorila svaka, koja se je poslije ljuto kajala — — —

— Ne budi mu, majko, nepravedna — umiješa se Franjo.

— Ti samo šuti. To na tebe ne spada.

— Nemoj, majko, tako. Kako ne bi na mene spadalo, kad se radi o mojoj sestri?!

— Ako si već njemu nepravedna, nemoj, majko, biti i meni. Dobro me poznaš, pa kako možeš i pomisliti, da bih mogla počiniti kakvu nepromišljenost?!

— Lijepo je to, dijete, što govoriš, ali zapamti dobro, da napast nikada ne spava i da zlo ne najavljuje svoj dolazak, da mu se možeš ukloniti. Dođe onda, kad mu se najmanje nadaš i gdje ga najmanje očekuješ.

— Ne boj se, majčice, ništa. Roko je vrlo pošten i dobar mladić.

— Ne kažem, da nije, ali može i on zapasti u zlo, da ni sam ne zna kako. Rekla sam ti, da napast nikada ne spava.

— Baš se vas dvije uzaludno mučite i natežete! — reče Franjo, smijući se.

— Molim te, ne miješaj se! — opomene ga gospođa opet.

— Moram vam pomoći.

— Riješit ćemo mi to i bez tebe.

— E, dobro. Rješavajte. Onda joj, Nedo, reci sve. Što otežeš kao s umiranjem?!

— Što će mi reći?

— Sve što zna. Neka ti reče, da je Anić odumio, da se vjenčaju, čim ti dopustiš. Njegovi su već pristali na to.

Neda se nije ni pomakla, niti je digla pogled sa stola, a gospođa ga iznenađeno pogleda, čas ušuti i onda reče:

— A, tako! Dakle: sve iza mojih leđa?!

— O ne, majko! — usprotivi se Neda, ali ni sada ne pogleda u nju. — Ja nijesam ništa učinila iza tvojih leđa. Sve sam ti uvijek pripovijedala, a i on me je sam na to vazda opominjao, jer baš nije htio, da išto radimo iza tvojih leđa. Rekla sam mu i to, da se ne bih s tobom rastala — — —

*

Anić je lagano i oprezno zazvonio na vratima svoga bivšeg stana.

Malo je čekao. Najprije se otvori mali prozorčić, a zatim naglo vrata. Na njima se pojavi tanki, slabunjavi gospođin lik.

— Vi, gospodine Aniću?! — usklikne ona.

— Evo me, milostiva! — odgovori on, pozdravljajući je.

Uvela ga je u sobu za posjete i u vratolomnoj se žurbi jadala, kako u njegovoj sobi stanuje jedan drugi pravnik i kako je mogao, da joj ne javi svoj dolazak. Ona bi bila onome drugom otkazala, jer ga je i primila pod uvjetom, da se iseli, čim Anić javi, da se vraća.

— Žao mi je, milostiva, no ne trebate se radi toga uzrujavati. Sada nije teško naći stan, jer đaci odlaze.

— I ovaj odlazi, samo ne znam kada. Ujutro ću ga pitati i reći mu, da se požuri, a međutim vam mogu, ako ste voljni,

staviti na raspolaganje jednu drugu sobu. Moj sin može spavati i ovdje na divanu.

— Vrlo rado.

Gospođa je bila vesela, što je tako opet dobila svoga mirnog stanara, a isto tako i on, što ne će trebati lutati po gradu, tražeći kakvu jazbinu, a pogotovo stoga, što je bio vrlo zadovoljan i sa stanom i s obitelju.

Malo poslije su došle i obadvije gospođice, pozdravile se s njime i počele ga ispitivati i pripovijedati mu tisuću sitnica, koje su vrlo dobre i nedužne stvarce i koje njega mnogo ne zanimaju.

Anić se ispriča, da mora ići u menzu na večeru, i pođe. Gospođa ga pozove, da ostane kod njih, no on to odbije vrlo vješto i oprezno, pripovijedajući, da je već bio s jednim prijateljem, kojemu je obećao, da će doći. Ona mu je vjerovala i na polasku mu predala ključ od stana.

Nije išao u menzu. Nije mu se dalo, da pobuđuje iznenađenje svojim neočekivanim dolaskom. Otide ravno u kavanu »Bauer«.

Bila je skoro prazna, jer je većina njezinih redovnih gostiju otišla na večeru. Roko sjede k prvom stolu na strani Frankopanske ulice. Odmah dođe k njemu konobar Julijus, nasmije se, pozdravi ga, poče ubrusom čistiti stol i upita ga, kako se »sproveo« kod kuće.

— Dolazi li gospodin Frketić još uvijek ovamo? — upita ga Anić, čim je ulovio zgodan čas, da ga prekine u riječi.

— Uvijek — odgovori on. — Još malo i doći će.

— Dajte mi dva jaja u čaši i večerašnje novine.

Julijus ga brzo posluži.

Anić se je zagledao u jedan list sa slikama, kad ga iznenadi Frketićev glas:

— Vidi vraga! Pa i ti tu?!

— Evo me, Janko. Stigao sam — odgovori on, brzo ustane i pruži mu ruku.

Na Frketiću se nije opažalo, da je iznenađen, niti se je žurio, da primi prijateljevu ruku.

— Nijesi trebao ni sada doći.

— Morao sam radi ispita. Zbilja, znaš li, u koji dan ja polažem?

— E, nego?! Znam i pitanja!

— Zar nije na ploči oglašeno?

— Oglašeno jest, ali nijesam lud, da još i tim tarem glavu. Ne ćeš zakasniti, ako li zakasniš sada, ne ćeš na jesen.

— Baš ne bih želio odgađati, kad sam se spremio.

— Blago tebi. Ja se nijesam spremio ni za što.

Na čas obadva zašute.

— Pozdravljaju te roditelji — reče mu Anić.

— Neka, neka.

— I poručuju ti, da se požuriš kući.

— Neka, neka.

— Isto te pozdravljaju moji roditelji i brat —

— Neka, neka.

— I cijela naša općina.

— Besposleni ljudi, pa pozdravljaju, a ti besposlen, pa nosiš pozdrave.

— I Maca te napose pozdravlja.

— To si donio u drugom džepu?! Što još kaže?

— Ništa. Šuti i razmišlja.

— Ništa mi nije poručila?

— Ne.

— Pametna djevojka.

— Očekivao si, da će te pozvati, da pokvariš njezine sadašnje zaruke i da se ti s njom zaručiš?

— Ph — — — Nijesam očekivao, ali da je to poručila, pokušao bih.

— Čini se, da je to jedina poluga, koja bi te makla.

— Za tu bi ti nelogičnost illustrissimus Arnold dao drugi red.

— Zašto? Za kakvu nelogičnost?

— Tu bi bila u poslu samo moja poluga.

— Pa, daj, za bora, jednom se makni, upotrijebi je, da nešto vidimo.

— Ne želim ti, da je vidiš, a i ne bi baš imao što vidjeti. Trula motka.

— Što je novo u klubu?

— Sretni smo, što su ispiti dobra isprika za nerad.

— To si mi već pisao.

— Sada ponavljam.

— U idućoj ćemo godini povesti rasprave o narodno-obrambenom radu u domovini i izvan nje.

— I stvoriti kakav odbor i rezoluciju?!

— Suvišno. Kako ja zamišljam, radit će se samo o tome, da taj rad svi dobro shvatimo, da ustanovimo njegovu rasčlanjenost i da se svaki od nas priprema za ono, za što ćuti najviše sposobnosti.

— E, tu će onda biti deset odbora i deset puta po deset rezolucija.

— Kažem ti, da tim glupostima uopće nema mjesta.

— Onda ne će ni meni biti mjesta u tim raspravama.

— Zašto ne?

— Jer sam sposoban samo da sjedim u odboru, a da nas je i više takvih, vidi se po tome, što i za pijače trebamo odbore.

— Po tome se vidi samo to, da imamo smisla za društva.

— Naravno, naravno. O tom jasno i rječito govore naša divna društva. — Amen.

— Taj ćemo »amen« zbrisati — —

— Pa da te poljubim, gdje te ni mati nije poljubila!

— Gledat ću, da ti se želja ispuni — — — Što se radi u menzi?

— Jede se.

— I plaća?!

— To nije tako važno. Mamica dobro kuha i strpljivo čeka na novce. Da sam papa, proglasio bih je poslije smrti blaženom.

— Dolazi li Milica?

— Nađe se, nađe i ona tamo. Već mi je sjela za jaku s pitanjima o tebi i o tvojoj Nedi. Iz dana u dan teše jedno isto: — Gdje si sada, što radiš, kada ćeš doći, kada ćeš se vjenčati i slične mudrolije, kao da sam ja tvoj sluga ili tvoj tjelesni tajnik.

— Što si joj odgovarao?

— Što mogu odgovoriti?! Odmahivao sam rukom i smijao se. Nijesam se smijao, što bi to bilo baš smiješno, nego što sam želio, da misli, kako ja sve znam, pa ne ću da kažem. Vidio sam na njoj, kako gori od radoznalosti.

— Voliš li je jošte?

— Više se ne upuštam u takve raskoši — — — Čuo si, da se ona nesreća strmoglavila u more?!

— Koja nesreća? — upita Anić, ne sjetivši se u prvi mah.

— Ona tamo — odgovori on, mahnuvši rukom prema zapadu.

— Misliš na Mrđelića?!

Janko kimne glavom.

— Čitao sam u novinama, ali se iz onoga ne može sigurno zaključiti, da se radi baš o njemu i ni o kome drugome. Nije on jedini Drinin gost.

— On je ono i nitko drugi.

— Od koga si čuo?

— Znam. Ne može svatko biti tako lud, da iz džepova izbaci sve osim pisama od one — — od one — — no, pa da se onda skotura u more. Za takva je poduzeća sposobna samo zaljubljena stara hiža. Mrđelić je mislio, da je more lokva i za žabe krastače — — —

— Ja se nadam, da je on živ.

— Na drugom svijetu, ako je uopće sposoban da tamo živi. Mrđelića su načele ribe, a duša ga se je riješila i otišla, kao da nije nikada ni bila u tijelu.

— Jesi li danas što pio?

— Ja?!

— Čini mi se, da te drži.

— Kamo sreće, da se mogu natući! Matek je u blaženome stanju navalio na tramvaj, a ja bih navalio na cijelu željeznicu. To je lijepa smrt.

— Onda je ljepše u more, pa se u podzemlju vjenčaš sa suncem, kad dođe na kupanje.

— Takvu mršavu romantiku može počiniti svaka kuharica. Uostalom tko o čemu, ti o vjenčanju kao baka o uštipcima!

— Dobro govoriš.

— Jesi li ozbiljno nakanio, da se oženiš?

— Ne kanim, da živim na vjeru, pa moram kaniti, da se ženim.

— Ali sada, ubrzo?!

— Po svoj prilici.

Frketić se zamislio i počeo se ljuljati, kao da se nekome klanja.

— Što ti veliš na to?

— Ne ide mi u glavu. Ili si lud, ili si nepromišljen ili imaš odviše tvrdu savjest ili odviše veliku vjeru u sebe i u

budućnost ili se sve skupa smiješalo u nekakvu varicu, od koje bi i vuk lipsao, kad bi je pojeo.

— A ja, vidiš, uza svu nju takvu, živ i zdrav.

— To je ono, što je čudno.

— Koliko se sjećam, ti si u pismu odobravao moju nakanu još prije nego si je zasigurno i znao.

— Ja se nikada ništa ne sjećam, pa dopuštam, da sam možda tako i pisao. Nikome ne pišem da razbijam glavu, kujući misli i rečenice. Pišem, što mi dođe pod pero.

— Što misliš, zbog čega je ta namisao luda?

— Što ja mislim?!

— Da.

— Oprosti, ja uopće ne mislim. Meni se nešto samo pričini, kad vidim ljude i njihova djela, kao što stroj odsvira pjesmu, kad u njega ubaciš deset filira.

— Tko te ne zna, predložio bi, da te poslije smrti stavimo u žestu.

— Sreća, da ne živim u zemlji, u kojoj je žesta skupa, jer bi je za mene trebali mnogo.

— Da čujemo već jednom moju ludost!

— Suvišno je, da je od mene čuješ. Bit će ti dosta, da je odozgora vidiš, ako ti budu dali, da otvoriš prozor i da se nagneš van. Možda i gore piše pred prozorima: »Kihati je veselje!«

— Gdje to: gore?

— U nebu.

— Htio bih još biti na zemlji. Tamo nitko ne zakasni.

— Recimo, da ti preuraniš, ostavljajući iza sebe petero, šestero čeljadi?

— Hvala Bogu.

— Oni, koji ostanu iza tebe, ne će reći »hvala Bogu«, nego — »Gladni smo«, a mati im ne će moći pomoći. Ne će biti nikakvo čudo, ako opaziš odozgor, dadu li ti, da poviriš, kako se tvoje ime prodaje uz vrlo niske pare.

— Kako vidim, ti si se dao na velika umovanja i ženi pripisuješ vrlo razgranjeno polje rada.

— Ima više tih polja rada, ali bijeda redovno vodi do ovoga.

— Ali ne mora dovesti do njega.

— Možda.

— Sigurno. Sve ako bih i umro mlad, žena će mi biti bolje opskrbljena, nego li sedamdeset od stotine udovica mladih činovnika. Ne ću imati duga, što je prvo veliko nasljedstvo; sa mnom se ne će pogospoditi i bit će spremna na svaki čestit rad, to je neiscrpiva renta, i, napokon, ostat će joj moje osiguranje, a to je isto vrlo pristojna ostavina.

— Tvoje osiguranje?!

— Naravno, nije Bog zna što, ali će joj biti vazda dobra i sigurna zaliha za krajnju nuždu.

— Pet tisuća kruna nije ništa. Mačji kašalj.

— Naravno, gazda! Vidim, koliko si ih ti potrošio dosad — — —

— Da ih imam, brzo bi ih profućkao.

— A kad bi znao, što je bijeda, onda bi i te kako štedio. Znaš li onu našu: — Ne zna konj, što je sijeno, dok ne počne izvlačiti slamu iz svoga samara? — Treba štedjeti i raditi, pa je to onda lijepa svota.

— Jest, jest. I »ona naša mudra« kaže: u radiše šuplje čizme, a štedišu pokradoše.

— Samo se ti šali! Društvene su prilike takve, da mi mladi, koji mislimo, da je časnije i prirodnije, da se ženimo sami nego da drugima vadimo meso iz lonca, ako umremo mladi, možemo ženama ostaviti najčasnije naslijeđe u volji za rad. Ti se možeš smijati, a ja ću ipak reći i drugu poslovicu, koja se na ovo dobro odnosi, kao i na cijeli život, a glasi: — tko rano rani, dvije sreće grabi.

— Nije istina.

— Što nije istina?

— Ta »naša mudra« ne glasi tako.

— Nego?

— Tko rano rani, sreta se s pijancima, koji kasno liježu.

— Stoga ti nikada ne podraniš?!

— Nije potrebno. Ja uvijek okasnim, pa se upravo sastajem s onima, koji podrane. Na istom smo.

— Tako ti, dakle, misliš, da je namisao glupa?!

— Nije toliko ni glupa, koliko je smiona. Uostalom svatko visi o svom vratu.

— Bit će vrlo šaljivo, ako se ti nenadano zaljubiš i oženiš.

— To se može lako dogoditi. Treba samo, da mi to koja predloži i da mi razloži, kako ja ne trebam ni o čemu misliti,

pa sam ja gotov. Zašto da joj uskratim veselje, da promijeni ime, kad me ništa ne stoji?

— Može te stati slobode, samo ako se ne ćeš njome toliko baviti, da bude zadovoljna i da ti prvi uhvatiš uzde. A ti si lijen za takve poslove.

— Istina, nijesam raspoložen, da ja koga zauzdavam, ali, lje, nema ni za mene oglavnika.

— Da Bog dâ — — — Jesi se često sastajao s presvijetlim?

— Vrlo često. Uvijek je pitao za tebe. Ne sviđa mu se pomisao na ženidbu.

— To je naravno. Mi se ne bismo u tom pitanju nikada složili, jer je on živio previše, a ja premalo.

— Što će biti, ako ti poslije poželiš, da nadoknadiš ono, što si do sada zanemario?

— To ću nadoknaditi sa svojom ženom.

— Ne budeš li time zadovoljan?

— Bila bi samo njezina krivica, pretpostavivši, da sam vazda pri sebi. U tom bi slučaju nastupio slom, kao što bi se dogodilo i da se ženim u četrdesetim godinama, ako ne bismo bili zadovoljni — —

*

— Kako se stišalo pitanje o kandidaturi? — upita Anić iza odulje šutnje.

— Previše pitaš. U životu se često događaju tako strašne gluposti, da su posve nerazumljive, a ipak moramo u njih vjerovati, jer su tu. Uzmimo mene za primjer. Ja sam vrlo neuspjela preradba nekoga izrođenog Oblomljevova potomka. Ja sam živi anahronizam i utjelovljeni paradoks samome sebi u tolikoj mjeri, da često sam povjerujem, da ja niti ne postojim, da uopće ne mogu postojati, ali, čim se popipam, čim se ulovim za nos ili potegnem za uho, vidim, da ja jesam, da sam tu, da sam živ i, što više, da sam sa svojim pošiknutim leđima posve sličan gospodinu Petru Frketiću. To mi je ujedno dokaz, kako je gospodinu Petru posve uspjelo, da mojim porođajem protuslovi samome sebi.

— Oprostit ćeš, ako rečem, da ne shvaćam?!

— Ali vjeruješ?

— Vjerujem.

— Eto, vidiš: tako ni ja ne shvaćam, kako je zaspalo pitanje o blaženoj kandidaturi, no to je činjenica i nemam razloga, da u nju ne vjerujem. Sve se jednostavno zaboravilo, kao da nije ništa ni bilo.

— Ne čini mi se, da je to tako »jednostavno«.

— Druga je stvar, što se tebi čini, što li ti se ne čini. Ti misliš, da se u životu zbilja sve onako odigrava, kako vi to pišete u vašim mudrim romanima i pripovijestima, gdje sve treba lijepo namjestiti, dobro obrazložiti i onda pružiti na tanjuru, da gutamo. Logika ne leži u brbljanju nego u događajima. Ako mi sve ne razumijemo, ne znači, da nije osnovano.

— Sve, veliš, zašutjelo?!

— Matijević je najdulje spominjao i jadikovao, ali je napokon i on zaboravio.

— Gdje je on sada?

— Nijesam izvještajni zavod. Nekuda je odlunjao. I ja se sve nakanjujem, da otiđem.

— Kamo bi ti?

— U svijet.

— Ali, kamo u svijet, u koju zemlju, u koji grad?

— E, dragi moj! Mnogo pitaš. Ja ću već iz Zagreba poći, pa još ne ću znati, kamo ću okrenuti. Možda ću posjetiti grob hrabrog viteza Don Kihota.

— Treba najprije znati, gdje je.

— To će mi pokazati Rozinante.

— Rozinante?!

— Da. Konj ne može živjeti poslije smrti, a onakav sokol bome nije mogao lipsati u kakvoj kaljuži kao druga ciganska kljusad. Dakle — mora da vječno živi na ovome svijetu. Gotov sam, da vjerujem, da se udružio s Vječnim Židovom.

— Ne bi čovjek vjerovao, kako imaš bujnu maštu.

— Ona nije isključiva povlastica književnika i farizeja. Morate dopustiti i nama drugima, da gdjekada bulaznimo.

— O, vrlo rado! Samo izvolite.

Kavana se je lagano punila gostima, žamorom i dimom.

— Gdje su večeras drugi naši? — upita Anić.

— Što ja znam?! Rijetko se uvečer viđaju. Netko uči, netko ašikuje, a ja, većinom sam, provodim večeri ovdje i razmišljam.

— Razmišljaš?! Sto si puta ustvrdio, da nerado misliš.

— Nerado mislim o onome, o čemu misle svi drugi i na onaj način, kako to svi drugi čine. Razmišljam na primjer, kako bi to bilo, da su ovi stolovi na stropu, pa da tamo gore oko njih sjedimo.

— Metni zrcalo na strop, pa ćeš odmah vidjeti. Ono će ti odmah pokazati sve naopako.

— Dobro. A što ćeš vidjeti, ako metneš zrcalo pred ženu?

— Što bih drugo vidio nego ženu?!

— Dakle: nije ništa naopako. Ti ćeš vidjeti u ženinu oku onu misao, koju ona povjerava samo sebi i zrcalu, a glasi: »Ja sam takva, da me svi moraju željeti«. Vidiš istinu.

— Recimo. Nijesam raspoložen, da se objašnjavamo.

— Nije ni nužno — — — Tako ti ja često razmišljam o tome, kako bi bilo da sve gledamo samo kroz zrcalo?! Promatraj ženu, kad prolazi ispred velikog zrcala. Okreće se, vrti se i obzire se kao ukleti zvrk, gledajući s koje je strane najljepša i budi uvjeren, da će ti se vazda okrenuti onako, kako joj je prišapnulo zrcalo.

— Okrenut će mi vazda lice.

— Da, da, ali tako da ti okrene leđa i preko ramena te pogleda. Stoga se žena i na ulici rado obzire, a sve tobože kao nehotice. Ona vrlo dobro osjeća, zašto to čini. Možda ona i ne misli o zlu, odnosno o dobru drugima, ali joj godi, da pokaže svima ono, što joj je reklo zrcalo; ne može izdržati, a da ne pogleda, da li to drugi opažaju i grize je želja, da vidi, da li su i druge kao i ona i da li su i muškarci isto tako najljepši s te strane. Stoga ona i nesvjesno želi, da se i on osvrne na nju. Oči im se redovno susretnu i, ako se upale, može ti se prisizati, da ti je vjerna, može to tjelesno i biti, ali duša — — Ona je u onim upaljenim očima, ona je — u zrcalu.

— O tome ti dakle razmišljaš?!

— Misli nijesu oporezovane, pa mogu misliti, što hoću. Kad bi i misli bile oporezovane, ne bi nikad prijetila opasnost, da platim ma i jedan filir.— Tako ti je to — — — Vidiš: ti sjediš u sobi sa ženom — svejedno je, da li je tvoja ili tuđa — i ona nenadano skoči s divana i bježi na prozor.

— To nije ništa drugo nego nepromišljena radoznalost.

— Ni ja ne tvrdim drugo. Hoće da vidi prolaznike najprije s lica, a onda s leđa. Stoga glavu neprestano vrti lijevo-desno kao reklamni kip. Tamo ti ona najobičnije podmota ruke ispod prsa i tako se nagne kroz prozor. Pogleda li je uporno koji pristali muškarac, ona se odmah ispravlja, okreće k prozoru kuk i rame tako, da se letimično pogleda u staklo, koje joj služi kao ogledalo, rukom se podbača na prozor i onome na ulici dobacuje, kao slučajno, pogled preko ramena. Odmah će iza toga doviknuti tebi: »Zlato, što radiš?«

— Kako ti to sve dobro znaš!

— Samo nagađam, a slučajno i dobro pogađam. — — Ti tamo kod stola listaš kakvu knjigu ili čitaš novine, misleći: neka je malo na prozoru, neka se naužije svježega zraka — kao da prolaznici ne dižu prašinu i ne kuže zrak — a ona najednom viče: »Zlato, što radiš?« Ti se preneš i nasmiješ se, mjesto da se namrštiš kao vitez tužnoga lica. Misliš, kako se dobra ženica zanima, što ti radiš, a kad tamo — ženica je nešto drugo opazila, a to te pita, da ti baci prašine u oči. Uz to, naravno, ona neprestano gleda u staklo, koje joj služi kao zrcalo.

— Velik si, Janko, u svojim mislima! — usklikne Anić podrugljivo.

— To ja znam i bez tebe. Stoga jesam i ostat ću malen u svojim djelima. Šteta je, što mi vrag nije dao nešto malo drzovitosti. Onda bih i radio.

— Misliš: Bog?!

— Ne mislim. Mislim vrag, jer Bog daje samo dobra svojstva i ne miješa se u svake trice.

— Ti i o tome razmišljaš?!

— Ne, ne. To mi samo tako naleti u glavu, a ne ću, da razmišljam, jer ne mogu smisliti ništa bolje nego su drugi smislili.

— Kako se čini, gdjekada ti sine i pametnija misao.

— Rijetko, ali ipak.

— Što radi gospođica Anica? Jesi li je često viđao?

— Ne radi ništa drugo, nego misli, kako bi se udala.

— Ona misli o udaji?! — iznenadi se Anić.

— E, bome, ne misli o Velikom Petku — — — Čini mi se, da sam ti o tome pisao.

— Ne sjećam se.

— Ni ja. Kadgod me sretne, uvijek ponavlja: »Je li istina, da se gospodin Anić ženi?« — Istina je, istina — odgovaram ja. — Sve je već gotovo. »To mi se sviđa, to mi se sviđa, to je lijepo od njega« — ponavlja ona, dogod ja ne utečem. Pritom joj se oči krijese kao medvjedu pred košnicom. Vidio sam, s nekakvim se voda, pa ne znam, što će iz toga biti.

— Idem kući! — reče Anić neočekivano i ustade.

— Što ti munu u glavu?! Sada će istom početi naši dolaziti iz birtija, pa sjedi, čekaj ih, da se porazgovorite o budućem radu. Možete izabrati koji odbor i stvoriti desetak rezolucija.

— Barem u nacrtu — a?! — podrugne se i Roko.

— Naravno. Dok je Matijević tu bio, neprestano je u kavani pisao rezolucije i kušao, da se o njima povede rasprava »na licu mjesta«.

— Idem.

— Gdje ćeš noćiti?

— U starom stanu. Ideš sa mnom?

— Hvala na ponudi. Naučen sam, da sâm spavam

— Ne luduj, jadan, nego me isprati, ako hoćeš.

— Reci mi, jesu li mi zdravi svi kod kuće?

— Jesu.

— Pitaju li, jesam li već učevniji od gospodina bilježnika?

Anić ne odgovori ništa.

— Jesi li pohađao naše novinare?

— Nekoliko puta.

— Pitaju li, jesam li se već zaljubio u kakvu barunicu?

Anić ne odgovori ni na ovo pitanje.

— Eto vidiš, da mi više nemaš ništa reći, pa zašto da sada klipšem s tobom do Jelačićeva trga i onda opet natrag, kad mi je ugodnije ovdje sjedjeti i buljiti kroz prozor?!

— Kad te veseli, onda bulji — odgovori Roko, pozove Julijusa, da mu plati, pozdravi se s Jankom i otide van.

Nije odmašio još ni desetak koraka od kavane, kad mu nešto dođe u glavu, da još ne ide kući. Okrene kroz Mesničku ulicu, pa zavije na Strossmayerovo šetalište. Zagledao se preda se, ne opažajući, koga sreta, niti koga prestiže. Kad je došao do sjenice, svrati se u nju i sjede. Pogled mu se ote na grad, koji je ležao pod brežuljcima kao razastrt sag.

Ulice su se u mjesečevu svijetlu pružale prema Savi u mliječnome pojasu kao svježi, krupni otkosi, a svijeće su se po njima isticale kao bijele ruže u žutoj, zreloj travi.

U Badnjoj noći je to bilo drukčije — — —

Dugo je tako sjedio, a da nije mogao pravo razviti ni jedne misli. Prepustio se je gledanju i sav je u njemu živio i uživao. Prolaznike nije opažao.

Zvijezde su podrhtavale.

*

Približuje se dan ispita.

Još ima dvanaest dana na raspolaganju, da pregleda cijelo gradivo i da sve zgodno rasporedi u pameti, kako bi se mogao što brže i okretnije poslužiti onim, što mu ustreba.

Ustajao je u četiri sata i učio do podne. Od dvanaest do dva je objedovao i odmarao se, od dva do četiri opet učio, od šest do sedam se sastajao s Nedom, poslije večerao, čitao novine i opet učio od devet do jedanaest u noći.

S Nedom se je sastajao svaki dan. Šetali su gornjim dijelom Medveščaka, a češće su išli i na Šalatu. Ona je spočetka bila prema njemu vrlo suzdržljiva i povučena, zadovoljavajući se, da šuti i da ga gleda, da ga gleda lijepo, zanosno i blaženo.

— Čini mi se, da si položila zavjet šutnje — reče joj sutradan iza svog dolaska.

Ona mu ni na to ne odgovori ništa, nego se samo nasmiješi.

— Jesi li uvijek tako šutljiva?

— Ne.

— Zašto onda sada ne govoriš?

— Ti sve znaš. Nemam ti što govoriti.

— Pripovijedaj mi o majci.

— Treba samo da ti s njom govoriš, pa će sve pripovijesti biti brzo svršene. Franjo i ja pripovijedamo joj već pola godine, pa smo postigli samo to, da nas hoće da sluša i da se ne ljuti, kad govorimo.

— Nije se ni sinoć ljutila?

— Nije, i to je sve. Slušala nas i odbijala nas. Dopuštala je, da te hvalimo i priznavala, da su te hvale opravdane, ali — ona te, kaže, ne treba.

— Jeste li je pitali, kada je mogu posjetiti?

— Jesmo, ali nije htjela ništa odlučno odgovoriti. Čim misli, da je nitko ne vidi, zamisli se i plače, a mene neprestano sažalno motri, kao da me sprema na drugi svijet.

— Bog zna — — — reče on otežući i značajno je pogleda. — Bog zna: možda ovo spremanje nije sretnije — — —

— Kako to govoriš, Roko!? — upita ona drhtavim glasom, oči joj stadoše u glavi i lice promijeni boju. — Kako možeš tako govoriti?!

— Naglasio sam: Bog zna — — — Ti si doduše vrlo dobra, ali — — — Život je čudna zagonetka — — — Ako budeš htjela, da vazda sa mnom stupaš u korak, i ako budeš vazda nastojala, da budemo oboje zadovoljni, morat ćeš biti osobito oprezna, ustrajna, suzdržljiva i promišljena, a često će ti biti vrlo teško. Prebrodiš li vazda sretno te sve poteškoće, bit ćemo savršeno sretni — — Život zahtijeva od nas vrlo mnogo.

— Mnogo nam daje, pa smije mnogo i tražiti.

— Previše ne daje.

— Daje mi tebe — šane ona — a to je meni, dušice, i previše. Meni je dosta vjerovanje, da si ti moj, samo moj takav, kakav jesi, i već bih ti zbog toga bila do bezumlja odana i dobra. Ti si sâm predivna nagrada za sve ono, što od mene zahtijevaš. Osim toga: ja uvijek rado slušam, kad imam koga slušati. Kolika je moja sreća, kad smijem tebe slušati, možeš lako zamisliti — — —

— Možda mi kaniš laskati? I progovorila si — — —

Ona naglo uperi u njega pogled i problijedi.

Okrenuli su uz brdo prema Šalati.

— Htio si, da govorim — reče ona iza odulje šutnje.

— Nijesam htio, da mi laskaš.

— Nijesam mogla drukčije govoriti.

— Laskanja su vrlo jeftina roba.

— Ja ti onda uopće ne smijem ništa govoriti. Samo ću te slušati i gledati u tebe — šane ona, a niz obraze joj skliznu dvije krupne suze.

— Nemoj plakati. Suze su još jeftinije, jer se kaže, da se žena smije, kad može, a plače, kadgod hoće. Ja mislim, da bi na mene mogle djelovati samo sirotinjske suze. Ti nijesi sirota. Ne volim, da plačeš ni onda, kada je velik povod, a pogotovo ne onda, kad ga niti nema. Samo djeci smijemo donekle dopustiti, da se gdjekada rasplaču, vičući: »Mama, mama, on me gleda« — — —

Ona je neko vrijeme šutjela, a zatim reče:

— Da sam ti u ovom smislu govorila, dok smo bili stranci, razumjela bih, zašto ti se ne sviđa, ali sada — — Oprosti mi — — —

— Izvoli reći, što misliš.

— Oprosti, ja mislim, da se šališ, a ne šališ li se, mislim — — —

— Da sam na krivome putu?!

— Ako ne posve, ali svakako približno.

— Zbog čega držiš, da je tako? — upita on ozbiljno.

— Dobro znaš, kako osjećam prema tebi, pa mi možeš dopustiti, da tako i govorim, s tim prije, što si mi prije predbacio moju šutnju. Vjeruj mi, meni je još uvijek neugodno pred tobom reći sve, što osjećam, ali: tvoje su me riječi ohrabrile i stoga sam govorila.

Anić se počeo smiješiti.

— Ako me budeš uvijek, iza svake moje iskrene, koja se tebe tiče, polio hladnom vodom kao sada, morat ću se dobro čuvati i zadovoljit ću se, kako sam ti već rekla, da šutim, da slušam i da uživam, što si moj.

— Bi li već i to bilo veliko uživanje? — upita Roko, stade i zagleda joj se u oči.

— Bi! Vjeruj mi — odgovori ona čvrstim glasom, izdržavajući njegov pogled.

— Dušice moja dobra! Ti ljepše i nesebičnije ljubiš nego ja! — reče Anić meko, toplo, uzrujano i čvrsto je uzme ispod ruke, priljubivši se uz nju. — Ti si moja divna, dobra dušica. Ja sam se šalio s tobom. Govori mi, štogod hoćeš. Više ti nikada ne ću reći, da mi laskaš.

— Nikada?! — prošapće ona i nasmiješi se neodoljivo milo, kao da će se sva pretopiti u njega.

— Nikada! — uzvrati on i pođe.

— Pusti me, zlato — reče ona. — Može nas tko vidjeti ovako ispod ruke.

— Može nas vidjeti! — odgovori on, još čvršće primi njezinu ruku u svoju i toplo je stegne. — Neka nas vidi, tkogod hoće.

— Može tko kazati majci.

— I to može.

— E, lako je tebi — — —

— Nadajmo se, da će ubrzo biti i tebi lako. Majka može samo otegnuti dan vjenčanja i tu je moramo slušati, ali drugo ništa.

Neda se sva pripila uza nj, gledala mu u oči i blaženo se smiješila. Kad su izišli na vrh brijega do školske ograde, malo su stali, a onda opet produžili laganim koracima.

Prema njima je išla neka stara, pogrbljena žena u iznošenu odijelu. Kad im se je približila, pogleda ih, nasmiješi im se svojim navoranim, zemljastim licem i blagim, mutnim očima, stade i reče:

— Eto, djeco moja, iako ste se sakrili, opet sam vas našla!

— Lako je, majčice, naći onoga, koji se ne krije — odgovori Anić spremno, pa se i sam nasmije.

— Blago vama! Djeco moja, Bog vas blagoslovio — nadoveže baka i otiđe.

Njih se dvoje pogledaju i nasmiješe se jedno drugome.

— Poznaš li je? — upita Anić.

— Ne. Nijesam je nikada ni vidjela. A ti?

— Ni ja.

— Mogao si joj što dati.

— Na to sam u prvi mah bio pomislio, ali vidiš, da nije ništa očekivala, dok je odmah otišla. Da je prosjakinja, bila bi čekala, a možda i tražila.

— Bog zna. Vidi, da smo oboje mladi, pa misli, da niti nemamo ništa.

— U tome se varaš. Ona dobro zna, da bi se kod nas mogao naći koji groš, ali je jasno, da o tome nije ni mislila.

— Što joj je onda došlo, da nas nagovori?!

— Moguće je, da se sjetila svoje sretne ili nesretne mladosti ili svoje djece, koja su pomrla u cvijetu mladosti

ili čega sličnog, pa starici došlo toliko milo oko srca, da se nije mogla svladati, a da nas ne blagoslovi.

— Sirotica stara — — —

— Šta ćemo?! Nemoćna je starost najnesretnije doba, jer samo sebe grize uspomenama i željama, koje ne može dostići.

Oboje se zamisli.

— Kaži majci — reče Roko — da smo se šetali ruku o ruku.

Neda ga pogleda i nasmiješi se, kao da je u neprilici.

— Hoćeš joj reći?

— Oprosti, ja mislim, da bi bilo bolje, da šutim — — —

— Zašto bolje?

— Tako — — — Nijesmo još zaručeni, da ovako idemo, a — — —

— Tko ti veli, da nijesmo?! — upade joj on u riječ. — Misliš, da su zaručeni samo oni, koji su izmijenili vitice?

— Takav je običaj.

— To jest, ali nema smisla. Veću vrijednost imadu naši osjećaji, nego li simbolično predavanje prstena. Što se mene tiče, ja se ne okivam tim običajem.

— Kako vidiš, ni ja ni za sebe ni prema drugima, ali prema majci — — — Ne smijemo odviše nagliti. Ona je još uvijek na strašnome raspuću: ne zna, da li bi bilo bolje, da se još uvijek nada, da ću ja održati obećanje, ili da nas ozbiljno iskušava, da vidi, jesmo li doista jedno za drugo. Ja držim, da ona još uvijek moli Boga, da se rastanemo, jer u svojoj silnoj ljubavi prema meni strepi i pred samom pomisli, da bi me mogao voljeti još netko drugi, da bih još nekome drugome pripadala i da mi taj netko drugi ne bi bio tako dobar, kao što mi je ona dobra, i da me ne bi ljubio, kao što me ona ljubi.

— Misliš?

— Ja mislim, i sve mi se čini, da svaka majka ima mnogo više srca nego razuma. Kod njih kraljuje srce — — — Ipak, iako to nije dobro — divno je!

— Ne ćeš joj dakle reći?!

— Kakogod ti hoćeš. Voljela bih, da ne.

— Dobro. Nemoj reći, ali je oboje saletite, da je što prije mogu pohoditi. Dan i vrijeme dana neka bira i određuje po svojoj volji.

— Kada ćeš, zlato, polagati ispit?

— Ravno danas četrnaest dana.

— Ne prije?!

— Ne. Počinje nešto kasnije nego sam mislio.

— Ti si mislio za desetak dana.

— Tako — — Po prilici. Nijesam znao točno. Je l' ti dugo, dušice, čekati? — upita on, smiješeći se.

— Pa — — —

— Reci slobodno. Sada te ne ću politi hladnom vodom.

— Voljela bih, da se što prije sastaneš s majkom. S njome mi sada nije osobito teško, ali — muči me neizvjesnost.

— Možeš biti mirna. Ja vjerujem, da ćemo moći provesti sve, što budemo htjeli i kako budemo htjeli.

— I ja se nadam — — — I ja vjerujem, ali opet — —

— Unapred joj razložite, kako ja zamišljam naš budući život .

— Dobro.

— Neka razmišlja, da zna, što će mi odgovoriti, a i meni će biti lakše govoriti, kad je već unaprijed upućena.

— Dobro, dušice. To ćemo sve urediti. Reći ću Franji, a on će razlagati majci.

— Zašto ne ćeš ti sama?

— Znaš, mene je pred njom sram o tome mnogo govoriti.

— A ne će te biti sram udati se?

— E — to je druga stvar.

Lagano su se povratili natrag i već prije sedam bili na uglu Vlaške i Palmotićeve.

— Hoćemo li se ovdje rastati?

— Nije potrebno. Možeš ići do kuće, jer majka zna, da sam s tobom.

— To je čudnovato.

— Što to?

— Zna, da se sa mnom sastaješ, ne ljuti se — je li?

— Ne.

— Eto. Ne ljuti se, a opet o ženidbi ne će ni da čuje. Ja to ne razumijem.

— Ja razumijem. Ona je imala mnogo zgode, da me iskuša i stekla je tako čvrsto povjerenje, da bi prije posumnjala u samu sebe nego li u mene. Stoga mi ne krati,

da se s tobom sastanem, kao što ne prigovara ako se prošetam s kojom drugaricom. Koliko se ipak boji, da ne bih slučajno nastradala, toliko me odgovara, da s tobom ne šetam.

— Da se i tako tumačiti.

— Drukčije je uopće neshvatljivo, a ja znam, da je samo ovako i nikako inače. Vjeruj mi.

*

Od rane je zore bio u Tuškancu. Zavukao se u grmlje u blizini velike sjenice i neumorno učio.

U poldan je u menzi našao Milicu.

Kad ga je opazila, sva se je usplahirila, pritrčala mu i čvrsto mu stisla ruku, zagledavši mu se u oči, kao da će ga svega njima sagorjeti.

— Došao si! — prošapće.

— Kako vidiš — odgovori on.

— Čula sam već jučer, ali nijesam mogla sinoć doći — — — Je l' ti bilo lijepo kod kuće? — — Kako ne — —

— Divno, ali ni ovdje nije loše.

— Jesi već bio s njom?

— S kime to?

— E, kao da ne znaš — — —

— Misliš: s gospođicom Anicom?!

— Molim te, nemoj se pretvarati. Mislim onu, na koju ti najviše misliš.

— Aha — — Sada razumijem. Bio sam s njome već nekoliko puta. Uostalom: poslije o tome. Ne volim ovdje pripovijedati — reče on i ode u sobu među drugove.

Milica je tugaljivo gledala za njim. Činilo joj se, da je prema njoj neobično hladan, i to ju je peklo. Kada je poslije objeda pošao kući, pozove ga, da je počeka, dok se spremi, pa da će skupa. Ona je stanovala u Gajevoj ulici. Roko ne odgovori ništa, nasmiješi se i uđe u kuhinju k mamici, da se s njome malo porazgovori.

— Kada će biti vjenčanje, gospodine Aniću, ako se smije pitati? — upita gospođa.

— Najprije ispiti, mamice, a onda ćemo o tome razmišljati.

— Eto toga za par dana.

— Da, da: drugi ispit, a oni ostali?! Do njih je još daleko.

— Pa, rekli su, da ćete se već sada ženiti.

— Što se sve ne govori?! Besposleni ljudi, pa žene i udaju, ali oni, kojih se tiče, misle drukčije.

— Govorite li vi istinu ili se samo šalite?

— Ozbiljno. Kažem vam.

— Eto vidite! A tu vam se već pripovijeda kao gotova stvar i gospođica mi se Anica nekidan prisizala, da je sve istina.

— Otkud ona zna?! — upita Roko i pomisli, kako se sva ogovaranja, sva naklapanja i sve brige oko tuđih poslova vrše po nekom osobitom nagonu, po njuhu za senzacije, koji je često vrlo bliz istini.

— Ne znam, od koga je ona čula — odgovori gospođa — ali, kažem vam, prisiže, da je istina.

— Neka samo prisiže!

— Gotova sam. Možemo ići — javi se Milica, stupivši u kuhinju.

Roko pozdravi gospođu i pođu.

— Je li istina, da ćeš se ženiti? — upita Milica još prije nego su izišli iz kuće.

— Vidjet ćemo. Možda hoću. Ali — — Nemojmo o tome govoriti. Vidjet ćemo. Radije mi reci, kako si provela ovo pola godine, otkad se nijesmo vidjeli?!

— Nijesam baš najbolje — odgovori ona, promijenivši boju u licu. — Bila sam bolesna.

— Što ti je rekao liječnik?

— A — — — Bio je, Roko, bezobrazan — reče i lice joj se ponovno prevuče bojom.

Ta se čudna pojava kod nje opažala svaki čas, i Anić ju je već davno prije bio opazio. Trebalo je reći najobičniju riječ ili joj uperiti posve neizrazit pogled, i ona se je već šarenila u licu. Boje su se tako brzo sustizale, da se je činilo, kao da se vjetrovi gone po njezinu srcu i duši, dolazeći do izražaja samo na licu i očima. Drugo je sve vješto prikrivala šutnjom ili riječima, koje su govorile nešto sasvim drugo od onoga, što je osjećala i mislila. Svaki bi je čas zbog najmanje trice popadala takova srdžba, da bi se tresla cijelim tijelom kao šiba. To bi je brzo popustilo i već je u drugom

času sposobna, da se smije do ludila, da se veseli i zabavlja, kao da je uopće nesposobna za protivne osjećaje.

— Je l' ti što pomogao? — upita Anić sluteći, kako je on to bio prema njoj bezobrazan i ne želeći da o tome govore.

— Što bi mi pomogao!? Kaže — nervoza. To sam i sama znala, a što je dalje govorio, nijesam ni htjela ni mogla poslušati.

— Zašto nijesi išla drugome, koji je bolji?

— A — — Pusti ih s Bogom — — — Ja idem k njemu kao k bratu ili kao k ocu, a on me dočekuje kao mesar ili trgovac s marvom — odgovori ona, a lice joj se smrači.

— Nijesu svi takvi. Ima vrlo pametnih i obzirnih.

— Ph — Možda, ali ne vjerujem. — — Bila sam bedasta, što sam i mislila na liječnika — — —

Anić se već dulje vremena s njom pozna, ali mu nije nikada dosad bilo tako jasno, s kim ima posla. Poznavao ju je i razgovarali su kao dobri prijatelji, ali nije nikada ni pomišljao, da je pokuša bolje upoznati. Sada je jasno vidio kraj sebe djevojku, koja je već davno dozrela, koja je vrlo strogo odgojena i koja se sa strepnjom strogo drži kršćanske nauke, bilo s obzirom na vjeru, bilo s obzirom na ćudoređe, ali — koja nije u stvari nimalo upućena. Svega se drži pobožno kao samostansko pitomče, koje zna, da je to dobro, da je veliko i lijepo, ali ona niti pojmi niti osjeća tu ljepotu, jer joj nije nitko rekao više od običnih, blijedih i nemoćnih fraza, pa sada osjeća neizdrživu, bolnu težinu svojih usisanih nazora. Ubijaju je sve pomalo, ništi je ono, što bi je moralo podizati, s čega bi mogla ponosno dizati glavu i biti vazda puna sreće, krepke snage, odlučnosti i veselja. Živci su joj svi uništeni kao u vojnika, koji je zatvoren u kazamatama za žestoke topničke vatre.

On je to dobro i jasno osjetio, pa joj reče mirnim i mekim glasom, ne gledajuci u nju:

— Živčane se bolesti najbolje liječe potpunim mirom. Moraš gledati, da se nikada ne uzrujavaš, da vazda misliš samo o dobrim i lijepim stvarima i da što više ideš u slobodnu prirodu. Tamo promatraj, kako drveće živi, kako se cvijeće voli i kako se ptice zabavljaju, pa ćeš se vazda divno rastresti, odmoriti i ohrabriti. Nemaš pojma, kako to uzdiže dušu i olakšava tijelo.

— Ne dospijevam na to — odgovori ona uzrujano. — Moram neprestano raditi. Majka je već stara, brat još nije svršio, pa je sva kuća na meni.

— I dobre knjige mnogo pomažu.

— Čitala sam dosta. Sita sam knjiga.

— Dobroga se štiva ne možeš nikada zasititi, jer što više i češće čitaš, to više otkrivaš novih ljepota. Vazda nađeš nešto, što je dobro i lijepo, a prvi put to nijesi opazila, jer — vjerojatno — nijesi bila raspoložena za misli i osjećaje, koje sada opažaš.

— Već mi je odvratno čitati o tim pijancima u ljubavi.

— Kako to misliš?

— U knjigama nalaziš samo one, koji se opijaju ljubavlju, kao što se pijanci opijaju vinom i rakijom. Nigdje nema, da se piše lijepo, zanosno, kako to zamišljamo mi, lude djevojke — — —

— Varaš se, Milice — usprotivi se Anić i navede joj nekoliko naslova.

— Sve to skupa nije ništa. Više nemam volje za čitanje — — — Reci mi, Roko, jesi li ti potpuno sretan?

On već zausti, da reče, kako je blizu tome, no brzo se predomisli i odgovori:

— Ne. O tome ne može biti ni govora.

— Nijesi?! — začudi se ona.

— Nijesam, Milice. Prilično sam zadovoljan, ali se još ne može ni govoriti o sreći.

— Ali, ti ćeš sigurno s njom biti sretan!?

— Bog zna.

— Sada nijesi potpuno sretan samo zato, što jošte nijeste svoji — — — Ja to razumijem.

— Varaš se, Milice. U tom sam pogledu već sada s njom sretan, kao što ću i poslije biti, ali inače nijesam sretan. Teško je naći potpuno sretne ljude. To su rijetkosti. Svatko za nečim teži, što ne će nikada ili vrlo teško postići, i to mu muti zadovoljstvo.

Ona ga je začuđeno motrila, i bilo je jasno, da misli, kako su svi oko nje sretni osim nje. Ona je jedino nesretno biće, koju nitko toliko ne voli, da bi ga smjela nazvati svojim, osim majke i brata, ali — to je za nju premalo. U

njezinu je srcu prazno jedno veliko mjesto, koje zalud čeka svoga gospodara.

— Uostalom — nastavi Anić — mi se moramo pomiriti s takvim stanjem i mnogo više misliti na ono, što imamo, nego li na ono, za čim čeznemo. I najneugodniju svoju stvar ili životnu priliku dobro promotri, pa ćeš vidjeti, da ona ima i svoje lijepe strane, koje su vrijedne, da ih ljubimo, da se njima ponosimo i da u njima uživamo. Tko se bolje razumije u taj posao, taj je sretniji, i pokazuje, da je mudar. U tom leži filozofija sreće — — — I — — ja mislim, da je i to dobar lijek za živčane bolesti — —

— Blago tvojoj Nedi! — šane ona, kao da uzdiše kroz prigušeni jecaj.

— Čovječe, blago nama svima, jer smo mladi, zanosni i puni vjere i nade u budućnost. Mi sve lako podnesemo i zaboravimo. Što ti je jučer bilo neugodno, danas te veseli, a zbog čega bi danas plakala, može ti sutra biti najbujniji izvor sreće. Promisli malo, sjeti se različitih nezgodica iz svoga života, pa ćeš vidjeti, da je tako.

— Tako je, dok ti to tako lijepo govoriš, ali čim zaboravim, kako si ti to rekao, više ne će biti tako.

— Ako je tako, onda se uvijek sjećaj mojih riječi, pa ćeš vidjeti, da ćeš biti zadovoljna i da će živci ozdraviti.

Milica ga pogleda i nasmiješi se kao kad slabi tračak mjesečine probije kroz tmaste oblake.

*

Anić je pio kavu, kad netko snažno zakuca na vratima.

— Ne boj se. Ništa nije zla — reče Franjo ulazeći i smiješeći se.

— Što je? Govori — požuri ga Roko, nudeći mu stolicu.

— Važni poslovi — — —

— Neda te šalje — je li?

— Naravno. Tko bi drugi?! Kako znaš, danas nije u uredu, a Matek umro, pa ću ja biti vaš pismonoša:

— Daj, čovječe. Jesi li što donio? Daj, što otežeš?! — zaintači Roko nestrpljivo i pruži ruku prema svome budućemu šuri.

— Samo malo piše, jer nije više imala vremena, a drugo ću ti reći usmeno — odvrati Franjo i pruži mu pismo.

Anić brzo razdere omot, razmota pismo i poče čitati:

»Premila moja dušice!

I danas me čekaj na uobičajenome mjestu u isto vrijeme. — Oprosti, što nemam vremena, da Ti više pišem. Franjo će Ti pripovijedati i odmah piši našoj majčici.

Budi mi dobar i voli me, milo moje, a u duhu Te žarko grli i po nebrojeno puta cjeliva

samo Tvoja odana Ti i vjerna

Neda.«

— Što ovo kaže? — upita Roko, gledajući neprestano u papir. — Što ovo kaže, da pišem majci?

— Kako znaš — poče Franjo — uvijek je molimo, da dopusti, da nas posjetiš.

— Pa, što je rekla?

— Do sinoć ništa, a kad se sinoć vratila s večernje, sama je počela o tome govoriti i —

— Sama?!

— Da. I kaže, da će se odlučiti istom onda, kad joj ti sam o tome pišeš.

— Da joj o tome pišem?!

— Da.

— I da je zamolim, da mi dopusti —

— da je smiješ posjetiti. Tako je. Nas dvoje mislimo, da je to ona s nekim održala veliko vijeće.

— Misliš?

— Po svoj prilici, dok je iz crkve došla posve vesela i odmah počela govoriti o Nedi i tebi, kao da čita. Ja sam se počeo šaliti i rekoh: treba da zatraži pismeno audijenciju, kao da ide pred Njegovo Veličanstvo. »Ako mu — kaže — ta audijencija ne leži na srcu, neka je ne traži.«

— Kad si se šalio, sigurno nijesi ni slutio, kako si napravio divnu poredbu, samo što si je ti uzeo s krive strane.

— Kako to?

— To doista jest audijencija, ali uzvišenija, nego li bi bila pred bilo kojim Njegovim Veličanstvom, jer je moram

obaviti pred Njezinim Veličanstvom Majkom. To je mnogo više.

Franjo ga je u čudu gledao i činilo se, da mu je glavom proletjela misao, da se Anić šali.

— Meni doduše nije jasno — nastavi Roko — što ona hoće time, zahtijevajući, da joj pišem, ali se svakako rado pokoravam, jer visoko cijenim svaku i najmanju željicu svake dobre majke, a pogotovo Nedine majke. Ti vrlo voliš Nedu i ja je vrlo volim, svaki na svoj način, ali to nije ni sjena onoga, što majka za nju osjeća i stoga je njezino veliko pravo, a i dužnost, da zahtijeva sva moguća osiguranja i jamčenja, da će njezina kći biti sretna. Sigurno i u tome vidi nekakvo jamstvo i ja joj ga moram pružiti i rado joj ga pružam.

Franjo se smiješio.

— Tako ti je to! Često ovakve malenkosti više ubijaju, odnosno umiruju, nego velike stvari, kojima u pravi čas ne zapazimo važnosti. Time, što ispunjujem ovu neznatnu željicu, zaslađujem joj zadovoljstvo, na koje ona ima najsvetije pravo, da pitanje o njezinoj kćeri teče onako, kako ga ona želi voditi; stičem njezinu naklonost i vjerojatno buduće povjerenje i, povrh svega toga, stišavam savjest jedne zabrinute majke. Po tome možeš vidjeti, da u životu nema malenkosti, koje bismo smjeli propustiti bez ozbiljnoga promišljanja o posljedicama.

— To je istina. Ja nijesam na to pomišljao — — Smiješno mi je.

— Što ćeš?! Mnoge su nam stvari smiješne, koje često poslije ljuto oplačemo — reče Anić i poče pisati.

Franjo mirno sjedi i razgledava se po sobi. Anić je u njegovim očima bio vrlo velik čovjek, kao da je već učinio Bog zna što, i to stoga, što dosad nije bio tako blizu ni s jednim drugim, čije je ime tiskano u novinama i književnim listovima, koji predsjeda javnim skupštinama, drži na njima raspaljive govore i predvodi demonstracije. Anić je prvi između takvih ljudi, kojega on osobno voli kao brata, koji s njime govori kao s bratom i kojemu on govori povjerljivi »ti« kao bratu. Stoga mu se čini tako velik. Odviše mu je blizu, a da bi ga mogao dobro omjeriti i sada ga osobito zanima sve, što je njegovo.

Obuhvatio je pogledom cijelu sobu i čudio se, kako može »tako velik i radin« čovjek stanovati u tako uskom, jednostavnom prostoru. U sobi nema ništa do kreveta, stola, dviju stolica, ormara, umivaonika i više njega ogledala i police za knjige, i knjige na stolu, i knjige na krevetu, i knjige na prozoru, i knjige svuda.

— Jesi li ti i prije ovdje stanovao?

— Jesam — odgovori Roko, ne prekidajući pisanja. — Samo sam sada dva prva dana stanovao tu u drugoj sobi, dok je moj predšasnik otišao kući.

— Pa nije li ti ovdje tijesno?

— Nije, nije — odgovori on kao i prije i nasmije se. — Za mene je dosta mjesta.

— A kad radiš, pa hoćeš da se prošetaš — — —

— Onda šetam po sobi — reče on i odloži pero. — Tako.

— Tu se ne može šetati.

— Kako ne?! Četiri koraka tamo, četiri natrag: to ih je već osam i, ako to ponoviš sto puta, prijeđeš gotovo cijeli kilometar puta. — Slušaj, što sam pisao.

Franjo se umiri, kao da će ga netko slikati i uperi pogled na Rokina usta.

— Treba li jošte što? — upita, kad je svršio.

— Zar nijesi svršio?

— Ne. Treba li još što pisati? Što misliš?

— Piši, da ćeš doći sam.

— To se razumije samo sobom.

— Čini mi se, da je majka jednom naglasila, i to, ako se ne varam, baš sinoć, da moraš prvi put doći posve sam.

— To slijedi već po tome, što želim doći k njoj samo na razgovor i to kadgod ona hoće. Taj posjet ne znači službenu prosidbu, kako se ona obično shvaća; ona ne znači ni zaruke, kako se one obično uzimlju, iako će imati za posljedicu više nego li to i jedno i drugo u najukočenijem obliku društvenih propisa.

— Svakako bi bilo dobro, da još napišeš.

— Nespretno mi je. Možda bi bilo i smiješno. Ako majka što spomene, reci, da joj preko tebe svečano obećavam da ću doći sam i da mi nije nikada bilo ni na kraj pameti, da još koga sa sobom povedem.

— Dobro. Reći ću joj.

— Tako — — Ali, ovo je strašno bedasto: — »i da izvolite primiti rukoljub« — — — Kad čujem ili kad rečem ili napišem taj »rukoljub«, čini mi se, kao da mi netko udari vruću zaušnicu.

— Zašto ti se tako čini?

— Ne volim tu riječ, i kad je rečem kojoj gospođi, ne mislim na štovanje, koje joj želim iskazati, nego mi se mota glavom, kako je to strašna muka izgovarati riječi, koje držiš ružnima.

— Pa, ti je nemoj ni pisati ni izgovarati.

— Moram. Ja vjerujem, da je ona ružna, no ako je ne bih spominjao, drugi bi vjerovali, da sam neuljudan.

Franjo nije znao, što bi mu na to odgovorio, pa je šutio.

— Hoćeš li ti ponijeti pismo?

— Hoću. Reći ću majci, da sam te slučajno našao i —

— Kao da ona ne će pogađati istinu!

— Pogađat će, i ja joj je ne ću dugo tajiti, ali joj je ne ću odmah ni reći.

— Nedu pozdravi i reci joj, da ću doći. Nagovarajte majku, da mi dopusti, da što prije mogu doći.

— Ne boj se — — — Neda je rekla, da želiš istom poslije ispita — — —

— Da, da, ali to će brzo proći.

— Gdje držiš svoje gotove stvari? — upita Franjo.

— Misliš na pjesme i pripovijesti?

— Da. Gdje ih držiš?

— Kojekuda. Na stolu, u stolu, na polici — gdje koja dospije, kad je napišem, tu i ostane u miru Božjem po nekoliko dugih mjeseci.

— A da ti tko ukrade?

— Nema tko, a i nema povoda, jer za par novčića može dobiti kilu starih novina.

Franjo ga nije razumio, pa doda:

— Ipak bi tko mogao ukrasti.

— Da ukrade, mene ne bi vrlo ražalostio, a hrvatskoj književnosti ne bi nimalo naškodio.

Čim je on otišao, Roko uzme škripta u ruke i počne učiti.

Poslije objeda je opširno pisao bratu Juri o svojoj ljubavi i o nakani, da se ženi, ispričavajući se, što mu nije o tome prije pisao.

»Nijesam te htio bez potrebe uznemirivati, dok nijesam brata predobio za svoje osnove, jer sam znao, da bi mi ti bio rekao: — »Kakogod brat odluči. Ja sam zadovoljan« —«.

Potanko mu je razložio, pod kojim je uvjetom brat pristao na ženidbu, pa nastavi:

»Neopisivo bi me veselilo, ako biste ti i nevjesta mogli doći u Zagreb da vidite Nedu i da se s njome porazgovorite«.

*

Anić je točno u dogovoreno vrijeme bio na određenom mjestu. Nije dugo čekao. Za par časaka se Neda pojavi. On joj pođe u susret, pozdravi je, toplo se smiješeći, stisne joj ruku i ne puštajući je, pođu uobičajenim smjerom prema Ribnjaku.

— Dušice, bilo bi bolje, da ne idemo ispod ruke — šane Neda, pripivši se uz njega kao bršljan.

— To je pitanje, zlato, već riješeno. Ja sam sretan, ja sam blažen, što smo ga divno prebrodili, a ti bi htjela, da se vraćamo onamo, gdje smo bili pred nekoliko dana, ili, još bolje, pred nekoliko mjeseci.

— Ja to ne želim, ali opet — — —

— Obziri — je li?!

— I to — — — Može tko majci reći. Ona bi se ljutila, bilo bi joj žao i, ako ništa više, žestoko bi mi predbacila, a to nije potrebno.

— Neka bude volja tvoja! — reče Roko i lagano izvuče svoju ruku ispod njezine.

— Nek ti stoga, dušice, ne bude žao — reče mu ona umolnim glasom. — Sam znaš, da je i meni onako sto puta milije, onda se ćutim više tvoja, ali ne bih željela, da majka dozna, pa da se žalosti ondje, gdje joj mi želimo prirediti najveće veselje. Nemoj se ljutiti — — —

— Ne, zlato. Ne boj se. Ti lijepo i dobro misliš, pa ti rado popuštam — — —

Išli su nekoliko koraka šutke, a zatim upita Anić:

— Što je rekla majka, kad joj je Franjo predao pismo?

— Ništa osobito. Kad je pročitala, kaže: — »Taj baš ne popušta!« — Da je mislio, majčice, popuštati — rekoh — on ne bi ni počinao. Nije Roko takav, kako ti misliš.

— Što je na to rekla?

— »Ja ne mislim, kaže, o njemu zlo, samo se bojim. Vidjet ćemo«. — Naravno, mi smo je odmah pitali, kada će dopustiti, da dođeš, ali nam nije htjela reći. — »Ima, kaže, vremena«.

— Franjo misli, da je ona s nekim »održavala veliko vijeće«.

— To je i meni rekao, pa sam i sama bila na to pomislila, ali — mislim da nije. Ako s kime doista jest, onda je s našim stricem Stjepanom.

— Tko je taj gospodin?

— Naš daljnji rođak, a profesor je u bogosloviji. On i pokojni brat voljeli su se, kao da su rođena braća. On zove našu majku strinom, a mi svi drugi njega stricem. Vrlo je dobar i čestit gospodin.

— Misliš, da je s njime govorila?

— Ako je i s kim govorila, onda je s njime, ali, mislim, da nije ni s njim. On je dobar, ali se nerado miješa u tuđe poslove. Živi u svojoj vjeri i u svojoj nauci, voli svoje rođake, ali ujedno voli, da su od njega daleko, da mu ne smetaju. Mi to shvaćamo, volimo se i držimo se daleko. Svi ga silno cijenimo i poštivamo, jer on to potpuno zaslužuje svojim radom. Divan je čovjek.

— Dolazi li kada k vama?

— Nikada. On ne posjećuje nikoga i otvoreno veli, da ga ničiji posjeti ne vesele.

— Malo čudan čovjek.

— Da, čudan čovjek, ali izvanredno dobar svećenik. — — Ja mislim, da svaki dobar svećenik mora biti po našemu shvaćanju čudak, jer nijesmo vični, da se sastajemo s mnogo takvih ljudi — — — Ne bih rekla, da se je majka na njega obratila

— Što ti se čini, kako se ona uglavnome prema nama drži?

— Teško je reći. Meni se čini, da je vrlo mnogo popustila, ali je moguće i to, da nas samo kuša i da kani jednim udarcem sve riješiti — — Ne će lako pristati na ženidbu. Veli, da sam ja još zelena za udaju — — —

— Pitali su jednu uzornu i iskusnu majku, koliko se djevojka mora spremati, ako želi postati dobra žena i čestita majka, a ona je odgovorila: — Najmanje dvadeset godina. — To znači: od rođenja.

Neda ga je mirno slušala i onda reče:

— Uz dobar osjećaj za bitne stvari sve se može nadoknaditi, jer je to nama u krvi.

— Je li kod tebe, dušice, taj osjećaj dobro razvijen?

— Mislim, da jest posve lijepo — odgovori ona, smiješeći se.

— Mnoge drže, da je brak samo zato tu, da mogu zadovoljiti onim željama, koje su dotada morale savladavati, zatim zato, da promijene ime, a s njime i nazore o ćudoređu, držeći muža javnim uredom za likvidiranje svih ženinih javnih i tajnih računa. Stoga mnoge djevojke ne možeš prepoznati kao žene, a na nekima bi rekao, da nikada niti nijesu bile djevojke.

— Ja mislim posve drukčije.

— Znam, dušice. Kad to ne bih znao, ne bih ni pomišljao, da te uzmem. Ja znam i vidim mnogo, ali bih ti ipak bio zahvalan, ako bi mi rekla, što misliš, što je u braku najveće, najuzvišenije i najljepše?

Neda ga pogleda i nasmiješi se.

— Imam o tome — reče — svoje mišljenje, ali mi je teško govoriti. Oprosti mi — — —

— Razumijem. Ne ću zalaziti u rasprave, koje su same sobom i lijepe i dobre, ali koje bi ti bile neugodne. Reci mi samo ukratko — — — Ne želim da budeš preda mnom u neprilici, ali je svakako nužno, da izmijenimo mišljenje o najbitnijim stvarima prije nego govorimo s majkom. Dosad sam te proučavao — a sigurno isto tako i ti mene — samo kao čovjeka, koji će sa mnom u nerazdruživoj zajednici provesti cijeli život — — S time sam potpuno zadovoljan — — — U ono drugo, što je mnogo važnije, nijesam dirao, jer nijesam htio, da se preda mnom crveniš i jer znam, da o onome približno pravilno misle svi oni, koji su dobra srca i čiste duše — — Moramo, zlato — — — Zaručnici ne smiju biti stranci na dan vjenčanja.

— Još je dugo do toga — reče ona tihim glasom.

— Može biti, da i jest, ali, prije nego se uopće za njega i počnemo ozbiljno spremati, moramo biti načistu sa svim glavnim pitanjima — — Što je najljepše?

— Možemo, zlato, drugi put o tome govoriti — primijeti ona, gledajući u zemlju.

— Nije potrebno, da odgađamo. Nije ni dobro. Ne bih želio, da me majka pozove prije nego se nas dvoje i o tome porazgovorimo.

— Što bi ti učinio, kad se ne bismo složili u nazorima?

— To je isključeno. Imam mnogo povoda, da vjerujem, da ćemo se složiti, ali će vjerojatno trebati tu i tamo malo razjašnjenja, malo prilagođivanja i slično. Stoga je i potrebno, da govorimo.

— Recimo, da se ne bismo složili. Što bi ti učinio?

— Baš hočeš, da i to čuješ, iako je isključeno?!

— Zanima me.

— Ako se u bitnim stvarima ne bismo složili, pozdravio bih te i otišao svojim putem.

— Zaista, dušice? — upita ona, a oči joj sijevnuše.

— Zaista! Stisnuo bih zube i otišao. Bog zna, kamo bih otišao.

— Zar bi mogao slomiti ljubav prema meni?

— Bilo bi teško, ali bih mogao iz ljubavi prema onima, koji će doći iza nas.

Njezino se lice zažari.

— Reci, što misliš, da je najljepše u braku?

— Materinstvo — šane ona jedva zamjetljivim glasom.

— Da — odgovori Anić. — To je u njemu najdivnije i najsvetije. To je glavna zadaća braka i svake žene. Nitko nije tako bliz Bogu kao majka, jer On daje dušu i darove, a majka ih može razvijati, kako god želi. Ona može potpuno svijesno i proračunano nastaviti Božje djelo u onom času, kad je dijete začeto. O majkama zavisi, kakvi će biti mlađi naraštaji naše domovine, i to je sigurno, da od dobrih majka može tu i tamo, zbog različitih vanjskih utjecaja, biti i zločeste djece, ali od zločestih majka mogu poteći samo zločesta djeca. — Jesi li, zlato, o tome razmišljala?

— Jesam, dušice. O tome sam mnogo razmišljala. U životu sam imala priliku, da proučavam djecu i po svakome sam mogla prilično zaključiti, kakva mu je majka. Kad sam koju poslije upoznala, opazila sam, da se redovno nijesam varala. O tome sam mnogo razmišljala — — — Ja volim djecu.

— I ja ih volim, i ne razumijem kako se može naći žena ili čovjek, koji ih ne vole.

— Ima ih mnogo.

— Ja mislim, da nijesu dobri oni ljudi, koji ih zaista ne vole. Ima naime mnogo ljudi, koji kažu, da ih ne vole, jer nijesu u braku, pa o djeci nijesu nikada ozbiljno ni razmišljali. Te mogu razumjeti, ali: kako se može tumačiti, da ih ne vole mnoge udate i oženjeni?!

— Možda je uzrok materijalna bijeda?!

— Možda, ali je čudno, da ih baš sirotinja i najviše voli i najviše ima. Bijeda onda ne će biti uzrok. — — Što ti pomisliš, kad vidiš mlad, očito posve zdrav bračni par bez djece ili samo s dvoje djece?

— Zwei-Kinder-System — — — odgovori ona, smiješeći se i gledajući preda se.

— Dobro. Ja sam međutim uvjeren, da je svejedno, da li ubijem pticu ili razbijem jaja, na kojima ona leži. U jednom i u drugom slučaju ubijam, uništujem jedan život. Ubio sam pticu — — —

— To je istina.

— Imade gospođa, koje padaju u nesvijest, kad vide, kako kolju pile, i radije bi pustile muža, da osam dana gladuje, nego da one zakolju kakvu životinjicu. To ne podnose njihovi živci, a — napokon — nije ni lijepo, da se gospođa, nježna, osjetljiva gospođa, upušta u tako okrutne poslove.

— Tako je — potvrdi Neda, smiješeći se.

— O većini se gospođa ne smije ni pomisliti, a kamo li reći osim najveće dobro i najslađa laskanja, a ja, kad idem po trgu, malo zažmirim i pogledam kroz trepavice, vidim pred sobom strašan broj od svake stotine najuglednijih gospođa, kojima su ruke poprskane ljudskom krvlju. Da slika bude strašnija, ne možeš nikada zaboraviti, da je to krv njihove djece — — —

Neda je šutjela kao riba i gledala preda se kao zaprepaštena.

— Pred Bogom je posve jednako, da li koga zakoljemo ili da li ubijemo klicu, iz koje se čovjek već razvija, pa ta klica i ne bila starija od jednoga časa. Tu je uništen čovjek, a nije ga nitko drugi ubio, nego njegova vrlo cijenjena,

ugledna, pobožna, štovana, milostiva gospođa majka. Takva žena prima cjelove svojih štovača na iste one ruke, na kojima bi morala nositi okove; vije biserje oko onoga istoga vrata, oko kojega bi se morao priljubiti konop — — — Mnoge na to zavodi muževa okrutnost i nepoštivanje one, koja je majka njegove djece i majka sinova naše domovine; zavodi ih taj užasni zločin i njihova nepromišljenost. Kao što mnogi mladići, a — — i djevojke misle, da je glavno zadovoljiti prirodni nagon samo u njegovim sredstvima, tako mnoge majke misle, da moraju izigrati svrhu toga nagona, jer znadu, da bi ih umaralo, ako bi svake godine ponovno postale majke — — Pri tome ne pomišljaju, da postaju ubojice bilo same, s pomoću gospodina supruga, bilo zajedno s nesavjesnom primaljom i nedostojnim liječnikom, naravno, gotovo uvijek na privolu štovanoga gospodina tate — — — Svakako nijesu ništa drugo nego krvnici svoje djece, i to kako majka tako i otac.

— To je istina — šane Neda.

— Jest, dušice. Istina je. Proste su ubojice i što misle o drugom svijetu, ja ne znam. Isto je tako dokazana istina, da dijete prima svojstva svojih roditelja. Ljudima je uspjelo, da izborom goje onakve konje, kakve žele; isto tako goveda, ptice, cvijeće — ukratko: sva bića, koja živu i koja se množe. Ljudi nijesu izuzeti od toga zakona. Ako su roditelji skloni umorstvu, i djeca moraju biti, jer je to jedna ista krv; ako je majka dama dobra srca, bit će vjerojatno i kći jer dok je bila pod majčinim srcem, bila je neprestano pod trzavicom majčine nezasitnosti, i ona nije mogla, a da ne upije iste sklonosti, jer je bila zajedno s majkom jedno tijelo, jedna krv i jedno živčevlje. To je ono, što kaže Sveto pismo, da djeci trnu zubi, ako roditelji jedu kiselo grožđe. Isto to neki tumače i s obzirom na bolesti, a — — — također je posve ispravno i bilježi se na račun mladih otaca — — — Zbog mene im ne će utrnuti zubi.

Neda podigne glavu i uperi mu pogled, pun ljubavi, koja je graničila sa zahvalnošću, pa prošapće:

— Znam, zlato, da ne će.

— Otkle ti to znaš? — upita on mirno i ozbiljno.

— Ti mi sam kažeš.

— Kao da si prije znala?!

— Nek ti ne bude žao — — — Mene je štošta vrlo zanimalo, pa sam pitala.

— Koga si pitala?

— Čim sam opazila, da te volim, kušala sam, da što pobliže o tebi doznam. Pitala sam neke prijateljice. One, koje su te poznavale, govorile su sve najbolje, a koje te nijesu poznavale, raspitavale su se — neka ima brata, neka rođaka, neka dragoga — pa su i one doznale samo dobre i lijepe stvari.

— Što bi bilo da su ti krivo kazale?

— Da su mi o tebi govorile zlo, bila bih se i dalje propitivala, jer bih im teško vjerovala, sudeći po tvojemu držanju prema meni i po tvojim nazorima, a kada su mi sve jednoglasno govorile samo dobro, vidjela sam, da se njihovo pripovijedanje potpuno slaže s tvojim vladanjem — — — Oprosti mi, dušice — — — Ja sam to morala učiniti, jer nijesam htjela samo za volju svoje ljubavi, pa za koga bilo, žrtvovati obećanje svojoj majci. Bila sam spremna, da to učinim, jer sam te odmah silno zavoljela, ali samo kao čovjeka, s kojim mogu biti sretna, koji će mi biti dobar i koji će znati cijeniti i voljeti moje osjećaje i nazore — — — Nemoj se ljutiti.

— Ne, dušice. Ne ljutim se, jer si radila dobro i pametno, a — uostalom — i ja sam radio isto, samo na drugi način. Uvjerit ćeš se, da si dobro čula.

— U to već davno vjerujem i ja se slažem s tvojim mišljenjem.

— Znaš, zlato — — — gdje se muž i žena vole i štuju, tu ne treba mnogo pravila o zajedničkome životu, jer ljubav sve lako rješava. Ona je najpouzdaniji sudac. Muž su i žena posve ravnopravni i prima se ono mnijenje, koje je pametnije, a to će se naći vazda i vrlo lako, ako nije nijedno od nas mušičavo. U ovako nesretnom slučaju pobjeđuje ono između nas dvoje, koje je jače, i ljubav — pada. Nestaje i ruši se. U pitanjima same ljubavi, gdje se radi isključivo o njezinim djelima — razumiješ me?! — tu prepuštam cijelu vlast tebi, ali potpuno, do kraja i bez prigovora. Tebe se

više tiče, može ti biti i opasno isto tako, kao što je ugodno, i stoga je pravedno, da imaš glavnu riječ. Uopće i u glavnom: ženino je polje rada kuća i obitelj, a muževo obitelj i sve ono izvan kuće. Ja se ne ću mnogo razumjeti u kućne poslove, a ti se ne ćeš mnogo razumjeti u moje stručne poslove, i tek ćemo kao jedna cjelina znati sve, što nam treba i — tako raditi. — — Ja ću vrlo dobro paziti, da radimo sve u sporazumu, no desi li se kada, da rečem: »Dušice, ja to zahtijevam!« onda se sjeti, da je Bog rekao Evi: »On će ti biti gospodar«. Tu nema priziva. To spominjem samo zato, da se poslije ne iznenadimo. Razumiješ li me?

— Potpuno.

— I pristaješ?!

— Zlato, zašto me to još pitaš?! Mene veseli, što ti kažeš, da smo mi ravnopravni i da ćemo raditi sve u sporazumku, ali, vjeruj mi, svaka je tvoja želja, meni zapovijed. Ne ćeš trebati zahtijevati — — —

— Naravno, opet moram naglasiti, u čistim stvarima ljubavi ne prisvajam pravo, da ikada štogod zapovijedam. Ne, nipošto. Što više: to je jedino polje, na kom ti rado dopuštam, da budeš apsolutni diktator. Moguće je, da bih prema prilikama i učinio, ako bi i ti meni kada rekla, da nešto »zahtijevaš«, ali mislim, da bi me takav način govora vazda naljutio. Nastoj, da ovo ne zaboraviš. Tvoje oružje nije tvoja snaga i tvoj položaj, nego tvoja ljubav. Pomoću nje možeš postići sve, samo moraš znati. Inače: štogod dopuštam sebi, već tim samim dopuštam i tebi.

— Onda mi moraš dopustiti, da i ja imam pravo zahtijevati — reče ona i nasmije se.

— Da. U stvarima ljubavi. Tamo možeš zahtijevati, odbijati, i štogod hoćeš. I u drugim prilikama možeš postići, što hoćeš, ako je opravdano, ali ne zapovijednim načinom. Ja ću uopće iz naše obiteljske slovnice istrgnuti sve one listove, na kojima se nalazi zapovijedni način, i negdje ću ih sakriti.

— Ali tako, da i ja znam za njih — je li zlato?

— Ne, dušice, nego tako, da u najkraćem vremenu i ja na njih zaboravim.

Neda se zadovoljno smiješila i onda reče:

— Oprosti, zlato — — — Ja ne volim pušenje. Mene ne smeta, nije mi ni neugodno, ali znam, da škodi tebi i da djeluje i na — — —

— Na što djeluje? Reci, dušice.

— Na budući naraštaj — — Djeluje na djecu. Kad bi ti to barem malo koristilo, ja ne bih rekla ni jedne riječi. Ovako — šteta je, da pušiš, jer to nije ništa drugo do ružna i škodljiva strast. Mene bi veselilo, kad ne bi više pušio.

Anić se malo zamisli. To nije očekivao.

— Ja rado vršim sve tvoje želje — nastavi ona — pa daj, ispuni i ti moju.

— Dobro, dušice! — odgovori Roko odlučno. — Ispunit ću ti želju, ali ne odmah. To mi je zasad jedina raskoš i zabava u časovima, kad nijesam sposoban ni za kakav ozbiljan rad. Prestat ću pušiti.

Nedi se čitalo na licu veliko zadovoljstvo; sva je sijevala nekim neodoljivim zanosom i promatrala ga, puna mirne, divne sreće.

Išli su uz desnu stranu potoka Medvešćaka neutrtom ledinom.

— Ako ti kada budem nepravedan, moraš vjerovati, da je to nehotična, nenamjerna pogrješka i nemoj pokušati, da je ispraviš ljutnjom i gorkim predbacivanjima. Ne ćeš postići ono, što želiš. Reci mi lijepo, upozori me ljubazno i bit ćemo oboje sretni, bit će nam izvor veselja ono, što je moglo potkopati našu bračnu sreću.

— Ne boj se, zlato. Pa bilo mi kada i teško, bit ću vazda dobra — — —

— Potpuno i bez sustezanja vjerujem u svaku tvoju riječ i ne će mi nikada ni u snu doći u glavu, da te uhađam ili da nekoga ispitujem iza tvojih leđa, jer znam, da nemam većeg prijatelja nego što si mi ti, i da ne ćeš biti nepromišljena, da ne ćeš imati ni povoda, da malim i neznatnim neistinama rušiš veliku sreću — — — To isto zahtijevam i od tebe. Kad osjetiš, da mi ne možeš vjerovati, reci mi otvoreno, i odmah pomišljaj, kako propadamo — — —

— Ja se toga, zlato, ne bojim, jer u tebe imam neograničeno povjerenje. To sam osjećala još prije nego sam ga smjela imati, jer te nijesam dobro poznavala. Gledala sam

u tvoje oči i morala sam ti vjerovati svaku riječ. I ja ću sa svoje strane zaslužiti tako povjerenje, jer —

— Ti si ga već zaslužila. Treba ga samo uzdržati.

— Ja ću ga, zlato, uzdržati, jer znam, da je to prvi uvjet dobra života.

— To je prvi uvjet. Isto tako je prvi uvjet ljubav i međusobno štovanje; isto je prvi uvjet vjernost. To su sve prvi uvjeti, jer su svi jednako važni i jer sačinjavaju jedno jedino veliko jedinstvo — — — Ona žena i onaj muž, koji se štuju, a isto tako i oni, koji najbolje ne žive, ali misle na svoju djecu, bezuvjetno moraju jedno drugome biti vjerni do savršenstva. Sada razmišljaj o tome, a drugi ćemo put možda govoriti još jasnije — — —

— Već sada posve razumijem.

— Tim bolje. Ne volim prijateljice.

— Kako to misliš, zlato?

— Ženska su prijateljstva većinom plitka korjena i vrlo velike rječitosti. Lako se razmeću i okreću u neprijateljstva, a ogovaranja nijesu rijetka ni dok još naoko i traje to tobožnje prijateljstvo — — — Ima i dobrih prijateljica, ali dok ih ne nađeš, moraš prema svima biti toliko suzdržljiva, da ni jednoj nijesi otvorena knjiga. Istrgnut će iz nje koji list i prvom će ga zgodom izgubiti na trgu — — — Najvjerojatnije je, da ćeš naći iskrenu prijateljicu među svojim rođakinjama, koje su za tebe vezane krvlju, ili među starijim, pametnim gospođama. Tamo ih traži. Uostalom: svakoj je pametnoj ženi najveća prijateljica njezina majka, muževa majka i njezin muž. Ja naglašujem: muž je najbolja prijateljica ženina i žena je najveći prijatelj mužev.

— I ja mislim — — —

Oboje su zašutjeli. Na licu im se neprestano zrcalilo veliko veselje i sreća tako, da se činilo, da se neprestano smiju. Svaki čas su im se ruke dodirivale i osjećali su, kako im kroz cijelo tijelo prolaze ugodne struje novoga, naslućivanoga života. Na njima se sve smijalo.

Kada su došli do raspuća pod Mirogojem, povratiše se natrag.

— Samo, dušice, brzo nagovorite majku, da me pozove. Već sam nestrpljiv.

— Zašto si, zlato, nestrpljiv?

— Htio bih, milo moje, da što prije vidim utjelovljen svoj veliki san o sreći — — —

*

— Što joj je opet? — upita Roko, kada je pročitao pismo.

— Ja ne znam — odgovori Franjo.

— Pričinja mi se kao loš dužnik, koji je osuđen, da plati, ali još odgađa nekoliko dana samo za to, da sam sebe zavarava, misleći, da otezanjem nešto dobiva.

— Tko bi znao, zašto odgađa. — »Recite, veli, Crnome, da mi ne dolazi prije subote u večer«.

— Kako je to rekla? Je li se ljutila?

— Ne. Nije ništa. Rekla je posve lijepo kao ja sada tebi. — »Neka mi, kaže, ne dolazi«. — Kad smo je pitali zašto odgađa, nije rekla ništa drugo, nego: — »Ako mu nije stalo do toga, neka se naljuti, pa neka ne dolazi nikako«. — Tako ti ona nama otkreše. Što mi možemo?! — — — Šutimo i ulagujemo joj se, samo da se ne naljuti.

— Nije potrebno, da se ljuti.

— I mi se toga čuvamo — — — A — — ovaj — — —

— Što?!

— Mogu li ja čitati one knjige, koje si dao Nedi?

— Njemački je prijevod s engleskoga.

— Ne škodi. Ja znam njemački.

— Dobro?!

— Govoriti baš ne znam posve okretno, jer nemam prilike, da se vježbam, ali kad čitam, razumijem potpuno. — — Htio bih vidjeti — — — Ako dopustiš — — —

— Možeš, možeš. Zašto ne?

Franjo se zadovoljno smiješio.

— Tamo ćeš naći mnogu lijepu stvar — — — Zapravo: štogod nađeš, sve je lijepo i toliko savršeno, da ćeš učiniti vrlo mnogo, ako i polovicu prisvojiš.

— Zar tako lijepo pišu?

— Vrlo lijepo. Skoro, pa bi se smjelo reći, da je ono evanđelje spolnoga života.

Franjo pocrveni, kad je čuo posljednje riječi i obori pogled preda se. Roko to opazi i bi mu drago.

— Što mijenjaš boju?

— Ja? — — Ništa. Ne mijenjam boju — odgovori mladić smeteno, a preko lica mu preleti novi val svježega crvenila. Nesigurno pogleda u Roku i opet obori pogled — — Nije mi ništa. — — — Ne mijenjam boju — — —

— Pričinilo mi se, da je mijenjaš — — — Mislio sam, da ti je neugodno, što sam spomenuo spolni život.

— Meni?! — — Neugodno?! — —

— Učinilo mi se.

— Nijesam dijete — — — Znam — — —

— Naravno, naravno — — — Samo mi se pričinilo — — — Što ćeš?! To je u ljudskome životu tako važno pitanje, da bismo za njega morali tražiti najvrednije učitelje. Roditelji su prvi — — — Morali bi barem biti — — — Međutim, ta je stolica povjerena ulici i skrovitim zakutcima — — — Pažljivo čitaj. Naučit ćeš vrlo mnogo — — — Spolni život nije sam sebi svrha — — — Tako se obično krivo shvaća i prema tome se ljudi vladaju. Stoga su posljedice strašne — — — Pažljivo čitaj. Ako što ne budeš razumio, pitaj mene. Možda ću ti moći rastumačiti — — — Samo čitaj.

Franjo je cijelo vrijeme šutio i netremice gledao preda se. Bilo mu je milo, što Roko tako s njim govori, jer je držao, da o tome smiju otvoreno govoriti samo odrasli, jednaki i strani ljudi — — — Nije mogao u njega gledati ili što govoriti, jer — — — Kako bilo da bilo — — — Eto, može se i lijepo govoriti, čuvajući međusobnu stidljivost i pazeći na pristojnost, ali opet — — — To je sramota, to je ružno i u pristojnu se društvu to pitanje ne spominje.

— Sigurno ti je ugodno, što to govorim, ali te ipak smeta — je li?!

— Ne smeta me — — — Što bi me smetalo?! — odgovori mladić, pogleda tobože čvrsto i sigurno u svog prijatelja i opet ponovno pocrveni — — — Ja volim, da mi govoriš — —

— Sada si baš u onim godinama, koje su najopasnije. Osjećaš, kako ti se grudi šire i mišice napinju suviškom snage. Prepun si sebe, ne možeš se obuhvatiti i tražiš nekakav izlaz, tražiš nešto, što ne bi znao reći riječima. Možda bi se dalo izraziti na guslama u vještoj ruci — — — To je ljubav. Mi je tako zovemo. Ljubav prema nekome biću — — Zapravo: ljubav prema samom sebi, ljubav prema svojoj vječnosti i na ovome svijetu, ljubav prema potomstvu — — — Nemoj

se, Franjo, stidjeti. To je sramotno samo onda, kad se krivo shvaća i kad se od običnog sredstva učini svrha. Onda je i grijeh i sramota — — — Veća je sramota ne znati o tome ništa, pa u jednom suludom času nastradati za cijeli život, nego li ispravno shvaćati i govoriti o tom pitanju, koje je jače, ili barem jednako nagonu za životom — — Na jednoj strani održanje pojedinca, a na drugoj održanje rasa — — — Gledaj, da ti postane svetinjom, u kojoj za tebe ne smije postojati tajna. Ako ima tajna, ako se svaki čas moraš spotaći o njih, kako ćeš se moći pravilno vladati?! — — To je jasno — ne?!

— Naravno — odgovori on tiho, gledajući preda se.

— Ja sam se počeo zaljubljivati već u nižoj gimnaziji. Promijenile su me nekolike ili, ako hoćeš, promijenio sam mnoge, ali nijesam ni jednoj rekao, da je volim, a da nijesam tvrdo vjerovao, da ću je uzeti. To sam im vazda i rekao, jer nijesam shvaćao, kako je smijem voljeti, ako je ne kanim uzeti. Sve su još žive i one bi ti mogle potvrditi moje riječi — — — Smiješno je, kad pomisliš, da derančić od četrnaest, petnaest godina sanja o ženidbi, ali je vrlo logična pojava i vrlo ispravno, najprirodnije shvaćanje onoga prvog drhtaja ljubavi, one prve zore, koja će se poslije razviti u tako svjež, velik i sunčan dan — — — Ti su se osjećaji slučajno javili dosta rano i moja je nepatvorena seljačka priroda, koja je bila zdrava kao i cijela narav, osjetila, da im se može, mora i smije udovoljiti samo u braku s nekom odabranicom, koja je još u kratkim suknjicama išla u školu, a perčin je udarao po plećima — — — Naravno, ja onda nijesam tako umovao, jer mi nije bilo ni posve jasno, što ćemo mi zapravo raditi, kad se uzmemo, ali sam posve nagonski tako osjećao i prema svakom sam se tome dobrom, malom biću držao nježno kao prema maloj sestrici, s kojom ću provesti u ljubavi i slozi cijeli život — — —

— Pa ste se ipak rastali! — primijeti Franjo, pogleda ga i nasmiješi se.

— Da, ali to je sporedno — — — Razišli smo se, jer smo bili mladi, jer nijesmo shvaćali, što osjećamo. Osjećaj je bio savršeno naravan i lijep, ali ga nijesmo mogli othraniti i opasati snagom. Vazda ga je nešto uništilo prije nego smo razumjeli njegovu veličinu — — — Istom sada — — —

Franjino lice sjevnu zadovoljstvom, pogledi im se susretoše i oni se nasmiješiše jedan na drugoga.

— Samo čitaj — ponovi Roko na rastanku — Pozdravi Nedu, neka ona pročita vrlo pažljivo, a zatim čitaj ti — — — Ako ti bude što nejasno — — —

— Dobro, dobro — — — Dobro. Pazit ću — ponavljao je Franjo nekoliko puta, stojeći na otvorenim vratima.

— I pozdravi Nedu, da ću strpljivo čekati do subote — — — Nek i ona bude dobra.

Do stepenica je ispratio svoga budućeg šuru, još se jednom s njim rukovao i još mu jednom prikričao,da svakako dođe i sutra.

*

Vratio se je u sobu i sjeo k stolu.

Stane razmišljati, što bi radio. Ispit je položio, učiti zasad ne treba, a mora se i odmoriti, šetati mu se ne da, a nije spreman ni na gutanje kavanskoga dima. Iza kratkog razmišljanja, kao nesvijesno, dohvati papir i poče pisati roditeljima pismo. Pripovijedao im je o svojemu ispitu, o dobrom uspjehu i pritom je osjećao, kako ga boli, što se mora sam hvaliti. To mu je bilo toliko odvratno, da bi bio mogao svaki čas poderati i uništiti sve ono, što je napisao. Činilo mu se, kao da je izišao na trg i počeo uz bubanj isklicavati svoje sposobnosti i uspjehe.

Naglo odloži pero, ustane, ushoda se po sobi, a zatim se nasloni na prozor. Pogled mu pade u kuhinju njegove gospođe domaćice i odmah se susrete s pogledom njezine mlađe kćerke, koja je stajala kraj otvorena prozora.

Anić se nakloni, zapravo kimne glavom u znak pozdrava. Ona mu odvrati na isti način, a lice joj se ovi laganim toplim smiješkom i oči joj se zažariše i zaigraše u drhtajima netrošene mladosti.

— Guska! — šane on mrzovoljno i odmah se makne s prozora.

— Zašto je ona guska?! — poče se sam pitati, čim se povratio od prvog pljuska neosnovane ljutnje — — Zbog čega bi ona bila guska? Možda stoga, što je prema meni uljudna i prijazna kao svaka djevojka, koja je dobro odgojena i koja

nema razloga, da me prezire; ili stoga, što je mlada, prepuna snage i želje za velikim, širokim životom, a ja joj se sviđam, kao što joj se sviđa i svaki drugi mladi čovjek, koji ne nosi na svojoj vanjštini ništa, što bi je odbijalo; ili je možda guska stoga, što sam ja u Nedino ime ljubomoran na svoju ljubav prema njoj, kao što je rijetko tko ljubomoran, strepeći i pred samom pomišlju, da bih mogao ma i najmanji dijelak svoje ljubavi žrtvovati nečemu ili nekomu drugomu?! — — — Zašto bi ona bila guska?! Zar samo stoga, što sam ja zaljubljen, što sam uvjeren, da sam našao majku svoje djece?! Zar je to razlog, da mi se sve ostale čestite i dobre djevojke pričinjaju nerazboritim guskama?! — — — Zašto je ona guska?! — — —

Anić se nalakti na stol, stojeći kraj njega, podboči glavu i dalje se zaveze u mislima.

— Zašto sam joj rekao, da je guska? Imam li za to pametan i toliko opravdan razlog, da bih joj ga se usudio reći otvoreno u lice?! — —

Dugo je tako umovao i pitao se, dok se nenadano ne zateče, kako besvijesno, kao navinut stroj šapće i ponavlja:

— Zašto mi se onako nasmijala? — — — Čemu su joj oči usplamtjele? — — — Čemu joj je cijela duša u jednom času zasjala u zjenicama? — — — Čemu to sve? Što sam ja njoj? Što ona misli o meni — — Guska — — — Bedasta guska — — — Opet: guska! — reče on i uspravi se. Više se nije pitao, zašto joj to govori, zašto je ruži, nego: zašto on to mora govoriti? Zašto ne može, uz najbolju volju, odoljeti, da opet ne ponovi: — Guska, bedasta guska?! — — —

— Oprostite, vi, sve dobre žene, koje nemate drugih želja nego da budete dobre žene i velike majke; oprostite, što vas vrijeđamo, a da sami ne znamo zašto — — Oprostite — ponavljao je, stojeći kraj stola i gledajući u neku neodređenu točku. — Oprostite, jer mi nijesmo krivi. Kad učinite, da sinovi usišu s vašim mlijekom neoborivo štovanje prema ženama i naraštajima, a vaše kćeri shvaćanje svoje ženske svetosti, tada vam ne ćemo biti nepravedni — — — Oprostite. I vaši su grijesi, što mi griješimo — — —

Bez razmišljanja naglo odbaci nedovršeno pismo, uze šešir i pođe na ulicu. Pomislio je, kako će to pismo morati nastaviti i dovršiti, ali kada će to zapravo biti — to mu nije bilo jasno.

U jedanaest sati u noći opet je bio pred kućom, u kojoj stanuje. Maši se u džep, da izvadi ključ i otvori vrata, no opazi, da ga nema. Možda ga je izgubio? — — — Ne. Ne će biti — — — Nosi ga na lancu s ostalim ključevima. Da mu je gdje na ulici ispalo, vjerojatno je, da bi čuo. Sigurno je sve zaboravio kod kuće. To mu se je već češće desilo.

Bez duga razmišljanja pođe preko Jelačićeva trga, Bakačevom ulicom, pa Kaptolom prema Nedinu stanu.

Češće je tiho uzdahnuo i prošao rukom preko čela, osjećajući tešku, ubitačnu vrućinu kao da se ljeto već na vrhuncu svoje snage nemilosrdno razbacuje rastaljenom vatrom, koja dopire i u najskrovitiji kutić zemlje.

Išao je žurno. Glavom mu je letjelo u savršenom neredu i u luđačkoj, nepojmljivoj žurbi i brzini sve ono, što je te večeri doživio.

S Aničinim riječima, koja mu reče, sretnuvši ga na Ilici: »Divim se vašoj odluci, gospodine Aniću, i klanjam se vašoj volji« — brzo se miješao podsmijeh jednoga druga, koji mu reče kod večere:

»Žena je opće dobro, a ti si previše siromašan, a da bi mogao biti općinskim dobrotvorom.«

Anicu je pitao, kako je dugo smišljala tu frazu, a drugu je rekao:

— Taj »općinski dobrotvor« je protivno od općinskoga bika — je li?

Onaj se smiješio, osjećajući svoju mudrost, prokušanost i vjerodostojnost u pitanju prehrane kojekakvih ljudskih voljica.

— Uzdržavati ženu u vremenima, kad je vrlo niska kupovna cijena te robe — govorio je onaj — znači biti rasipnik, koji zaslužuje, da bude stavljen pod skrbništvo.

Aniću udari krv u lice i pesnice se same skupe, a u glavu mu sune pomisao, da se potuče. Da. Skočiti na njega, razbiti mu glavu i zatim zapaliti cigaretu i gledati, kako on pere svoj krvavi nos. Dosad se je potukao samo jednom i to u drugom razredu pučke škole sa svojim bratom po mlijeku — bio sirota, pa ga Rokina majka dojila. Potukoše se stoga, što je onaj ozbiljno ustvrdio, da je jači. Anić mu je htio smjesta dokazati, da to nije istina, zavrne rukave, baci kapu, čikne ga i — izvuče žestokih batina. Što bi tome? Mislio je, da mora

tu upadicu riješiti po domaćem, najčasnijem običaju i otada rado vjeruje, da većina tih časnih pitanja svršava nečasno po jednu ili po obje stranke. Češće je o tome razmišljao i došao do zaključka — — — A! — — Nije to nikakav zaključak. Svi su protiv tih časnih afera i svi se slijepo pokoravaju običaju, kojemu se smiju i koji u svojoj duši zabacuju. On ga i javno zabacuje. Tukao bi se samo u onom slučaju, u kom bi bio spreman, da mirno i proračunano ubije najprije svoga protivnika, a odmah zatim, na istom mjestu, i sebe.

Stoga mu nije bilo ni na kraj pameti, da zapodjene pitanje časti, a isto tako nije kanio dokazivati svome drugu, kako je na krivom putu, jer mu se činilo, da bi u tom poslu bio sličan onome, koji je bacao biserje — — —.

Potući se i — gotovo.

U istom mu času, u kome je htio izvesti svoju odluku, sijevne u glavi pomisao, kako bi to bila tužna obrana velike svetinje i kako bi jasno dokazao, da ne shvaća njezine veličine. Svlada se, ugrize se za usnu i reče:

— Žalosna svjedodžba za onu majku, kojoj sin može tako govoriti.

Sada pocrveni onaj drugi gospodin, a Anić ustane, oprosti se i otiđe.

Frketić pođe za njim. Stigne ih još nekoliko drugova. Po starom je običaju trebalo, da se svaki ispit dostojno proslavi. Anić je bio načelno protiv toga običaja, jer je besmislen, no nije ga htio zabaciti, jer je želio, da tu večer provede u omaglici pića i nepromišljenih govorancija, i da se ujedno oprosti s drugovima, koji su se spremali, da otiđu na praznike svojim roditeljima. Pozove ih u Streljanu.

Pili su, pripovijedali i pjevali, no prava se, ugodna zabava nije mogla razviti. Anić nije pio skoro ništa, a isto tako ni Frketić.

— Žao mi te je kao brata, što si odlučio, da se tako mlad i poletan okuješ — reče mu jedan, koji je već bio ugrijan vinom.

— Ako želiš koga prokleti — dometne drugi — kuni ga, da se mlad oženi.

— Naravno, naravno — potvrđuje prvi, gledajući u Roku. — Žena je kao tijesna cipela, koju ne možeš skinuti, iako te ubija.

— Loša poredba! — umiješa se treći. — Ona je kao tijesan stan, iz koga mora muž često bježati, da drugima učini mjesta.

— I to je loša poredba! — javi se Anić mrzovoljnim glasom. — Žena je kao mirisna, cvjetna livada, o čijim plodovima zavisi budućnost domovine — — A sada, gospodo, oprostite — — Moram ići.

— Kamo žuriš? — upita onaj prvi. — Izlumpuj se, siroto, naživaj se, dok si slobodan. Poslije nikada više.

Anić ne odgovori ništa. Ustane, plati račun i poče se praštati.

— Idemo svi — reče neki iz društva.

— Idemo u kavanu.

Anić je opazio, da su nezadovoljni s tako polovičnom lumpacijom, no nije ga mnogo smetalo. Nije ni on bio zadovoljan.

— Ljutit si? — šane mu Frketić, idući uza nj.

— Malo.

— Gluposti. Ne trebaš se ljutiti — — — Ženiš se samo za sebe, pa možeš i birati samo po svojoj volji ne samo osobu nego i vrijeme — — Gluposti — — —

— Vrlo si rasipan s glupostima — reče Anić i nasmiješi se. — Idem kući. Hoćeš li me pratiti?

— Nijesi gospođica, da te pratim.

— Da se porazgovorimo. Skoro ćeš otići.

— Znam, ali večeras nijesi za razgovor. Ne ću da gnjaviš i sebe i mene.

*

Kod Jagatićevih su bili zastori spušteni i nije se nigdje mogao opaziti ni tračak svijetla, ni sjenka života. Sve je bilo u mirnom, dubokom snu.

Anić stane naspram njihova stana i zagleda se u mrtve prozore. Nekoliko je časaka nepomično buljio u njih, ali nije opažao, da mu se u glavi razvija ijedna pametna, velika misao.

— — Tamo je ona — — Iza tih tajanstvenih prozora — — Jest. To je znao i prije. Tamo je bila i jučer, iza tih prozora, koji nijesu nimalo tajanstveni, i tamo je sada i tamo će biti i sutra — — — Što slijedi iz toga? — — — Ništa, čisto ništa.

Tamo je. Mora biti iza prozora, jer je u sobi, a on na ulici, pa ne može reći, da je ona pred prozorom — — Tamo je, iza prozora i — sigurno spava — — — Tim se svršava ta velika misao?! Naravno — — Ako ne spava, znači, da ne može zaspati, a to nije nikada dobro — — — Uzroci mogu biti razni: brige, rđave misli, a najčešće slaba probava — — — Probava, probava — to je važan posao našega želudca. Najvažnije zanimanje.

— O velika, vječna ludosti, kako si me mudro ogrlila! — prošapće Anić, kad je opazio, što i kako misli, omahne glavom, kao da će na taj način otjerati od sebe te plitke, mršave misli, što su ga saletjele kao opreka svim onim poletnim, velikim osjećajima te večeri.

Baci posljednji pogled na njezine prozore, koji su bili kao i svi ostali zastrti prozori iste veličine, i žurno pođe. Posve nepromišljeno i nesvijesno šane:

»Laku noć, dušice slatka!« — no odmah osjeti i to, kako to nema smisla, a svijesno, hotice činiti besmislice, znači biti bez razuma.

Još se jednom osvrne na one mile, drage zastrte prozore, koji su ipak malo drukčiji u svijetlu njegovih očiju nego li ostali prozori. Drukčiji su — — —

Išao je žurno, kao da se vraća iz tuđeg hambara, a da nije ni sam ni znao ni pomišljao zbog čega bježi tako ludo i nepromišljeno, kamo li srće.

Neočekivano primijeti, da je na sajmištu i da ide ravno prema bugarskim vrtovima. Stane. Baci pogled prema gradu. Ležao je mirno i spokojno u prozirnoj srpanjskoj noći kao umoran junak. Tornjevi su se stolne crkve dizali nebu pod oblake, želeći, da iz visina zdušno nadziru svoj divni, dragi grad.

Anić siđe s ceste prema ogradi i nasloni se na nju. Zamisli se i dođe mu, kao da se pred njim otvorio novi jasni i bistri svijet misli i osjećaja, posve protivno od one zbrke i magle, što je čas prije vladala njegovim umom.

Osjeti silno, kao nikada prije, kako je smiješno, što mu zamjeravaju i prigovaraju zbog odluke o ženidbi.

— Zamjeravaju mi — ponavljao je u mislima i neprestano se vrtio oko te misli. — Zamjeravaju mi, sažaljuju me — — — Jesu li svi ti ljudi doista moji iskreni, odani prijatelji, koji

mi tako govore, jer tako osjećaju?! Je li njima mnogo do toga, da poslušam njihov savjet? Bi li njih boljelo, bi li im bilo više žao nego običnim znancima, kad bih nastradao?! — —

Uvidjevši, da na sva ta pitanja mora odgovoriti niječno, Anić se trpko nasmiješi, izvadi cigaretu iz džepa, metne je u usta, čvrsto je stisne zubima tako, da je skoro pregrizao i zapali je.

Lagano se makne od ograde i pođe naprijed.

— Ako dođem kući poslije ponoći — pomisli on — morat ću vrataru dati dvadeset filira — — Tko hoće da se ženi, mora se učiti štedjeti na filire, da ne mora posuđivati u krunama — — — Je li istina, da se svaki čovjek posve promijeni, čim se oženi? — To ćemo, uostalom, vidjeti — — — Svakako, sada ne ću trčati, da zbog tih dvadeset filira stignem kući prije pola noći — — —

Prošao je kraj gradske klaonice i zakrenuo u polje. Kad je otišao kojih trista koraka dalje od zadnje bugarske potleušice, svrne kraj puta i sjedne u travu.

— Večeras sam kao lončarski konj — pomisli on, sjedajući. — Svaki čas skrećem s puta i zaustavljam se — — — Svejedno — — Ovi prijatelji nijesu prijatelji — — Onako mi govore o ženidbi i o braku, jer ih nijesu naučili kod kuće, a ni sami nijesu došli do toga zaključka, da je časnije uzeti na sebe bračne odgovornosti i posljedice, koje su divne, nego li posljedice i užase razvrata, koje su gadne, odvratne, nečasne i besramne — — — Onako govore, jer ne misle, jer pokornije i šutljivije vuku taljige društvenih navika i obzira, nego li bi ih vuklo zadnje ciganske kljuse. Onako govore o jeftinoj robi, jer ne pomišljaju na svoje majke i na svoje drage sestrice. Veličina se cipele može najbolje prosuditi, ako se omjeri o rođenoj nozi — — —

Anić legne poleđice i zagleda se u bistro nebesko plavetilo. Učini mu se, da vidi tamo u onoj najgornjoj naslazi zraka neko neopisivo biće, koje u njega gleda i zamamno mu se smiješi. I on se poče smijati, oko srca osjeti ugodno stezanje, a na usta mu navru riječi milja i zanosa:

— Nedo, divna moja Nedo, ženice moja jedina i slatka — — — Milo moje — — — Nedo, divna moja Nedo — —

— Da ja ne bih poludio? — trže se i skoči na noge. — Počeo sam buncati tu u travi kao zaljubljeno ciganče. —

Sjeti se Gorkijeve pripovijesti »Makar Čudra« i bi mu, kao da se tamo u travi polunaga previja i podrugljivo na njega smiješi divna, okrutna Rada, koja umire iz ljubavi prema svojoj neograničenoj slobodi i prema svome ženskom kraljevsko ciganskom ponosu i dostojanstvu — — — »Sokole moj sivi« — šapće mu Rada.

Anić protrne, čuvši taj srebreni, tajanstveni šapat, žurno ustane i pođe prema gradu. Prepade se te poljske samoće i ubrza korake.

Iznad glave mu preleti noćna ptica.

»Sloboda, sloboda, sokole moj sivi!« — šaptala je Rada, kao da se nevidljiva vuče kraj njega kroz travu.

— Slobodan sam! — uzvrati Roko poluglasno. — Slobodan sam i ostat ću slobodan kao sokol u planini, kao orao u timorju — — — Slobodan, slobodan, slobodan — — —

»Tako, tako, orliću moj — reče Rada.

Anić poče gotovo trčati. Spočetka je kanio opet proći ispred Nedina stana, no poslije se predomisli.

— Sutra ću je pozvati na sastanak — pomisli on i udari u Palmotićevu ulicu.

Svjetiljke su po ulicama bile većinom pogašene, i ulice mrtve i puste. U kavani »Šport« sviraju cigani neku plačljivu melodiju, koja mami suze i novce. Čuje se i tiha pjesma. Anić žurno prođe ne bacivši ni pogleda na velike prozore, koji su bili samo u pola zastrti.

Kad je došao pred kuću, u kojoj je stanovao, pritisne na puce električnog zvonca i dugo nije podigao prst, jer je znao, da su vratarovi u najboljem snu, ako ih nije, možda čas prije, uznemirivao kakav mladi stanar, koji je zaboravio ključ kao i Anić.

— To je jadan život — pomisli on, čekajući. — Tužan život. Mora biti spreman, da mu za dvadeset filira prekine najugodniji i najzdraviji san i zadnje derište, koje se pijano vraća iz pijanoga društva ili od tužnih prijateljica — — — Pa, mlada žena. Vole se. Tko za to pita, tko li o tome misli?! Čim se zazvoni, on mora skočiti iz kreveta, navući štogod na sebe i letjeti, da otvori. Tako mu prođe noć. Po danu radi u tvornici koža. Ona mete i pere stube, poslužuje, redi djecu —

Začuše se lagani koraci i brava škrine.

Anić gurne vrata i uđe. U oči mu udari slabo svijetlo lojane svijeće i dopre mu do ušiju tanak glas:

— Vi, gospodine! — — Dobar večer.

— Dobar večer — odgovori on i stane prema mladoj vratarevoj ženi, koja je zaključavala bravu.

— Nijesam znala, da ste došli.

— Kako vidite, tu sam . . . — Zar vi sada dolazite otvarati vrata?

— E, mora se. Muž mi je umoran.

— Zar vas nije strah?

Mjesto odgovora žena se nasmije punim, zdravim smijehom, da je sva kuća odzvanjala.

Anić osjeti, da mu je malo neugodno, pa žurno dometne:

— Mislim tako: mogu doći pijani ljudi, a pijani su i bezobrazni. Vi ste mlada žena.

— Ne bojim se ja toga, gospodine — odgovori ona tako odlučnim, čvrstim i uvjerljivim glasom, da je Anić pogledao u nju kao u kakva junaka. — Ne bojim se ja toga. Ja imam svoga muža, a imam i jake ruke, pa se ne bojim.

Ona se opet zasmije.

— To je lijepo, gospođo — reče Anić. — Vi vjerujete u sebe i uzdate se u sebe, vršeći zdušno sve svoje dužnosti.

— Izvolite?

Nije shvaćala, što on to govori. Roko izvadi komad od dvadeset filira, pruži joj ga i pođe.

— Oprostite, gospođo, što sam vas uznemirivao. Zaboravio sam ključ.

— Meni sekser više, vama sekser manje, pa mi je lako oprostiti — odgovori ona kroz zvonki srebreni smijeh.

— Laku noć, gospođo! — pozdravi Anić, uzlazeći lagano uz pokrite stepenice.

Više nije čuo njezin odgovor.

— Ona je kao Drina — pomisli on — ona je kao Drina samo s oprečnoga pola. I ova je kao priroda, velika i lijepa, sposobna, da je ljube i opisuju najdivnija pera, kao što je ona stvorena, da steče raskošne vile i kočije kraj najukočenijega i najrazvratnijega kneževskog dvora — — — Ona ima muža i već joj je stoga tako naravno, da nitko drugi za nju ne može postojati, da se ničega ne boji, uzdajući se, u najgorem slučaju, u svoje zdrave, jake ruke — — —

Lagano je i kratko zazvonio na stanu i strpljivo čekao, hoće li tko doći, da mu otvori. Iza dugog čekanja opazi, da se lagano otvara prozorčić na vratima, a kroza nj mu doprije piskutljivi glas stare služavke:

— Tko je?!

— Ja sam, gospo. Anić. Otvorite mi — odvrati on isto tako prigušenim glasom i primače se k vratima.

— Znala sam da ćete zvoniti — reče ona, pošto mu je otvorila.

— Jeste li našli ključeve?

— Kad sam raspremala krevet, vidjela sam ih na stolu. — Mladi gospodin — rekoh — zaboravio ključeve. — Odmah sam se dosjetila.

— Kako ste vi to odmah pogodili! — reče Roko, ulazeći u svoju sobu i nastojeći, da se ne bi nasmijao.

Žurno se je svukao, pa bos i onako u rublju počeo hodati po sobi, pripaljujući cigaretu od cigarete. U tijelu je osjećao umor i klonulost, ali mu nije bilo ni na kraj pameti, da ide spavati. Bilo mu je, kao da je to zanimanje brisano iz njegova dnevnog reda.

Sjede k stolu i nastavi pismo, što ga je počeo pisati roditeljima.

Kad ga je svršio, napiše ukratko i na brzu ruku bratu Juri o ispitu i Nedi, a zatim poče pisati Marku. Osjećao je, da se laća vrlo teška posla. Njemu je pisao na dugo i široko o ispitu, i nije ga nimalo smetalo, što mu se uvelike hvalio. Znao je, da to njegov braco lijepo tumači i da ga veseli, pa nije ni pomišljao, da mu ne pruži to veliko veselje i opojno uživanje.

Zamisli se prije nego je počeo pisati o Nedi. Dugo, dugo je šarao po komadiću papira, a onda napiše:

»Ljubim je. Ljubim je do bezumlja i kad ništa ne bi bilo istina od svega onoga, što sam Ti o njoj govorio, ja bih je ljubio isto, kao što je ljubim sada, kad vjerujem i znam, da je sve istina. Ovih ću dana posjetiti njezinu majku. Ja ne znam, što će mi ona reći, ali znam, da je njezinoj kćeri suđeno, da udari odlučni pravac mojemu budućem životu. Ja znam i to, da ću je uzeti, pa kad bih na njoj opazio ne znam kakve mane. Ona je toliko dobra, toliko plemenita i toliko odana, da nema čina, koji bi mogao na nju baciti neugodnu sjenku

i da nema grijeha, koji bih na njoj mogao opaziti. Ja sam sretan, što ne opažam ništa više nego ono, što sam opazio prvu večer, prve dane, prve mjesece.«

»Kada god pomislim, da bih ženidbom mogao upropastiti i svoju i njezinu budućnost time, što bismo jedno drugome mogli smetati, da dođemo do suđenoga cilja, ja se moram cinički nasmiješiti u potpunoj nemoći i neraspoloženju, da išto izmijenim na onome, što će skoro doći. Ja vjerujem u našu zajedničku sreću, no kad bih i sumnjao u nju, morao bih Nedu uzeti, jer je veća moja ljubav prema njoj, nego li prema sreći, iako je ona prva nastala samo radi ove druge. Ja vjerujem u Nedinu dobrotu i u njezin lijepi odgoj, ali sve da i prestanem u to vjerovati, ja bih je uzeo, jer više volim njezine oči nego li svoje zadovoljstvo i svoj truli mir. Ja znam i vjerujem, da je Neda čestita djevojka i da pravilno shvaća bračne dužnosti, no ja bih je uzeo, sve da i nije tako, jer znam, da je čišća i nesebičnija ova moja ljubav prema njoj nego li je ljubav prema svetinji bračne postelje.«

»Čini se, da sam poludio. Ne. Nijesam. Posve sam pri sebi i uza sve to, što sam rekao, još sam vrlo ljubomoran, a to sam sve rekao, samo da Ti kažem, kako je moja ljubav velika, neslomiva i neizmjerna. Ona je tolika, da može mirno proživjeti nekoliko teških razočaranja, pa da mi je ipak ostane još uvijek toliko, da nas dvoje u svome skromnom gnijezdu budemo sretniji nego drugih devedeset i devet od svake stotine.«

Kada je svršio, osjećao je oko srca i u grudima veliku olakšicu, kao da je našao rješenje zamršenu pitanju, kao da je uništio kakvu tešku sumnju, koja mu je grizla srce, lomila kosti i pila moždane ili kao da je utaživao davnu želju za podmirenjem staroga duga novim, krepkim nagonima.

Opet je ustao i počeo hodati, i ne opažajući, da je već davno zabijelila zora. Na hodniku su se čuli koraci i gospođin glas. On se trgne, ugasi svijeću, kao da se nečega preplašio, i legne u krevet.

Bio je već dan.

Skopi oči, eda bi zaspao. U cijelom je tijelu osjećao silan, neodoljiv umor, no činilo mu se, da ipak ne će moći zaspati. Čvrsto stisne kapke — u nadi, da će to koristiti.

Umirio se. Osjećao je, kao da se lagano, vrlo lagano spušta u nekakvu dolinu, koja je puna cvijeća i mirisa. Nije išao. Spuštao se kao na krilima. Okrene se na leđa, kao da će na njima plivati i osjeti, kako mu na čelo pade nešto ohladno i teško. Prene se.

Pred njim je stajao Franjo i smiješio se.

— Oprosti, što te budim.

— Ne škodi? — odgovori on žurno i pridigne se. — Koliko je sati?

— Još malo, pa će deset — — — Hoćeš li ustati?

— Što je novo?

— Nosim ti pismo.

— Svi zdravi? — — Daj mi pismo.

— Svi, svi, hvala Bogu. Neda te pozdravila.

— Slušaj — reče on i podboči se na lijevu ruku. — Idi žurno kući i pitaj Nedu, da li bismo se danas mogli sastati. Reci, da je trebam nužno, vrlo nužno.

— Da odmah idem?

— Molim te. Reci joj, da ću poludjeti, ako ne dođe. Moram je vidjeti.

Na Franji se vidjelo, da bi želio malo s njime ostati, da se porazgovore, no Roki se je žurilo, nije imao vremena čekati.

— Idi, molim te — reče mu. — Dogovorite se i odmah se vrati, da mi rečeš. Međutim ću se i ja spremiti, pa ćemo onda skupa ići na šetnju.

Franjo odmah otiđe, a Roko otvori pismo i počne ga čitati. Lice mu se ovilo tihim toplim smiješkom, a oči sijevnule neugasivom vatrom, kao da je na njima cjelov jakoga ljetnoga sunca.

Istom kad je ustao, opazi, da je na stolu šalica s kavom. Bila je već posve hladna i na površini se uhvatio tanki skorup kao namreškano staračko lice. Nije čuo, kad su mu je donijeli.

Franjo se je povratio prije pola sata. Došao je sav zadihan, kao da se s nekim utrkivao.

— Doći će — reče na dušak još prije nego je i ušao u sobu.

— Gdje?

— Nas ćemo dvoje biti točno u pet sati na Nadbiskupskom trgu.
— Vrlo dobro.
— Onda ćemo skupa na Mirogoj.
— Još bolje — reče Roko i nasmije se.

*

— Želio sam, da te vidim.
— I meni je već bilo teško.
— — — Primiče se dan, kada ću govoriti s majkom, a još moram s tobom govoriti — — Mnogo, vrlo mnogo.
— Ti si tako dobar, Roko — — — Blažena majka, koja te takvoga rodila — — — Blažena i ja, kojoj te je rodila — — Nemoj se ljutiti. Moram ti tako govoriti, jer te ljubim, jer sam sretna u osjećaju, da si moj i da sam ja tvoja. Moram — — — Često sam mislila o budućnosti, ali nijesam nikada ni sanjala, da mi je suđena tolika sreća uz takvoga muža.
— Ti si moja zlatna, dobra dušica. Ti si sve moje i ja te toliko ljubim, da bih za tebe sve žrtvovao — — — Sve, što se može i smije žrtvovati. Čeka nas lijepa budućnost, samo je moramo znati primiti, moramo razumjeti, da razvijemo do vrhunca sve darove, koje će nam pružiti.
— Razumjet ćemo, Roko. Ti si mudar, ti ćeš znati voditi, a ja ću biti vazda dobra i velika.
— I poslušna?!
— Mi ćemo se lijepo slagati.
— I ja u to vjerujem. Ne ću ništa dopustiti sebi, što tebi uskraćujem. Ništa, baš ništa bez razlike, pa što bilo — — U stvarima ljubavi — — — U stvarima ću te ljubavi slušati bez prigovora. U tome ću te slušati — — Hoćeš li ti mene slušati?
— Mi ćemo se, zlato, slagati.
— Hoćeš li me slušati?
— Ne ću te nikada ožalostiti.
— Hoćeš li me slušati?
— Vazda ću ispuniti svaku i najmanju tvoju željicu.
— Zašto mi ne odgovoriš, hoćeš li me slušati?!
— Odgovaram ti, zlato. Sve ću učiniti, što ti budeš želio.
— Ne tako. Izravno odgovori, hoćeš li me slušati?

— Sve, sve ću činiti, što ti budeš želio i mi ćemo se divno slagati.
— Čini mi se, da se ti bojiš toga izraza »slušati« iako sam ga već prije spominjao bez tvojega prigovora.
— Ne bojim ga se, ali ga ne volim. Nemoj, zlato, zahtijevati, da ga izrečem, jer on označuje nejednakost. Ja ću kao jednaka vršiti tvoju volju.
— Hoćeš li me slušati?
— Ne razumijem, zašto zahtijevaš, da baš tu riječ upotrijebim?!
— Vjeruješ li, da te ljubim do ludila?
— Zar me to možeš i pitati?
— Vjeruješ li, da samo u tebi vidim smisao svoga života i triumf svoje budućnosti?
— Sve ti vjerujem.
— Zar onda možeš i pomisliti, da je u mome zahtjevu nešto, što bi te ponizilo, ili što ne bi po tebe bilo dobro?!
— Ne budi, zlato takav. Kako me možeš to pitati, kad u tebe više vjerujem nego sama u sebe i nego u sve na svijetu?!
— Hoćeš li me slušati?
— Ti zahtijevaš taj izraz?
— Zahtijevam bezuvjetno.
— — — Hoću! Slušat ću te slijepo, odano, bez prigovora, jer sam sva tvoja. Slušat ću te vazda i svagdje — — —
— Živjet ćemo u skladu i ja ne ću zapovijedati, jer si ti moja dobra, zlatna dušica. Mi ćemo se vazda sporazumjeti, ali — — — Sinoć sam govorio s nekim drugovima. Tako — koješta. Tada sam razmišljao — — — Može se desiti, da se u kakvom malom pitanju ne možemo sporazumjeti, pa je onda potrebno, ako želimo i dalje ostati sretni i zadovoljni, da jedno zapovijedi, a drugo posluša. U tom je slučaju to svakako potrebno — — — Mislio sam — — Već i Sveto pismo kaže: »On će ti biti gospodar« — — —
— Da: Ti si moj dobri gospodar! Dosad nijesam voljela te riječi — — —
— Ona je sveta. Ja želim, da se nikada ne poslužim njezinim pravima, ali sam morao učiniti, da je naglasimo. Ja ne vidim u njoj ni sjenke sebičnosti, jer je naglašujem samo radi zajedničke sreće, mira i Božjeg blagoslova — — — Ja

sam čudan čovjek — — — Ja ne volim velika društva ni bučne zabave. Cijelu svoju sreću tražim samo u kući, samo s tobom i s onima — — — koji će doći — — — Ako bi ti drukčije mislila, ja bih možda donekle šutio, jer te ljubim i jer ti vjerujem, no u duši bi me neumoljivo grizlo pitanje: Zar joj ja nijesam dosta? Zar ima koje mjesto, u kome joj može biti ugodnije nego u našemu toplom, jednostavnom, ali divnom i svetom gnjezdašcu?! Zašto ona to teži za zabavama i društvima? — — — Ja bih se to pitao i bio bih zle volje. Počeo bih patiti — — —

— Ne boj se toga, dušice moja.

— Ne bojim se, dušice, samo hoću, da i to naglasimo prije nego budemo i pred ljudima svoji.

— Ništa se, zlato, ne boj, jer kada imam tebe, onda imam sve. Ne trebam više ništa.

— Znaš li ti, Nedo, kolika je moja ljubomornost?

— Ljubomornost?!

— Da. Silno sam ljubomoran, jer to mora da bude, kad te ljubim. To ne znači, da u tebe sumnjam, nego da se za tebe bojim, i da ne dopuštam, da drugome pripadaš ma i samim pogledom. — — Što ću sada reći, nijesu prigovori, jer ti, hvala Bogu, u tome ne griješiš, nego su opomene, da ne bi ni u budućnosti griješila — — Moda i prijateljice lako zavedu na male nepromišljenosti, iz kojih se lako rađaju velike nesreće — — — Kad kupuješ čarape, nemoj pomisliti, da noge ne dobivaju dosta zraka i kroz gusto pletivo, a isto tako misli, kad naručuješ haljinu, da se zrak siše na usta — — — Mene bi boljelo, kad bih primijetio, da moja dobra ženica u časovitoj nepromišljenosti otvara svoje tijelo kao pašnjak požudnim očima — — —

— Ni toga se, zlato, ne boj.

— Ne bojim se, samo napominjem. Kad bi se to dogodilo, ja bih bio nesretan i mogao bi počiniti najveće gluposti. Ja nikoga ne tražim osim tebe i kraj tebe za mene ne postoji ni jedna druga žena na svijetu, pa stoga ne ću da itko drugi dira u moju ženu, pa to bilo samo nečednim, nepristojnim pogledom. Tu sam sebičan do najviše mogućnosti, ali ne za sebe nego za nas dvoje, kao za jedno potpuno, nerazdruživo biće.

— Budi miran, zlato moje. Nikada ne ću dati povoda, da se ožalostiš. Meni je milo, što mi to sve napominješ, jer po tome vidim, da se u svemu potpuno slažemo. Te sam nazore, čini mi se, usisala s majčinim mlijekom. Tako su mi duboko usađeni u srce.

— To su dosad bile samo napomene, a sada dolazi jedna opomena.

— Opomena?!

— Da, dušice. Neka te ne smeta i nemoj se čuditi. Nema nijednog čovjeka, koji ne bi imao kakvu svoju manu. Tvoja je vrlo mala, majušna manica, ali svakako je imaš.

— Reci, zlato, što misliš?!

— Oprosti mi, što uopće i spominjem, ali moram, jer se bojim, da bi se iz toga mogao roditi kakav nesporazumak.

— Govori, zlato. Molim te. Reci, da čujem.

— Reći ću ti, dušice — — — Ti si se loše naučila — — Oprosti — — — Sigurno se nijesi naučila, nego se časovito zaboraviš i pogriješiš. Sve nehotice, i ne sluteći, kakve bi to posljedice moglo imati.

— Što to, zlato? Reci mi već, molim te.

— Sjećaš li se, kad smo ono prvi put sreli Franju Markovića?

— Sjećam se. Znam, kada je to bilo.

— Negdje na početku našega poznanstva. Ja sam ga pozdravio. Iznenadilo me, kad si me upitala, tko je taj stari gospodin. Rekao sam ti, i ti si se tri puta za njim obazrela. Razumio sam tvoje veselje, što si osobno upoznala kritičara i pjesnika, ali mi je bilo — oprosti mi, dušice, i neka ti ne bude žao — bilo mi je nepojmljivo, kako se možeš na ulici tri puta okrenuti u par časaka za istim čovjekom. Nemoj se ljutiti — — —

— Ne ljutim se — — — Žao mi je, što sam takva.

— Mene je to smetalo — — — Pazio sam poslije i opazio, da je to tvoj zao običaj. Rado se obzireš — — Oprosti mi, nemoj se ljutiti — — — Ti pritom ne misliš ništa, ja pomišljam, da si neoprezna, a onaj će treći pomisliti, da ti se sviđa, pa da se stoga za njim ogledavaš, iako je muž uza te — — — Evo, ovo je ono, ova njegova pomisao je ono, što mene vrijeđa i što ne mogu trpjeti — — — Ti ne ćeš dopustiti, da se tako o tebi misli — — —

— Ne, zlato. Ne ću — — Priznajem: to je moj zao običaj i ja to činim posve besvijesno. Odsada ću bolje paziti. Pazit ću vazda — — —

— Jednom smo izlazili iz poštanske zgrade. Ti si se na vratima obazrela. Meni se učinilo, da ću u tome istom času poludjeti, jer je unutra bio i za nama gledao jedan moj kolega, koji mi je taj isti dan govorio, kako nema ništa slađe i ugodnije nego li ljubakati sa ženom iza muževih leđa — — — — Možeš misliti, kako mi je bilo — — Morao sam se ugristi za usnu, samo da ti ništa ne predbacim uza svu veliku ljubav i štovanje, što ih gojim prema tebi — — — Nemoj crveniti, dušice. Neka te ne smeta. Bilo, pa prošlo, samo pazi u budućnosti. Pazi — — — Na čistom se odijelu opaža i trunak prašine, dok se u zamazanoj haljini možeš valjati, pa da na njoj ne vidiš nikakve promjene — — — Kaže se, da čistu obrazu malo vode treba, a bilo bi mnogo pametnije, da se uči, kako mu treba vrlo, vrlo malo blata, pa da bude odvratan. To isto vrijedi i za savjest i za osjećaj časti i za osjećaj dužnosti i — — — Dobro pazi, dušice.

— Ne boj se, zlato moje. Ja uviđam tu svoju manu, znam, kako ti to lijepo misliš i osjećaš, pa mi ne će biti ni teško, da se čuvam. Ne boj se, milo moje — — —

— Zato sam te, vidiš, zvao. Htio sam, da se o svemu porazgovorimo, jer se tvrdi, da se nigdje više ne laže nego u braku. Tako tvrde ne samo neženje, nego i mnogi oženjeni ljudi. Oni moraju znati — — — Stoga sam htio, da govorimo — — — Kad padne prva laž u braku, znaj, da je bačeno sjeme, iz kojega ne mora, ali lako može niknuti drvo propasti — — Ne treba nastupiti propast. Dosta mi je uvjerenje, da naš brak nije skladni raj dviju duša i još drugih malih duša — — — Nemoj, dušice, crveniti. To je naravno — — — Ne treba doći do propasti. Meni je dosta, da naš brak ne bude divni raj dviju duša nego skladište za škrto ishranjivanje požuda dvaju tijela — — — Za to ne bismo trebali braka i, tko se njime takvim zadovoljava, znak je, da je loš gospodar. Muž bi mogao mnogo cjenje kupovati tu robu, a žena bi je mogla prodavati mnogo draže i jošte dobivati darove i biti sigurna, da je u obilnoj izmjeni ne će ubijati dosadna jednoličnost. Takav bi se posao bolje isplaćivao i

bio bi pošteniji, jer bi nastupao pod svojim pravim imenom, ne navlačeći na sebe obrazinu blaženog braka — — —

On umuknu.

— Zašto si zašutio? — — Ti tako lijepo govoriš. Govori samo. Ja te rado slušam.

— Ako kada dođe, da odlučiš slagati, znači, da je to tako velika, tako strašna stvar, da si spremnija snositi teret našega bračnog rasula nego li terete istine. Naravno: isto vrijedi i za mene. Tko dobro shvaća, koliko su velike važnosti malenkosti i kamo vodi najmanja laž, ne će u braku nikada slagati, osim kad je spreman, da uništi bračnu zajednicu.

— Istina je, dušice. Ja se s tobom slažem, ali — — — Kako to, da je dosta malo rastava brakova, u razmjeru sa slučajevima, u kojima se laže?!

— Nije uništen samo onaj brak, koji je službeno proglašen razvrgnutim. To su najsretniji slučajevi. Oni teži ostaju prikriveni kao obiteljske tajne. Jednom se počme lagati, i ako nema dosta snage niti da se to ukloni, niti da se u protivnom slučaju povuku nužni zaključci, onda se i dalje laže. Prva je buduća laž, da je ona najprva laž zaboravljena, a iza ove se onda lagano i lako, hoću reći, brzo, ali bez žamora i bez iznenađenja, redaju druge, nove i svježe laži tako, da napokon brak i nije drugo nego jedna velika, utjelovljena laž, koja se više ne da ni popraviti ni oprovrći. Zar se tu smije reći, da postoji brak? Tko zna, što je brak, mora ustvrditi, da u tom slučaju postoji neka vrst zakonitoga prilega, koji se podržava redovno radi djece, radi neimaštine i radi obzira. Koji žive u takvu braku, zaslužuju, da dođu u nebo, jer na ovome svijetu primiše paklenu kaznu za sve svoje grijehe — — — Istina je gorka, a iskrenost se često u prvi čas plaća kojom neugodnom riječi i otkupljuje suzama, no zato su divni njihovi plodovi. Blago onima, koji su u braku vazda istiniti i iskreni, jer je njihova sreća na zemlji — — Naravna stvar, da se to ne očituje i u onoj našoj, koja veli: »Skreši mu istinu među oči«. Gdje do toga dođe, znači, da su se počeli svađati i da mu moraš ti reći ono, što on pred tobom taji — — — Ti me razumiješ, dušice?!

— Razumijem, zlato, i rado te slušam. Samo govori. Ja ću sve dobro upamtiti.

— Nastoj, da sve, što se tebe tiče, doznam najprije od tebe, jer ću onda lakše prenijeti i težu stvar, nego li malenkost, koju si mi ti zatajila, a ja je doznam iz tuđih usta. Treba uvažiti i to, da će drugi — osobito, ako je taj drugi tvoja prijateljica — to pripovijedati zlorado i zlobno, dok ćeš ti reći onako, kako će biti meni najpristupačnije. Ako se to dogodi samo jednom, mogu lako pasti u opasnu bolest, da ti ne vjerujem i da te počnem uhoditi. Dođe li do toga — s Bogom ljubavi moja lijepa; s Bogom, divni moji snovi — — — Mora ti biti najveća briga, kako ćeš zadržati moju potpunu vjeru, da mi nikad ne padne na um, da te upitam, je li istina ono, što si mi rekla — — — Kad ne bih mislio, da i sâm tako moram činiti, ne bih govorio ni tebi.

— Znam, zlato, da si pravedan.

— Nastojat ću, da uvijek i budem. Ako se ipak desi, da budem kada nepravedan, nemoj mi to predbaciti gorkim riječima, jer time bi i ti počinila nepravednost, pa bi se teže izravnalo. Reci mi lijepo, upozori me milim riječima i ja ću sigurno odmah uvidjeti i najspremnije popraviti svoju nehotičnu pogrješku. Moraš, naime, tvrdo vjerovati, da će to biti vazda samo nehotična pogrješka. Reci lijepo i sve će se odmah razjasniti i urediti. Šutnja bi bila još veća pogrješka nego gorko predbacivanje. Šutnja je znak nepovjerenja, a nepovjerenje je gotova nesreća.

— Ja nikada ne šutim, kad mi je nešto krivo, niti ne sumnjičim. Uvjerena sam, da ćeš s toga gledišta biti potpuno zadovoljan.

— I sa svih drugih, ne samo s toga.

— I ja vjerujem tako, no sada naglašavam samo ovo.

— Ljubav je vrlo osjetljiva biljka. Zahtijeva, da se na nju ljubomorno pazi. Stoga joj je vrlo opasan već i hladan pogled i ravnodušna riječ. To su podzemni crvi, koji je podgrizaju lagano, ali vrlo sigurno. Kad me hladno pogledaš, pomislit ću, da sam ti nešto kriv. Počet ću se ispričavati i razmišljati, u čemu sam ti to skrivio. Ako ništa ne nađem ili ako budem slučajno neraspoložen, da uopće i tražim, može se lako dogoditi, da pomislim, da je ohladnjela tvoja ljubav

prema meni. Nije teško pogoditi, kakve mogu biti posljedice take pomisli — — —

— Sve, zlato, razumijem i budi uvjeren, da sam i sama o tome razmišljala i to na isti način kao i ti. U tom sam se mišljenju još pogotovo utvrdila, ako je to uopće bilo moguće, otkako sam pročitala one knjige, što si mi ih poslao.

— Još ću te nešto, dušice, zamoliti.

— Izvoli, zlato. Rado ću ispuniti svaku tvoju želju.

— Nemoj se nikada odijevati tako, da bi mi mogla doći u glavu pomisao, da se rediš i namještavaš za nekoga drugog — — Oprosti mi, što ovako što mogu i napominjati, ali — — — Mi smo ljudi i moramo uzeti, da smo svi podvrženi griješenju. Nemoj se ljutiti — — —

— Ne, zlato. Ne ljutim se. Ja znam, kako ti to misliš.

— Da. Mislim dobro. Naš stan, naše sobe, našu spavaonicu — to redi po miloj volji, kao što ptičica redi svoje toplo gnijezdo, ali odijevanje — samo toliko, koliko je nužno i pristojno. Što je više, tu je zato, da zavodi, a sigurno nijedna ne kani, da na ulici zavodi svoga sretnog muža.

— Budi miran, dušice moja.

— Na sve pristaješ, sve odobravaš, što sam rekao?!

— Svaku riječ, zlato, jer je svaka tako divna i plemenita.

— Hvala Bogu. Ako vazda budeš pomišljala, da od malenkosti zavisi naša cijela bračna sreća, ne ćeš nikada biti niti u napasti, da za jednu tricu žrtvuješ budućnost. Ako bi se ipak dogodilo što veliko — ne dao Bog — ne ću biti prema tebi prost i neotesan. Mislim, da to ne ću moći biti, nego ću otići. Zdrav sam, mlad sam — — —

— Zlato! — — —

— Oči ti se stakle u suzama. Te su suze lijepe. Ako teku sada, ne će poslije — — —

— Zlato slatko, nemoj tako govoriti — — —

— Dušice, poljubi me.

— U duhu.

— Da. U duhu. Neka nam to bude pečat i zakletva — — Sada možemo pred majku — — —

*

Najzad je došao taj žuđeni, iščekivani dan.

Anić osjeti, čim se probudio, da je taj dan posve jednak svakom drugom i da nije nimalo ni svjetliji, ni zračniji nego li koj drugi, pređašnji. Ako je kakva razlika, onda može biti samo u tome, što je njegovo srce kucalo jače i što su mu se glavom motale teže, mutnije misli nego obično.

Vjerovao je u dobro, no kako je u svakome čovjeku pomalo svetoga Tome i pomalo kukavice, ćutio je, da se boji nečega, što je prekriveno tajanstvenim velom budućih događaja.

Franjo mu je po običaju već oko devet sati donio od Nede toplo, oduševljeno pisamce, puno vjere, puno ljubavi i bezgranične odanosti, koje je i njega ponovno trglo iz časovite klonulosti. Ona je žena i nije se u tome skrajnjemu času prepuštala ničemu osim zanosnom poletu raspaljenih osjećaja. Bila je sretna u onome, što osjeća i nije bila spremna, da tu divnu sreću reže nožem bojažljivih, neizvjesnih misli.

Nijesu li žene stvorene samo za to, da ili pate ili uživaju, dok muškarci i u patnji uživaju i u sreći pate?

Majka želi, da dođe u šest sati u večer. Dobro. Doći će. On sa svoje strane želi, da neko vrijeme bude nasamo s njome. Franjo i Neda moraju se udaljiti.

O tome je pisao Nedi, a Franjo je obećao, da će sve urediti, kako on želi.

Poslije toga je Anić izišao na ulicu. Franju je otpratio do Zrinjevca, a zatim se povratio u Ilicu. Usput susretne Milicu i Anicu. Taj mu je susret bio vrlo nepriličan i htjede se pričiniti, kao da ih nije ni opazio, no već je bilo prekasno. Pogledi su im se sastali u istom onom času, u kom je htio okrenuti glavu na drugu stranu. Pozdravi ih. Ustaviše se pred njim i skoro mu u isto vrijeme pružiše ruke.

— Kamo si pošao, Roko? — upita ga Milica.

— Sam ti ne znam, Milice, kamo. Tako — — Bazam.

— To je divno. Onda ćeš s nama u Tuškanac.

— U Tuškanac?!

— Da. Mene je majka nagnala, da se šetam. I Anica će s nama. Je l' de da ćeš s nama?

— Ne smije gospodin Anić — dobaci Anica, smijući se. — On se ženi.

— To ništa ne smeta! Mi smo stari znanci — reče Milica.

— Tebi se tako samo čini, ali gospođica bi Neda mislila drukčije, kad bi ga vidjela s nama.

Anić se smiješio i pustio ih, da umuju.

— Hoćeš li s nama?

— Hoću — odgovori on kratko.

— Je l' de, da to ne bi smetalo gospođicu Nedu, sve kad bi i vidjela?!

— Ne znam pravo, ali mislim, da bi.

— Eto vidiš! — usklikne Anica.

— Bi?! — začudi se Milica.

— Bi. Ona mene voli.

— Zbog čega bi je smetalo? Kako bi je moglo to smetati, kad zna, da i ti voliš nju?

— Baš zbog toga. Ona voli mene i ja volim nju i moramo biti dosta jedno drugome. Čemu se šetati s nekim trećim?

— I ne ćeš s nama? — upita Milica nižim glasom.

— Hoću. Rekao sam, da hoću, iako nema smisla.

— Nema smisla?!

— Ne. Muška i ženska prijateljstva, dakle mješovita prijateljstva imadu vazda za cilj ljubav, a za posljedicu posljedice ljubavi. Tako je vazda i svagdje, pa čak i ondje, gdje se to na prvi pogled ne opaža. Među nama ne može biti govora o takvu cilju, a to se vidi već i po tome, što nemamo volje za prijateljevanje.

— Roko, Roko, kako si se ti promijenio!

— Ne, Milice. Nijesam se promijenio, nego samo svaku stvar nazivljem njezinim pravim imenom. Inače sam potpuno isti, koji sam bio i do sada.

— I ne ćeš s nama?

— Čekajte me samo čas — reče Milica, udaljujući se. — Moram se svratiti tu u dućan k jednoj prijateljici.

— Požuri se — dovikne Roko za njom.

— Vi ste sada sretni, je l' te, gospodine Aniću? — upita Anica i zagleda mu se u oči.

— Još ne, gospođice. Još sam uvijek u lovu za srećom. Je li vam poznato, što je Mrđelić pripovijedao o tjeralici za vucibatinom, koja se odzivlje na ime Sreća?

— Poznato mi je, poznato.

— Ako se ne varam, on ju je našao.
— Kako to mislite?
— Čini mi se, da se je utopio.
— On?!
— Čini mi se, ali ne znam pravo. Vi ga sigurno ne kanite oponašati i baciti se u kakvu kaljužu?
— Ne, gospodine Aniću. Nipošto ne — odgovori ona i opet se vragoljasto nasmiješi.
— Tko je taj sretnik, ako se smije pitati?
— Vi pogađate, o čemu se radi?!
— Prilično shvaćam dužnosti žene, pa prema tome i nagađam. O tome smo, čini mi se, nas dvoje već i razgovarali.
— Vidite: baš sam zbog toga i željela, da opet razgovaramo — — — Poznate li vi nekoga Ferdu Antunovića?
— Poznam. Moj kolega.
— Ne. Stariji je od vas. Ove godine svršava filozofiju.
— Toga ne poznam. Možda su braća.
— Čudim se, da ga ne poznate.
— Nije čudo. Svaki je pravi filozof stisnut i povučen kao prosjakova kesica, pa ih je teško upoznati — — — Ovaj je Antunović, što ga ja poznam, vrlo čestit mladić.
— Čini mi se, da je i ovaj, što ga ja poznam.
— Sviđa vam se?
— Tako — — —
— A vi njemu?
— Tako — — —
— Bilo sretno — reče Anić i pruži joj ruku.
— Oprostite — čestitke još ne mogu primati.
— Kakve to čestitke? — upita Milica, povrativši se k njima.
— Znaš — poče Anica tumačiti, smiješeći se -- znaš, rekla sam gospodinu Aniću za ono — —
— Za koje to?
— E, kao da tobože ne zna, a sve sam joj rekla!
— Ahà, za Antunovića.
— Ne viči, ne viči. slatka Milice!
— Oh, Bože, velike štete i zla, ako tko čuje! Volite se, pa gotovo. Zaljubila ti se, Roko, kao golub.

— To me vrlo veseli — —A, što je, Milice, s tvojom bolešću? Je l' ti bolje?

Milica ga smeteno pogleda i problijedi, a Anica, iznenađena, podiže glavu i upita:

— Kakva to bolest? Što ti je, Milice?

— A, ništa — promuca ona. — Pripovijedala sam mu jednom, da me bole prsa, pa se sada sjetio, da pita — — Anice, ti ćeš oprostiti, ja ću morati kući — — —
— Kući?!
— Da. Prijateljica mi je rekla neke stvari — — Moram odmah kući — odgovori ona, gledajući neprestano preda se.
— Ja idem svakako u Tuškanac — reče Anica. — Idem da se prohodam.
— Ti možeš. Ja moram odmah kući.
— Vi ćete, gospodine Aniću, sa mnom — zar ne?!
— Ne. Mene će otpratiti — požuri se Milica. — Imam nešto, da mu rečem.
— Tajne?! — bocne Anica.
— Nijesu tajne, ali tako — — —
— Ej, moja Milice! — usklikne Anica zlobno i podsmjehne se, kao da joj želi šanuti: »Zakasnila si!«

Milica je ljutito pogleda i okrene se na stranu.

— Ne ljuti se, Milice. Ja razumijem tvoju bolest — bocne Anica još jače, pružajući Aniću ruku.

Iza toga pruži ruku i njoj. Milica je hladno primi i ne reče ni jedne riječi.

— Nemoj se ljutiti — opet će Anica. — Nijesam zlobna. Samo sam iskrena, a nas smo troje toliko dobri prijatelji, da smijemo biti međusobno iskreni barem u najvažnijim životnim pitanjima.
— I nastojite, da budete iskreni baš u onim stvarima, u kojima su ljudi najmanje iskreni?! — dobaci Roko, polazeći za Milicom.
— Glavno je, da se razumijemo! — odgovori Anica, pokazujući znakovima prema Milici, kao da želi reći: »Ta, dobro znaš, što joj treba«.

Roki se nije svidjela ta zlobna iskrenost dobre Miličine prijateljice, pa se pričini, kao da je ne razumije.

— Jesi li vidio, kako je gadna nesreća?! — protisne Milica kroz zube, kad joj se Anić posve približio. — Pa jesi čuo, što još govori?!

— Zar se tome čudiš?!

— Naravno, da se čudim. Tko bi mislio, da može takva biti?!

— Za bora, vi ste dobre prijateljice, pa se morate dobro i poznavati — ne?

— Mani!

— Češće si puta rekla, da ste dobre prijateljice.

— To i jesmo.

— Jesu li sve prijateljice take kao vas dvije?

— Ne budi i ti, Roko, zloban — — — Dosta je, da si bio onako neoprezan pred njom — — —

— Zbilja, što je to bilo? Ja te nijesam razumio.

— Čovječe, kako me možeš za ovakve stvari pred njom pitati?!

— Oprosti, Milice, no ja te ni sada ne razumijem. Pitao sam te o tvojoj bolesti i ni o čemu drugom.

— To je baš ono. Kako me možeš pitati pred njom?!

— Zar je to kakva tajna?

— Nije tajna, no o tome govorim samo s onima, s kojima sam vrlo dobra.

— Ta, vi ste vrlo dobre prijateljice.

— Mani.

— Hmh — — — Pa — — Kako ti je? Sada mi možeš reći?

— Uvijek jednako — — — Bila sam opet kod liječnika.

— Kod istoga?

— Da kome bih drugome, kad sam već jednom pošla k njemu?!

— Što ti je rekao?

— Što i prvi put. Bio je i bezobrazan kao i prvi put. Neuljudno me je pregledavao.

— Je l' ti još što rekao?

— Da dođem svakih osam dana.

— Aha — — — Hoćeš ići?

— Kako ne? Moram, kad mi je rekao, a bolesna sam, bolesna sam, Roko, da ne mogu, tako mi Boga, više izdržati.

— Ne trebaš se kleti. Vjerujem ti i bez kletve.

— Moram ići.

— Mislim, da će te izliječiti.

— Kaže mi, da se moram udati.

— To je najpreči lijek. — — Frketića si odbila, a on je bio vrlo ozbiljna mušterija.

— Kad je čudnovat. Nije ništa ni govorio. Vazda se držao, kao da ja njemu moram očitovati ljubav, a ne on meni. Da je — — — Čudan je — — —

— Ja mislim, da si ti mnogo više sama prema sebi neiskrena, nego li je on prema tebi čudan. Nijesi nikada htjela sebi reći, što hoćeš, za čim težiš i što trebaš.

— Misliš?!

— Vidim. To je očito.

— Recimo, da sam tako radila: što bi bilo sada?

— Samo su dvije mogućnosti: ili bi bila postigla, za čim težiš, ili bi mirno i strpljivo čekala ono, što mora doći.

— Ja držim, da sam bila uvijek posve iskrena.

— Nije ni to isključeno, ali si onda neprestano plovila mislima po nekakvim nedokučivim maglama, dok se tijelo prirodno razvijalo i osjećaji te stavljali pred zahtjeve, o kojima nijesi nikada prije razmišljala. Vjerujem ti, da si sada vrlo opasno bolesna. Od toga se, istina, ne umire, ali je često opasnije i od same smrti.

— Je li Frketić otišao kući?

— Nije još. Otići će ovih dana. Bi li htjela da se s njime sastaneš?

— Samo tako pitam — — — Molim te, što je s Jelom?

— Ne znam.

— Ne znaš? Kako to, da ne znaš?

— To barem nije nikakvo čudo... Frketić kaže, da samo pisci romana moraju vazda znati reći svojim lijepim, radoznalim čitateljicama, gdje je koje lice i što će s njime biti. U životu je to posve drukčije.

— Je li se udala?

— Ne znam. Možda i jest. Pisala mi je, da je jedan prosi.

— I Anica će se udati — — — I Neda — — — Sve se udaju — — — Meni se čini, da je udaja uopće glupa — — — To je čudno, vrlo čudno. Ići k mužu — — Pa, eto: zašto?! —

— To ti je, kao kad ideš k liječniku, kad si bolesna.
— Roko! — — — Misliš ti na mene?!
— Na svakoga, tko je bolestan.
— — — Sigurno će se i Frketić ženiti — — —
— Ja ne znam. Možda — — —
— Hoće li on skoro otići kući?
— Ni to ti ne znam. Čini mi se, ovih dana. Bi li se htjela s njime sastati?
— Samo tako pitam — — —
— Zašto nijesi htjela, da idemo šetati?
— Naljutila sam se. Ja tebe volim i tebi se povjeravam kao bratu, a ti me onako pred njom pitaš.
— Oprosti, ja nijesam ni slutio, da pred njom tajiš svoju bolest.
— Prije si bio drukčiji. Znam, da me nijesi ni onda ljubio, ali si ipak bio mnogo, mnogo bolji.
— Zapamti, Milice: što više pripadamo jednom biću, to manje možemo pripadati drugima. Ja sam sav Nedin i zato vama drugima ne ostaje ni malo. Prije je bilo posve drukčije. Nijesam bio ničiji i svatko je mogao da me dobije pomalo. Sada je svršeno. Ja zahtijevam nju potpunu, svaku njezinu misao, svaku njezinu željicu i svaki njezin dah, pa to i njoj dajem vrlo rado sa svoje strane.
Došli su do Miličina stana.
— Hodi k nama — šane mu ona. Glas joj je podrhtavao.
— Oprosti, Milice. Nemam vremena.
— Majci će biti milo, da dođeš, a možda nije ni kod kuće.
— Ne mogu. Imam posla.
— Dobro. Hodi, onda, samo malo u hodnik, da te nešto pitam.
— Izvoli — reče on bez prigovora i stupi u kuću.
— Reci, Roko — promuca ona kao u groznici — zar je ta ljubav zbilja toliko sebična, da za druge ne ostavlja nimalo mjesta?!
— Nimalo, Milice!
— S Bogom, Roko.
— S Bogom, Milice.
On se udaljio, a da se nije ni obazreo, a ona je uletjela u stan, majci nešto slagala, zbog čega se je povratila kući,

zatvorila se u svoju sobu i zapala u neobuzdano, grčevito jecanje.

*

Anić je otišao u Botanički vrt, razmišljajući o onome, što će se odigrati te večeri. Mislio je o svim mogućim pitanjima, koja bi mu mogla staviti Nedina majka i spremao se, kako će na njih odgovoriti. U tim je mislima križao putovima na sve strane.
Na protivnoj strani od glavnog ulaza opazi jednoga svog druga, kako se zabavlja s dječačićem od dvije, tri godine.
— Što je to? — upita ga Anić.
— Pst — — šane znanac. — Djeca su najsigurniji štit dobrih majčica, ali su i najtanja vratašca do njihova srca.
Anić se osvrne i opazi na jednoj pokrajnoj klupi mladu, lijepu gospođu, koja je vezla i svaki čas pogledavala k djetetu i zvala ga, smijuljeći se.
— Je l' mu ono majka? — upita Anić.
Znanac samo namigne, a Roko nastavi svoju šetnju i razmišljanje. Istim se putem navraćao nekoliko puta i treći ili četvrti put opazi, da su gospođa i njegov drug na istoj klupi, a malo poslije opazi, kako su se nagnuli nad dijete. Glave im se kao slučajno dotiču i oči se kradom traže.
Anić čas zastade, bolje se zagleda i — lagano produži svoj put, pomišljajući, da sve, štogod radimo, radimo samo u lovu za srećom — — —
Otišao je iz vrta.
Poslije objeda je išao s Frketićem u kavanu.
— Kada ćeš kući? — upita ga on.
— Bog zna. Zasad ne idem.
— Zar si se predomislio? Bio si rekao, da ideš za dva, tri dana.
— Bio sam rekao, a sada više ne kažem. Što ću raditi kod kuće?! Da mogu rađati pšenicu i praviti umjetnu telad, ocu bih bio od velike koristi — — —
— Nijesi čuo, što je s Mrđelićem?
— Ne zanima me. Nijesmo ničim vezani. Zašto da onda sebi razbijam glavu, misleći o njemu?
— Ne luduj, jadan. Ne pravi se luđim nego jesi.

— Običaj je, da se svaka iskrenost nazivlje ili ludošću ili bezobrazlukom, dok nikome ne pada na um, da nazove licemjerima ili ludama one, koji se za znancima tobože guše u suzama, lome ruke i čupaju kose. Budimo iskreni. Žalimo ga, što je kidisao životu, a da nam je došao, razložio nam svoje prilike i rekao: »Pomozite mi ili ću skočiti u more«, pomislili bismo: »Neka! Vucibatina je i mora tako svršiti«.

— Sreća za čovječanstvo što nijesi plodan i marljiv pisac.

— Sreća i za mene, jer bi me vukli po tamnicama i vidio bih još jasnije sve nepodopštine, pa se ne bih mogao smijati. Dobro je ovako. Ovaj blaženi svijet vrvi glupostima i protuslovljima.

— Vidim, vidim.

— Vidiš — je li? Samo ih i dalje gledaj — — — Zamisli ti samo ovo: Macini roditelji znadu, da je onaj slon vucibatina i ništarija, znadu, da nije sposoban, da bude čuvar koza, a kamo li čuvar i zaštitnik mudre i dobre žene, koja se ne može za sebe očuvati kamenjem i torovima — oni to sve znadu, pa ipak mu daju kćer i to sigurno samo s toga, da — promijeni ime. Bogati su, ona je još mlada djevojka, pa ipak tolika zločinačka glupost. Zamisli samo — — —

— Dobro, dobro, no zamisli i ti, kakav zločin ti činiš, kad znaš, da je ljubiš, znaš, da i ona tebe ljubi, znaš, da roditelji ne bi bili protivni vašem braku, pa samo iz trule, ogavne duševne i tjelesne lijenosti puštaš, da je drugi uzme. Zamisli samo, što činiš!

— Sada je već sve prekasno. Baš sada, kad sam ja uvidio, da bez nje ne mogu živjeti, oni su odlučili, da se skoro vjenčaju.

— Skoro će se vjenčati?!

— Da. Piše mi: za koji mjesec.

— To se još uvijek dade razvaliti. Ti ne ćeš zakasniti, dokle god ih pop ne blagoslovi. Treba samo da se makneš.

— E, nego?! Ništa mi ne treba, nego da se još o meni pišu ljubavne pripovijesti.

— Ako si tako odlučio, onda nemoj jadikovati, nego lijepo idi kući i, kad se budu vjenčavali, možeš svijetla čela doći u crkvu, da joj čestitaš.

— Ja znam, da si ti upaljena glava i da su ti u njoj vazda ludosti. Ja ću se ukloniti.

— Kaniš se objesiti?!

— O tvoj oštri jezik — — — Idem na more.

— Mrđelićevim putem?!

— Za to sam još uvijek premalo hrabar.

— Ne vjerujem, da se je on utopio, i mislim, da kaniš na more kao i on s tom razlikom, što je on otišao za Drinom, a ti bježiš od Mace.

— Već sam ocu brzojavio, da sam bolestan.

— Da si bolestan?!

— Nego?! Ne ću mu, valjda, pisati: »Eto, dragi ćaća, volim Macu, a ona se udaje za drugoga, pa mi srce ne da, da ti dođem«. — Poslao bi k vragu i mene i to moje nekakvo srce. U njegovo se vrijeme kod nas nije znalo za tu ljubav.

— Ni ja nijesam slutio, da će tebe tako stisnuti.

— E, mudraca mi! Kako bi tebi bilo, kad bi čuo, da se Jela udala, a da već nijesi volio Nedu?!

— Kako, kako, kako?

— Tako. Kako bi ti bilo?!

— Čovječe, ona se još niti nije udala.

— Da si mi ti živ i zdrav! Još o Uskrsu.

— Zbilja?

— Kad ti kažem. Zar nijesi znao do sada?

— To mi je prvi glas.

— Naravno, čovječe. Vjenčala se još negdje oko Uskrsa. Ja sam mislio, da i ti znaš.

— Ne. Nijesam znao.

— Eto, znaj sada i zamisli, kako bi ti sada bilo, da je još uvijek voliš, a da Nedu niti ne poznaš.

— I da se još k tome — nadoveže Anić — udaje nesretno, što u ovom slučaju nije, i da sam tome i ja kriv svojom kažnjivom lijenošću, što također nije — je l' de, sve bih to morao zamisliti, ako želim pojmiti, kako je sada tebi?!

— Ako želiš, neka ti bude i to veselje — — — Svakako, ne mogu ići kući. Stislo me je oko vrata. Sada ću najprije na more, a poslije ću u Beč ili u Prag.

— Misliš tamo nastaviti nauke?

— Možda ću i nastaviti, a možda ću početi i s nova. Dosta mi je ovoga. Učit ću što drugo.

— Možeš se pripremati za kraljevskog hrvatskog povlaštenog krotitelja muha i dobavljača najprobranijih morskih trava.

— To bi bilo najuzvišenije zanimanje, samo ako bi i moji stražnji dijelovi bili zadovoljni.

— Slušaj, Janko. Reći ću ti jednu pametnu.

— Je li to moguće?

— Vidjet ćemo — — — Kako bi bilo, da se opet malo pozabaviš s Milicom? Voliš je, čestita je djevojka, iz siromašne, ali vrlo časne porodice i nema velikih zahtjeva.

— Ja više ne volim nijednu, a nju pogotovo ne. Kad čuje tvoje ime, u očima bi joj mogao upaliti sirov bukvić, a sve se trese, kao da ima padavicu. Ne trebam je ja. Osim toga — i mnogo je starija od mene.

— Ne ću te nagovarati, tek naglašavam, da bi bilo vrlo pametno, da vas dvoje još jednom zdušno pregledate svoje račune.

— Bedasti nijesu sposobni za revizore, jer bi u svojoj gluposti otkrili javnosti, ako opaze kakvo pronevjerenje — — —

*

Lagano je udario kvačicu na kućnome zvoncu, koja je virila kroz vrata.

U tome času osjeti, kako mu krv jače šiknu u obraze i kako mu se cijelim tijelom razli nesavladiva drhtavica. To je posljednja, najvažnija i najteža kretnja, da posve strgne velo sa svoga slatkoga, opojnog sna.

U stanu se nije čulo nikakovo kretanje, nikakov žamor. Kao da je sve mrtvo. Žurno pogleda na sat. Ruke su mu drhtale.

— Točno šest sati — šane sam sebi i zagleda se u kvaku na vratima. — Ne može biti, da nije nitko kod kuće.

Češće se događa, da se u jednom času prožive cijela stoljeća. Anić je to sada iskusio. U glavu mu je srnula munjevitom snagom cijela budućnost u svim svojim mogućim i nemogućim slikama. Sve se je smiješalo u nekoj ugodnoj magli, pred kojom je mogao samo drhtati i šaptati:

»O, doði, o doði što prije, pa — što bilo« — — —

Vrata se otvoriše i pred njim se pokaza Nedina majka u crnoj kućnoj, jednostavnoj i ukusnoj haljini. On pozdravi, uđe na mukli poziv i prikaže se dosta krepkim i odlučnim glasom. U istom trenu osjeti, da je u nekoj samosvijesnoj omaglici, kao da je pijan za četrdeset stupnjeva.

Gospođa naglasi, kako ga pozna iz viđenja i ponudi ga, da uđe u sobu. Anić baci letimičan pogled oko sebe i opazi, da je svaka stvarca savršeno uredna, da je sve baš na onome mjestu, na kojemu mora da bude po svojoj građi i po izgledu, i da se sve smijulji nekim tihim, privlačivim i sretnim smiješkom. Osjeti, da je domaći u tome nepoznatome stanu, u koji prvi put stupa; učini mu se, da pozna tu svaku i najmanju stvarcu, da je svaku već tisuće i tisuće puta vidio i držao u svojim rukama i da bi svaki taj predmet, svaki komadić toga lijepoga, ukusnog namještaja mogao ogrliti i cjelivati kao živo biće, koje ima dušu i kojega se duša smije njemu kao starome znancu i prijatelju, kao svojemu bratu po duši i krvi.

A istom ta gospođa! Stasita, krupna, može joj biti između pedesetpet i šezdeset godina, na licu joj se odrazuju neizbrisivi tragovi nedavne ljepote, kao što se vide svi čari na umjetničkom remek djelu, preko kojega su prohujale težine dugih stoljeća. Drži se jednostavno, mirno i vrlo ozbiljno. Na licu joj se i očima očito vidi, da je njegov posjet mnogo više žalosti nego li veseli. Po češćem se treptaju trepavica i po lakome, sustezanome trzaju usana može suditi, da je vrlo uzbuđena.

Ponudila ga je, da sjedne bez velikih ceremonija, kao što bi nudila sina, kojega ljubi, no na kojega je ujedno vrlo ljuta.

Uza svu tu naravnu i neskrivanu hladnoću Anić je osjećao, da mu poslije njegove majke nije nijedna žena bliža nego li ta dostojanstvena, mirna majka njegove odabranice. On vidi, da ona ne voli, što je došao, no ćuti i potrebu i volju i želju, da joj se ispovjedi, da joj reče sve, što osjeća, iskreno, slobodno, bez sustezanja, i ujedno osjeća po nekome tihom unutarnjem glasu, da će uspjeti. Pred tom se ženom, s kojom govori prvi put u životu, ćuti kao pred starom, davnom znanicom, koja ga ljubi kao svojega sina i koja je željna, da mu pomogne, koja ne može, a da mu ne pomogne.

Anić dobro zamijeti te svoje osjećaje i nije se pitao, otkle mu tako nenadano, nego se požuri, da se njima posluži, dok su još u punom jeku svoje moći i svojega neobuzdanog poleta.

Gospođa mu je ponudila mjesto uvrh stola, a ona je sjela desno od njega. Bio je leđima okrenut prema prozoru.

— Oprostite, milostiva — poče on toliko krepkim i odlučnim glasom, da mu se pričinilo,kao kad loš govornik sasuče naučenu govoranciju, pa odmah ublaži i snagu i zvuk svojega grla: — oprostite, milostiva, što sam vas morao uznemirivati svojim posjetom. Ja sam to morao učiniti, a — — — vama je dobro poznato, zbog čega je ovo moralo biti.

— Da, da, nažalost! — — uzdahne gospođa, podmotavši ruke i zagleda se preda se. Držala se je posve naravno, bez i trunka namještenosti, bez i sjenke uobičajene društvene ukočenosti. — Poznato mi je, a kamo sreće, da nije.

— U takvom bi slučaju bilo mnogo gore ili, bolje reći: bilo bi zlo, a sada nije zlo. — Ja nijesam htio, da išto bude pred vama skrivano i stoga sam došao.

— Pustite okolišanje na miru — odgovori ona i zagleda mu se u oči. — Vi dobro znate, što hoćete da mi rečete, pa nemojte praviti velike uvode. Nema smisla. Kad ste već tu, moramo biti iskreni — — — Vjerujte mi: ja vam ne nalazim nikakve mane, niti to na mene spada, ali bih bila najsretnija da se nijeste nikada upoznali.

— O tome je, milostiva, prekasno raspravljati — reče on posve slobodno, kao da govori s Nedom ili Franjom, a preko lica mu preleti lagan, zadovoljan smiješak. U istome mu času naleti na jezik, da pita za njih dvoje, no brzo se svlada i nastavi: — Na tome se ne da ništa promijeniti. Upoznali smo se, volimo se, pred vama nijesmo smjeli, a niti htjeli, išto tajiti; poznato vam je, što želimo i sada je sve ostalo u vašim rukama. Ja zasad ne želim ništa drugo, nego da mi dopustite, da vas češće pohađam tako, da se nas dvoje ne moramo sastajati po ulicama.

— Nije vam potrebno ni jedno ni drugo — uzvrati gospođa slabim, muklim glasom. — Bavite se vi svojim naukama, a nju pustite meni i njezinom uredu.

— Nemojte, milostiva, tako. Prenesite se samo na čas u svoje mlade dane, pa onda sudite i osuđujte. Tko hoće, da bude pravedan, mora suditi po sebi.

— Oprostite, njoj to ne treba.

— Je li vam to ona rekla, ako smijem pitati?!

Gospođa je šutjela.

— Mogu vas, milostiva, uvjeriti — opet će on — da Neda misli drukčije nego vi. Ja sam je pitao.

Gospođi se donja usna toliko uzigrala, da ju je morala neskrivano uhvatiti zubima. I oči su joj se zamaglile.

— Ja shvaćam — nastavljao je Anić — ja shvaćam vašu brigu i bojazan, no to je sve toliko suvišno, koliko je lijepo i uzvišeno — — — Nemojte mi zamjeriti. Govorim iskreno i bez ustezanja, kao što bih govorio i kao što sam već i govorio svojoj rođenoj majci — — Mi se volimo. O tom više nema nikakve sumnje. Spremni smo na sve moguće kušnje, ali nas bez Božje volje ne može rastaviti više nitko.

— A ako ja kažem, da može?! — reče gospođa jačim glasom, skupivši svu snagu i odlučnost i zagledavši se u njega. Glas joj je drhtao kao posljednji zvuci večernjega zvona.

— Meni je uvijek žao — odgovori Anić — kad se koja majka u čemu bilo prevari, ali vas, milostiva, mogu odlučno uvjeravati, da biste se u tom slučaju sigurno prevarili.

— Zar vi u to tako vjerujete? — upita ona još uzdrhtalijim glasom.

— Potpuno sam siguran!

— Vi ste mi ukrali moje dobro dijete! — prošapće ona kroz stisnute zube i brizne u plač.

— Nemate, milostiva, povoda plakati — reče on mekim i dobrim glasom. — Meni je vrlo žao, što sam ja uzrok tih suza, ali mi je ujedno drago, što sam siguran, da ih nikada poslije ne ćete prolijevati — — — Vi tvrdite, da sam vam ukrao kćerku, da sam — dakle — radio vrlo lukavo, dok sam je predobio, a ja znam, da ni sam ne znam, kako je došlo do toga, da smo se toliko zavoljeli i da smo stekli jedno prema drugome potpuno i nepokolebljivo povjerenje. To je i meni tajna. Upoznali smo se i bilo je sve odlučeno. Ja sam doduše vrlo mnogo razmišljao, dugo sam, vrlo dugo iskušavao i sebe i gospođicu Nedu, no čini mi se, da se to sve događalo u nekom ugodnom opojnom snu i, sve kad bi mene moja očekivanja bila i prevarila, ja sigurno više ne bih bio mogao ništa promijeniti na svojoj ljubavi prema njoj. Mogao bih bio nekamo otići, mogao bih bio s njome se ne sastajati i ne dopisivati, ali ne voljeti — ne, ne, to više ne bih

bio mogao učiniti — — — Vjerujte mi, milostiva, da nijesam tat. Prije sam obični putnik namjernik — — — To je sudbina. Vjerujte mi, milostiva, ništa drugo nego sudbina. Tu se ne da ništa promijeniti. Iz toga ne kanim zaključiti, da biste vi trebali bez oklijevanja popustiti našim željama. Naprotiv! Kako ću god ljubiti i poštovati vaš blagoslov, tako su mi isto svete vaše suze i vaše bojazni. Kušajte nas, koliko god hoćete, stavljajte nam uvjete, kakve god želite, doklegod ne dođete i vi do uviđavnosti, da je ovako suđeno — — — Tada ćete mi priznati, da ja nijesam tat i vjerovat ćete, da smo se nas dvoje našli i zavoljeli kao u lijepome, opojnom snu.

Gospođa je neprestano plakala. Aniću je bio taj plač s jedne strane neugodan, a s druge mu se strane pričinjao kao nešto, što je posve naravno. Ona mora da plače i suze su tu samo za to, da se proliju, da se njima zamagle oči i operu obrazi. Tko ih ne prolijeva, toga iznutra grizu i ubijaju gore nego zmije zatočnice. Dobro je, da se isplače, mislio je on, no ipak je ćutio neki nutarnji glas, koji ga je nukao, da je tješi.

— Ne plačite, milostiva — govorio je. — Ne plačite. Ja nijesam došao, da vas ražalostim.

— Već ste me davno ražalostili — prošapće gospođa, brišući suze.

— Dobro — prihvati on žurno. — To dopuštam. Ražalostio sam vas, kad ste čuli, da je vaša dobra kćerka spremna, da meni za volju prekrši obećanje, koje je vama dala. Vi me ne poznate i mislite, da idem samo za tim, da unesrećim vaše dijete i da se onda bez traga izgubim, ali —

— Ja to ne mislim — upade mu gospođa u riječ. — Vi možete misliti najpoštenije, no ona se ne će udavati, a bez te svrhe nema smisla, da uludo tratite vrijeme. Ja ne vjerujem u takva prijateljstva, pa niti ne dopuštam svome djetetu, da se u njih upušta.

— Oprostite, milostiva — žurno prihvati Anić. — Gospođici Nedi nijesam nikada nudio svoje prijateljstvo. Ja nemam za to vremena. Ponudio sam joj sebe, ponudio sam joj svoju budućnost, ponudio sam joj cijeli svoj život, a sama odluka, da li će ona to primiti, zavisi od vas — — — Tvrdite, da se ona ne će udavati, a ipak plačete, kad mene ovdje vidite.

Sigurno nije odviše čvrsto vaše uvjerenje, da se ona ne će udavati. Ja mislim, ako smijem izjaviti svoje mišljenje, da vi plačete samo stoga, što osjećate, da je vaše vjerovanje posve neosnovano — — Molim vas, milostiva, oprostite mi, što ovako govorim, no to je potrebno stoga, što vas želim uvjeriti, da se ne radi ni o čemu drugom nego samo o tome, kako ćete nas što bolje moći iskušati, da što brže pristanete na naše osnove i da odobrite naše želje. Vi sigurno sami osjećate, da ne bi bilo dobro, ako biste odbili moju molbu, da mi dopustite, da vas češće posjećujem.

Gospođa je neko vrijeme šutjela, a zatim obriše suze, uperi u Anića dosta čvrst i smiren pogled, pa mu reče:

— Vjerujem vam, gospodine Aniću, da imate čestite nakane; vjerujem vam, da poštujete i mene i moju kćer, ali ako mi želite dokazati, da u meni poštujete majku, ne ćete nikada više doći ovamo, niti ćete se kada sastati s mojom kćeri. U tom ću slučaju i ja vas ne samo poštovati, nego i voljeti.

Anića je iznenadila ta želja, iako je dobro znao, što gospođa misli i osjeća. Nije očekivao, da će mu to reći na taj način, taknuvši u njegovu najosjetljiviju stranu i stoga se na prvi mah malo trgnuo.

— Vi to tražite, milostiva, u ime materinstva? — upita on.

— Da, gospodine Aniću. U ime ljubavi, koju gojite prema svojoj gospođi majci. Ja znam, da vi dobro shvaćate ljubav majčinu prema sebi, pa nemojte zaboraviti, da i ja isto tako ljubim svoju kćer.

— O ne, milostiva. Ne dao Bog! To ja nikada ne zaboravljam i stoga sam već na početku našega poznanstva upozorio gospođicu Nedu, da vam vazda reče sve, o čemu mi govorimo. Dobro shvaćam materinsku ljubav i znam, da joj je jedina želja, da usreći svoju djecu. Tu sada dolazi ono veliko pitanje: kako ćete najsigurnije usrećiti svoju djecu?

Gospođa se opet nešto uznemirila, kao da nekoga nestrpljivo očekuje. Ustade.

— Oprostite — reče i iziđe van.

Za čas se povrati i sjedne na prijašnje mjesto.

— Oprostite — opet će ona. — Oprostite. Nešto sam morala pogledati u kuhinji.

— Molim, molim — reče on, smišljajući, kako će nastaviti i odmah produlji: — Pita se, milostiva, kako mogu roditelji usrećiti svoju djecu? Vi mislite, da ćete svoju gospođicu kćerku usrećiti, ako joj posve i bez popuštanja narinete svoju volju. Oprostite, što upotrebljavam izraz »narinuti«. Naravno je, da je to narivavanje posve plemenito, posve nesebično i da smjera samo na dobro vašega djeteta, ali je novo veliko pitanje, da li je to sretan način usrećivanja? Ja mislim, da nije — — — Oprostite, što ja tu izričem svoje mišljenje, no i o meni se radi, pa to moram činiti — — — Vidite, milostiva: ja volim gospođicu Nedu. Volim je neizmjerno i bez ikakva računa. Iz toga naravno još ne slijedi ništa.

*

Netko zazvoni.

— Oprostite — reče gospođa i žurno ustade, da otvori vrata na stanu.

I Anić baci uzrujan pogled prema hodniku, kao da će kroz zidove i vrata opaziti svoju dragu Nedu. Slutio je, da će to biti ona i nitko drugi.

— Hvala Bogu. Jedva već jednom! — reče gospođa, kad je otvorila vrata.

Roki se učini, da je to izgovorila osobito prigušenim glasom i to ga malo iznenadi. Nije imao vremena, da razmišlja, zbog čega je to tako, jer već u istom času ču krupan muški glas, kako je pozdravlja i nešto joj odgovara. Sve je dobro čuo, svaku je riječ jasno razabirao, ali smisao nije mogao uhvatiti, jer se nije mogao dovoljno sabrati. Osjetio je, da se prizor iz temelja i nenadano mijenja, sjetivši se pripovijedanja o rođaku profesoru na bogosloviji i dozvavši u pamet odgađanje dana za njegov posjet. Sve mu je bilo jasno, posve jasno i posve neugodno. Učinilo mu se, da se pod njim stolica grije i da se strop lagano spušta i skoro će se svom težinom obočiti na njegovo tjeme.

Nije teško govoriti s dobrom majkom, koja ti ne može ništa drugo predbaciti nego to, da joj ljubiš kćer, ali je s tim teže iskati rođakinju od ozbiljnoga, ustaljenog, a možda i zagriženog profesora bogoslovije.

— Prizor je savršeno neugodan, iako bi za duhovite izgledao i šaljiv — dospije Anić pomisliti još prije nego je došljak stupio u sobu.

Onizak je, krupan čovjek od kojih četrdeset i nekoliko godina. Ušao je laganim, odmjerenim koracima. Čim ga opazi, Anić ustane i pomisli, kako je bio krivo osjetio, da dolazi Neda i kako je odmah pogodio, tko ulazi, čim je čuo, da ga je prevarilo prvo očekivanje.

— Pravnik, gospodin Anić. Moj sinovac, profesor na bogoslovskom fakultetu — reče gospođa, stupivši među njih.

Lice joj je bilo mnogo svjetlije i oči bistrije nego prije.

Anić se spretno nakloni i stupi na stranu, da profesor može sjesti na pročelje.

— Izvolite samo sjesti — požuri profesor i vrlo ga uljudno povede prema njegovu prijašnjemu mjestu. — Samo izvolite sjesti. Ja sam ovdje kao u svojoj kući.

Anić se neko vrijeme ominjao, no kad ga počela i gospođa nukati, pogleda oko sebe, kao da čini neko nedopušteno djelo, i onda sjedne.

— Sigurno vas iznenađuje, mladi gospodine — poče gospodin Jagatić mirnim i prijaznim glasom — sigurno vas iznenađuje i neugodno vam je, kad vidite, da dolazi netko treći, da se miješa u vaše razgovore?!

Anić se nije toliko iznenadio, koliko mu je bilo neugodno. Neugodno mu je to, što tu vidi toga čovjeka, koji inače nije neugodan; zatim ga smeta i skoro ga vrijeđa, što mu taj gospodin, koji je inače vrlo ljubazan i simpatičan, govori »mladi« gospodine, što inače nije ni ružno ni neumjesno ni uvredljivo. Tako su ga smetale sve takve stvarčice, koje »inače« nijesu nipošto sposobne da koga smetaju, no sada su ga ne samo smetale, nego skoro i vrijeđale sve tako same sobom, pa reče:

— Oprostite, magnifice. Ja, prije svega, nemam prava niti da se iznenađujem niti da mi bude neugodno, a — zatim — doista se ne iznenađujem, pa mi nije niti neugodno. Ja sam naime očekivao, da ćete vi doći.

— Očekivali ste?! — iznenadi se Jagatić.

— Da. Očekivao sam. Zapravo: naslućivao sam — odgovori on i pomisli, kako mu je to, bez dugog razmišljanja, dao naslov »magnifice«.

Možda je taj njegov budući rođak već ilustrissimus? Tko bi znao. Aniću je bilo vrlo milo, što nije prije o tome razmišljao, jer bi sigurno bio još gore pogriješio nego je sada, ako je sada uopće i pogriješio. Bolje se razumije u stočarstvo nego li u činovne razrede, i prije bi pogodio po zubima, koliko je godina konju nego li koji naslov pripada kojemu činovnom razredu. O tome nije nikada ozbiljno razmišljao, jer nije nikad ni pomišljao, da bi se sam borio za ma koji činovni razred, i jer su mu bili odvratni svi ti naslovi, koji su bili veći od naslova »gospodine«. To je jedini naslov, koji je on cijenio i sada se začudi, kako ga nije upotrijebio i prema tome novome znancu, svome budućem rođaku. To je sigurno, sve nesvijesno, učinio stoga, što većina ljudi voli naslove i što se kod njih stiču naklonosti već samim tim, što im dajete veće naslove, nego što im pripadaju po uobičajenim pravilima. Njemu je bilo mnogo stalo do toga, da već na prvu riječ steče prijateljstvo gospodina Jagatića i vjerojatno je, da mu je stoga tako i progovorio. Slatke su i meke riječi u svih onih, koji žele nešto postići.

— Oprostite mi. Moram vas ostaviti samo na kratko vrijeme — reče gospođa i ode iz sobe, zatvarajući za sobom vrata.

Sad je Aniću bilo još neugodnije. Činilo mu se, da je prema gospođi već posve domaći, a to je uistinu i bio po ljubavi, koja ga je za nju vezala. Sada i ona izlazi, ostavljajući ga sama s tim novim, nepoznatim čovjekom. O čemu će razgovarati, što će ga pitati?! Da je barem Neda tu! U njezinim bi svijetlim, bistrim očima nalazio odgovore na sva pitanja njezina rođaka, iz njih bi pio odlučnost i snagu, svježu i zdraviju nego iz gorskoga vrela.

— Nedin je pokojni otac — prekide ga u mislima gospodin Jagatić — moj rođeni stric, a s njezinim sam se pokojnim bratom ljubio više nego sa svojim jedinim rođenim bratom. I sa strinom se volim. Svi se ljeipo pazimo. Najbliži sam im rođak. Kad se to uvaži, nije čudo što mi je strina potanko pripovijedala sve, što zna o vama i Nedi i —

— Ona zna sve — upade mu Roko u riječ.

— Da. I to mi je rekla, da pred njom ništa ne tajite, što je samo lijepo od vas, i umolila me, da večeras dođem.

Gospodin je Jagatić govorio jednostavno, lagano, muški i bez ikakva utvaranja, kao što običava govoriti čovjek, koji dobro zna, što hoće, kako će to postići i što to sve skupa vrijedi. Govorio mu je prijazno, kao što bi mu govorio davni dobri znanac i prijatelj.

— Vjerujte mi — nastavi Jagatić — da mi na srcu vrlo leži Nedina sreća već stoga, što mi je bliza rođakinja, a pogotovo stoga, što je ona neobično dobra i čestita djevojka. Vjerujte mi, vi niti ne slutite, kako je to zlatna duša i koiiki bi zločin počinio onaj, koji bi je upropastio.

— Gospodne profesore, ja to osjećam i mislim isto kao i vi.

— Ja vas pobliže ne poznam i nemam povoda, da vam ne vjerujem. Što sam dosad o vama čuo, to je, da ste radin i sposoban čovjek i da ste velik antiklerikalac.

Anić se nasmije.

— Tako je. Moramo biti iskreni. Ja sam čitao mnogo vaših stvari, većina mi ih se sviđa i moram priznati, da nijesam opazio, da ste poguban i nepromišljen antiklerikalac, iako ste vrlo crn u očima naših mladih klerika i katoličkoga đaštva.

— O tome možemo, magnifice, poslije govoriti, jer bi nas sada odvelo od našeg glavnog predmeta — — Naglašujem, da nastojim biti — dobar vjernik!

— Oprostite. Nijesam ni kanio ulaziti u to pitanje. Samo sam spomenuo. Ja znam, da ste vi nestrpljivi.

— Dobro pogađate, gospodine profesore — odgovori Anić i nasmiješi se, pomišljajući, kako je to dobar i ljubazan čovjek. On sve shvaća, ide mu u svemu u susret, a ni spomena o onome, što je on očekivao, kad ga je opazio, ili, još bolje, kad je čuo njegov glas.

— Ja nijesam došao — opet će Jagatić — da vas dvoje rastavim.

— Vjerujte, da sam ovaj čas pomislio na to! — usklikne Anić i opet se nasmiješi.

— Krivo ste pomislili.

— Naprotiv, gospodine profesore: pomislio sam vrlo dobro, jer sam opazio, da vi nemate nakane, da nas kušate rastaviti.

— Ne dao Bog! Priznat ću vam, da me je strina pozvala baš jedino zbog toga, no s druge je opet strane govorila o vama tako, kao da ste joj rođeni sin. Sve sam joj obećao, uviđajući, da ne ću ništa obaviti. Moja je jedina želja, da vas kao ozbiljna čovjeka upozorim na neka važna, vrlo važna pitanja, na koja se može upozoravati još samo sada. Poslije bi bilo prekasno.

Gospođa donese zakuske i vina, nudeći ih, da se posluže dok dospije večera.

Anića to iznenadi, jer o večeri nije ni pomišljao. Naleti mu na jezik, da pita za Nedu, no u zadnji se čas svlada.

Gospođa natoči čaše i opet ih ponudi, govoreći:

— Gospodine Aniću, mi ipak možemo biti dobri prijatelji. Nemojte se sustezati.

Roko pogleda u gospodina Jagatića i osmjehne se, da se jedva moglo primijetiti.

— Morate znati, gospodine Aniću — poče opet profesor iza manje stanke — da Neda nema novaca.

— Za to je nijesam nikad ni pitao, a nijesam ni kanio — odgovori on čvrstim, uvjerljivim glasom. — Na stvari ne mijenja ništa, da li ih ima ili nema.

— Možda se to vama samo čini sada, dok cijelu stvar shvaćate idealno. Poslije dolazi kruta zbilja života.

Gospođa je sjela na prijašnje mjesto, podvila ruke i zadovoljno slušala, kako njezin sinovac vješto mota toga neželjenog i nesuđenog zeta. Činilo joj se, da je svaka i najneznatnija profesorova riječ potpuna, savršena stupica i veselo je očekivala, kada će doći do zaključne riječi, kojom će Anić obećati, da se više nikada ne će približiti njezinoj Nedi.

— Morate se dobro ispitati — govorio je Jagatić — da ne biste poslije proklinjali svoju neopreznost i Nedu mučili zbog stvari, koje ona ne može promijeniti i koje su vam unaprijed poznate —

— Ispitao sam se još prije nego sam njoj rekao i jednu riječ obećanja, a davno prije nego sam zamolio milostivu, da mi dopusti, da je smijem posjetiti. To sam pitanje već davno riješio.

— To je lijepo, da ste tako odlučni, a i potrebno je jer biste poslije mogli svojim zadovoljstvom otkupljivati sadašnju neopreznost.

— Ne, ne, prečasni. Toga se ne bojim — odgovori Anić i pomisli, kako mu to dade opet posve novi naslov, no nije dospio, da o tome dulje razmišlja, jer ga je gospodin Jagatić upitao:

— Koji vi cilj imate pred sobom?

Anić ga je pogledao velikim očima, kao da ga ne razumije i nije odmah odgovorio.

— Oprostite — poče se profesor ispričavati. — Tako vas smijem ispitivati samo stoga, što sam potpuni punomoćnik svoje strine. Samo stoga — — Mislio sam: što namjeravate učiniti, što želite postići?!

— Namjeravam da se oženim — odgovori Anić lagano, gledajući u svećenikove prijazne, svijetle oči. — Ne želim postići ništa drugo nego da budemo sretni nas dvoje i svi, koji su naši. To su moje namjere i želje! — završi on i baci pogled na gospođu, koja se nešto uznemirila i malo začuđeno gledala u svoga sinovca. Vidjelo se, da prema njemu goji potpuno povjerenje, no ujedno je bilo očito, da joj ne ide u glavu način, na koji to on želi rastaviti njih dvoje i spasiti joj dobro, ljubljeno dijete. Stoga je onako zurila u njega, jedva čekajući završnu, najzadnju riječ o tome predmetu. Poslije toga — e, to je onda posve druga stvar. Tada Anić ne će biti ništa drugo nego dobar, čestit mladić, kojega ona voli, kojega će ustaviti na večeri i s kojim će razgovarati o njegovim roditeljima, o njegovoj seljačkoj kući i o njegovoj ljubavi prema onome kršu i vrletima. Jasno je osjećala, da jedva čeka, da se s njime tako porazgovori i nije mogla tajiti, da ga — voli. Zaista! U njezinu se srcu našlo udobno mjestance i za njega, a da ona niti ne zna kako, tek čuti, da to mjesto ne smije biti blizu njezine dobre, slatke kćeri.

— Koliko mi je poznato, vi želite, da se odmah vjenčate?! — reče profesor i zagleda se u Anićeve oči, koje su se samosvjesno krijesile.

— Tako je, magnifice — odgovori on sigurno, osjećajući tvrdo tlo pod nogama.

— Nije li malo neoprezno, da se ženite još dok ste đak?

— Jednaku neopreznost činim, ženeći se sada, kao što bih je počinio, kad bih se ženio istom, kada budem samostalan odvjetnik.

— Mislite?!

— Uvjeren sam, prečasni.

— Od čega ćete živjeti?

— Čim vam je poznato, da se kanim ženiti, sigurno ste čuli i kako kanim živjeti. Držim, da u mojim namjerama nema ništa ni nečasno ni neopravdano: oboje ćemo služiti i zarađivati. Barem za prvo vrijeme — — — Poslije — — — Nije mi nipošto ideal, da moja žena ostane činovnik! To će biti samo za prvi čas. Za početak.

— Dobro, dobro. To je sve lijepo i pošteno i poznato mi je — potvrdi svećenik — ali budućnost! Tko vama jamči, da ćete sretno svršiti, tko vam jamči, da ne ćete prije umrijeti, tko vam jamči, da ćete uz najbolju volju moći osigurati našoj Nedi onakvu budućnost, kakvu zaslužuje njezina dobra, plemenita duša?

Gospođa se već posve uznemirila i neprestano se trzala, da nešto kaže, svladavši se u zadnji čas. Anić je mirno slušao i, kad je profesor svršio sa svojim pitanjima, mirno mu odgovori:

— Magnifice, nema osiguravajućeg društva, koje bi se bacilo na taj vratolomni šport, da osigurava bračnu sreću. Život sam osigurao već poodavno, i ako bih slučajno brzo umro, Nedi će ostati moja vrlo neznatna osigurnina i uvjerenje, da je barem jedan dan bila potpuno sretna i zadovoljna, a već se za tu cijenu može mirno podnositi nekoliko desetaka godina i najljuće nesreće.

— Idealno shvaćate! — reče gospodin Jagatić i nasmiješi se. Na licu mu se vidjelo, da on nije onaj, koji sudi i osuđuje, nego onaj, koji odobrava.

— Molim te, Stijepo, manite se vi tih dugih rasprava! — javi se gospođa nenadano, dosta krhkim i nesigurnim glasom. — Na stvari je važno samo to, da uvjeriš gospodina Anića, da se Neda ne će udavati, i time otpada sav daljnji razgovor o tome predmetu.

— Čekajte, čekajte, strina! — požuri se profesor, da je umiri. — Potrebno je, da se nas dvojica malko upoznamo, a zatim nije važno, da li će se naša Neda uopće udavati ili

ne. Važno je samo to i važnije je od svega ostaloga, da joj osiguramo sretnu budućnost.

— Njoj je ona već osigurana.

— Hvala Bogu, strina, ako jest. Svakako ne škodi, da se porazgovorimo.

— Ali, čovječe —

— Molim vas strina — upade joj on u riječ — molim vas, prepustite sve meni u ruke i na moju dušu.

— Dobro. Radi, kako znaš! — reče gospođa, ustade i iziđe iz sobe.

Roko je cijelo vrijeme mirno slušao i gledao kao čovjek, koji je siguran za sebe i za svoj uspjeh.

— Nek vas to ne smeta! — reče mu Jagatić vrlo milim glasom. — Poznam jednu gospođu u Karlovcu, koja je često govorila: »Ja unaprijed mrzim onoga muškarca, koji će ljubiti moju kćer«.

— Držim, da i milostiva isto misli.

— Vjerojatno je, ali se to ne smije krivo suditi. Takva ljubomornost nije kod majke nikakva rijetkost i potječe samo iz prevelike ljubavi prema djeci. Ona se boji, da svaki muškarac teži samo za tim, da unesreći njezino dijete, no čim se uvjeri o protivnom, pa je to stajalo i teških suza, ona se odmah okreće

*

— Čini se, prečasni, da milostiva nije zadovoljna s načinom, na koji vršite zadaću, koju vam je povjerila?!

Svećenik se nasmije, čas se zagleda preda se i onda reče:

— Budimo iskreni, gospodine Aniću: vas se dvoje volite već vrlo dugo, dobro se poznate, vi ste bili odsutni i mogli ste se iskušati. Iza svega toga složno zaključujete, da se uzmete. Majka je s vama potpuno zadovoljna, to mi je otvoreno priznala, u svemu vas hvali i zamjera vam jedino to, što ste muškarac. Zar da uz takve prilike bacim mač među vaša srca, koja se toliko ljube?! Ne dao Bog! Uzmite se, neka s neba siđe na vas Božji blagoslov!

Gospođa je stupila u sobu baš tako, da je posve lijepo čula zadnje riječi i stala na vratima, kao da se okamenila. Jedva je prošaptala:

— Stijepo!?

— Izvolite, strina, doći — odgovori on, kao da se nije ništa ni dogodilo. — Rekao sam gospodinu Aniću samo ono, što mu i vi morate reći, čim glas razbora nadvlada glas materina srca.

Gospođa lagano pristupi i sjede.

— Nemojte se, strina, uzrujavati. Sami ste mi rekli, da se njih dvoje vole do ludila, tako ste mi sami rekli, proti gospodinu Aniću nemate ništa i rekli ste, kada bi se Neda udavala, da joj ne biste željeli boljega muža. Eto: ona hoće, da se uda —

— Ona to ne će! — upade mu gospođa u riječ, a niz obraze joj curnuše suze. — Ona mi je obećala, ona to ne će — — —

— Nemojte, strina, plakati. Grjehota je to. Molim vas, zovnite Nedu, da čujemo, što ona veli.

— Nema Nede. Nije kod kuće.

— Hoće li brzo doći?

— Ne znam ja. Ne će večeras ni doći.

— Nemojte, strina, tako — reče Jagatić i nasmiješi se. — Sami ste mi rekli, da učinim ono, što je bolje po Nedu, a ja sam i sâm na to obvezan i pred Bogom i pred ljudima, ne samo kao najbliži rođak nego i kao svećenik. Umirite se i uvidite, da bi bila grjehota, da ih rastavljamo — — Dajte, strina, zovnite Nedu.

— Kažem ti, da nije kod kuće. Otpravila sam je na Jelačićev trg, da nešto kupi.

— Hoće li se brzo povratiti?

— Rekla sam joj, da se ne žuri.

— Dobro. Čekat ćemo. Tako vam je to, moja strina — — — Ja ne mogu na sebe uzeti njihove suze i kletve.

— A moje možeš?!

— Ako je sve samo onako, kako ste mi sami pripovijedali, vaše će se suze brzo promijeniti u smijeh, a kletve ne će ni biti, ali — ja sam uvjeren, da će biti još i bolje, jer ste vi sve gledali kroz mrke naočali.

Anić se nije mogao pravo snaći. Učinilo mu se, da sanja i da je taj njegov novi prijatelj i zagovornik samo prikaza, lijepa, dobra prikaza, koja će iščeznuti, čim on dođe k sebi. Mislio je, da će se namjeriti na kakva zagrižljivca velikoga

kalibra, koji ga je prokleo davno prije nego ga je i vidio i nego je i slutio, da će biti rođaci, a kad tamo, on nalazi brata po duši, nalazi svećenika, pred kojim pada, da mu se pokloni i da poljubi prah s njegove obuće. Cijelog ga je ovilo neobuzdano čuvstvo divne, nenadane velike sreće i nije mogao ni progovoriti.

— Stijepo, ja te uvjeravam, da se moja Neda ne će nikada udati — govorila je gospođa kroz prigušeno jecanje, gledajući umolno u svoga rođaka, koji ju je tako nenadano »izdao« i čiju »izdaju« nije mogla razumjeti.

— To je sad, strina, njezina stvar. Čim dođe, pitat ćemo je. Mi moramo s naše strane biti na čistu s time, da joj u ovom slučaju ne smijemo stavljati na put nikakvih zapreka. Sama je birala, vjerujmo, da je dobro izabrala i sada neka reče i posljednju riječ. Svatko je kovač svoje sreće. Roditelji su i rođaci samo zato tu, da djecu dobro odgoje i da im vazda budu pri ruci s dobrim savjetima, ali ih nikada ne smiju trgati s onih staza, koje ni sami ne mogu osuditi.

Svi su ušutjeli. Anić je uperio oči na gospođino uplakano lice i u čudu motrio, kako se soba oko njega lagano okreće. Pričinjalo mu se, kao da bi morao nešto govoriti, ali nije mogao ni otvoriti usta.

— Počeli smo, gospodine Aniću, govoriti o budućnosti — reče profesor i zagleda se preda se. — Prestali smo negdje u pola razgovora i ja međutim priznadoh, da vam ne kanimo smetati u vašim osnovama.

— Progovori, progovori barem jednu riječ, glupane sapeti! — šaptalo je nešto Aniću, grdilo ga i udaralo ga pod rebra, ali on nije mogao ni da zube obijeli.

— Rekli ste — nastavi Jagatić — da mi je poznato, kako će izgledati vaš život spočetka. To je istina. Poznato mi je, odobravam sa svoje strane, a znam, da će i strina biti zadovoljna, čim se privikne na pomisao, da ćete joj biti zet.

— Meni se na tu pomisao ne treba privikivati! — odbije gospođa tvrdokorno.

— Pitat ćemo strina, Nedu, a do tada se možemo porazgovoriti o tome, što mislite, gospodine Aniću, o svojoj budućnosti uopće?!

Anić je šutio i neumorno se nukao, da progovori, a usta mu se stisla kao u kliještima.

— Kakav položaj kanite postići? — pitao je Jagatić, ne odustajući kao da ga namjerice muči. — Oprostite, što vas to pitam, ali tko ima rođakinju, kao što je Neda, taj ima pravo, da mnogo pita.

— Mnogo zahtijevate, magnifice — napokon progovori Anić iza dugih teških muka. — Zahtijevate, da govorim o gospodinu Roki Aniću, a vjerujte mi, da je to pretežak zahtjev. Ipak, kad je već palo to pitanje, moram vam reći, da njegova budućnost nije beznadna. Ona obećava dosta, i ako dade samo polovicu od svega, što sada nudi, bit će nam potpuno dosta — — — Ja nemam imetka, nemam velikoga roda, da bih se na njegovim ljestvicama mogao visoko popeti, nemam ništa, što ne nosim u samome sebi — — Kako vidite, okrenuo sam govoriti u prvom licu. Potpuno ispunjavam vašu želju — — — Sva moja budućnost leži samo u mojim sposobnostima i u mome radu, a kakav će moj rad biti, zavisi od Nede i njezine milostive gospođe majke.

— Za njih vas mogu uvjeriti, da će vam pružiti sve, što je čovjeku potrebno, da u porodici budete potpuno zadovoljni.

— U to i ja vjerujem i stoga vas, magnifice, smijem uvjeravati bez velikoga precjenjivanja, da će se, s Božjom pomoći, ispuniti moj san o lijepoj, velikoj sreći — — — Dogodi li se protivno — hvala Bogu. U svakom slučaju moramo biti spremni i na dobro i na zlo, jer konci sudbine nijesu u našim rukama, a koliko ipak jesu, toliko smijem očekivati samo dobro.

Gospodin je Jagatić šutio i razmišljao. Gospođa mu je rekla, da je pripravnija, da se odmah vjenčaju, ako to već mora biti, nego da čekaju, jer nema povjerenja u muško poštenje, iako Anića hvali. U njezino je vrijeme bilo drukčije. Tada su bili bolji muškarci i žene, ali sada, kad »Antikrist hoda po zemlji«?! — — — sada je okrenulo sve naopako i nije spremna, da ikome vjeruje osim sebi i svojoj kćeri.

— Kad je tako — pomisli Jagatić — onda ona uzimlje na sebe zajedno s njima cijelu težinu neizvjesne budućnosti i nema smisla, da se natežemo umovanjima, koja ne služe ničemu.

— Slušajte, strina — okrene se on prema gospođi.

Ona ga je nijemo pogledala svojim mirnim velikim očima, koje su bile pune suza.

— Ja ne nalazim uzroka — nastavi profesor — zbog kojega bi trebalo odbiti želje gospodina Anića.

Gospođi stadoše oči u glavi.

— Zaista. Ne nalazim uzroka — govorio je on uvjerljivo i lagano — pa bi bio grijeh, da ih pokušavamo rastaviti.

Aniću su se zažarile i razigrale oči od pustoga veselja, a gospođi su zadrhtale usne, i suze joj opet curnuše niz obraze.

— Ne gubi, Stijepo, duše! — šane ona, da se jedva čulo.

— Baš zato, strino, ovako i govorim, jer znam, da bi bile teške njihove suze. Kad se vole, kad su oboje dobri, zašto da im kratite, da budu i svoji? Ako je to Božja volja, vi nikako ne možete zapriječiti, ali se možete ogriješiti. Vi ćete biti sretni, gledajući njihovu sreću, i brzo ćete se uvjeriti, da time, što se Neda udala, nije nimalo oslabila njezina ljubav prema vama, nego da je baš ojačala, ako je to uopće moguće. Nemojte, strina, u svojoj svetoj materinskoj ljubavi padati u kažnjivu ljubomornost. Majkama je suđeno, da djecu odgajaju zato, da ona odgajaju druge. Nemojte je priječiti, da na ovome svijetu izvrši ono, što joj je Bog odredio. Na vama je, da pristanete.

Gospođa je šutjela, kao da ništa ne čuje. Više joj suze nijesu tekle niz obraze, samo su se staklile u očima kao rosa na cvijetu. Aniću je već postajalo tjeskobno. Najprije mu se činilo, kao da je to sve skupa velika komedija i dogovor između gospođe i njezina sinovca, no brzo se uvjerio, da je to posve isključeno. Oboje su se držali previše naravno, a da bi se smjelo i pomisliti, da tu ima ma i trunak glumljenja. Nije mogao da pojmi gospođine boli, ali je osjećao, da su doista velike, iskrene i neprekidne, pa poželi, da je nekako utješi. Poče smišljati, kako bi on to mogao učiniti, da najlakše uspije i, ploveći tim mislima, izgubi se u razmatranju o materinskoj ljubavi i osjeti potrebu, da padne na koljena pred tom dobrom majkom, koja do bezumlja pati, opazivši sreću svoga djeteta, jer se boji, da ona ne će biti onolika, koliku je želi majka — — —

Grudi su mu se nadimale i srce poigravalo. Osjećao je, da nije posve pri sebi, a to je već morao zaključiti i po tome, što je večeras spreman, da pred svima pada na koljena on, koji mrzi klanjanja. Jedva je čekao, da dođe Neda, da se skrši, da se prereže ta užasna, ubitačna napetost. Poželi da ustane i da malo prošeta, ali — — Tu je prvi put, prvi put govori s tim ljudima, pa kako može ustati i hodati?! Poželi da ustane i da malo prošeta, ali — — Tu je prvi put, htio ni on. Užas — — —

Čas prije nego je njegova nestrpljivost došla do vrhunca, gospodin Jagatić izvadi kutiju s cigaretama i ponudi ga.

— Hvala dragome Bogu! — pomisli Anić i žurno kresne šibicu, turajući je pod nos svome budućem rođaku i zahvaljujući mu za cigaretu.

Gospođa opet ustane, ukratko se ispriča i otiđe van.

— Teško je s njom — reče Jagatić i zadovoljno se nasmiješi. — Međutim, ja mislim, da je već pobijeđena.

— Vrlo sam vam zahvalan! odgovori Anić uzdrhtalim glasom. — Kad sam vas opazio, pomislio sam, da dolazite s drugom zadaćom.

— Dobro ste pomislili. To je isto moja strina vjerovala i stoga se toliko iznenadila — — — Recite mi po duši, je li vam bilo poznato, da ću ja doći.

— Ne, prečasni. Nije mi bilo poznato, samo sam slutio. Franjo mi je rekao, da mu se čini, da majka drži s nekim veliko vijeće, a ako s ikim, to onda može biti samo s vama.

— I nije vam poznato, da su njih dvoje čas prije bili kod mene?!

— Kod vas?! — iznenadi se Anić.

— Da, kod mene. Na taj sam način postao od strinina polusaveznika potpunim vašim saveznikom.

— Magnifice, kako da vam zahvalim?! — usklikne Anić kao izvan sebe, a oči mu se upale kao zrak nad pješčanom ravni za najljuće ljetne žege.

— Ne treba zahvalnosti, dragi moj — — — Bit ću najsretniji, ako budete vas dvoje sretni, jer to ona doista zaslužuje. Vi niti ne pojmite, kako je to divna obitelj. Njezin pokojni otac i njezin pokojni brat bili su ljudi, da im je trebalo para tražiti, a kakva je strina, to najbolje sami vidite — — — Vjerujte mi, da me je uvijek duša boljela,

kad sam mislio, da se Neda ne će udavati, jer bi bio strašan grijeh, da ovako zlatna duša ne usreći kojega dobrog čovjeka i da umre bez potomstva. Vjerujte mi, to bi bio smrtni grijeh — — — Kažem vam: večeras su oboje bili kod mene. Da me nije bila strina pozvala, da dođem, bili bi me oni na to nagnali svojim molbama i —

— Gdje su sada? — upade mu Roko u riječ.

— Svaki čas moraju doći. Rekli su, da će oko pola sata doći iza mene.

*

Anić izvadi drugu cigaretu i pripali. Neko su vrijeme obojica šutjeli. Roki se pričini cijela kuća kao dostojanstven hram sa svojim neprozirnim tajnama i okađenim molitvama. Zašto mu se baš tako pričinilo, to nije ni sam znao, tek je nenadano u glavi uhvatio tu misao i počeo o njoj umovati. To nije dugo potrajalo, jer se odmah povratio k Nedi.

— Eto ih! — šane on i veselo se zagleda u gospodina Jagatića, čuvši zvonce na vratima.

— Da, da. Sigurno su oni — potvrdi svećenik posve mirno, ne maknuvši ni prstom i niti ne trenuvši.

Roki nije išlo u glavu, kako može netko biti tako miran i tako neosjetljiv, kad čuje da dolazi Neda, dobra, slatka zlatna Neda, njegova ljubljena dušica?! To je, zaista, nevjerojatno — — —

U isti čas čuo se na hodniku Franjin glas.

— Oprostite — reče profesor i ustade. — Odmah ću se vratiti.

Koliko se god Aniću učinilo, da je posve nepristojno, što ga ostavlja posve sama, toliko mu je bilo i drago, jer više nije mogao izdržati da i dalje mirno sjedi. Brzo ustane i otiđe k prozoru. Metnuo je ruke unatrag i zagledao se van i ne opažajući, da profesor nije zatvorio sobna vrata. Stajao je slobodno kao u svojoj kući.

— Zlato slatko! — šane netko iza njegovih leđa.

— Dušice moja jedina! — odgovori Roko zanosno, opazivši Nedu kraj sebe, i pruži joj obje ruke.

Franjo uđe i zatvori za sobom vrata.

Njih su se dvoje čas nepomično gledali užarenim očima i drščućim usnama, a tada padoše jedno drugom u zagrljaj i žarko se poljubiše, iza čega se žurno opet rastadoše i razmakoše na nekoliko koraka.

Franjo se je smiješio, prilazeći k Roki.

— Evo ih, strina, sada skupa — reče gospodin Jagatić, ulazeći zajedno s njome u sobu. — Sada ćemo pitati Nedu, pa neka ona odluči.

★

Majka je spremala opremu i zadovoljno se smijuljila svome »Crnome«. Doista, nije bilo potrebno dugo vrijeme, da se na njega nauči da ga vazda mirno i spokojno gleda u blizini svoje ljubljene Nede.

U najvećem jeku spremanja i rasplamsaju sanja o skoroj sreći, dogodi se atentat na tuđinskog komesara. Policija pozatvara golem broj mladih hrvatskih rodoljuba, a među njima i Roku. Majka — strahovito iznenađena i posve nevična, da i pošteni ljudi mogu biti zatvoreni — klone.

— Eno ti ga sada s tatima i provalnicima! — reče Nedi kroz suze, ali i prijekorno.

— Ne boj se majčice! — odgovori Neda čvrsto i odlučno. — Roki ne mogu ništa. Zatvorili, pa će i pustiti!

Majku osupnu kćerin mir.

— Otkud ti tako govoriš?! — upita je u čudu i osuši suze.

— To je, majko, u meni! — odgovori njezina divna kćer i osmjehne se. — I s Rokom sam govorila o svemu, pa i o politici — — —

— I o ovome?! — čudila se majka.

— Ali, majko! Roko o svemu sigurno ništa ne zna — — Govorili smo općenito, i on ima pravo — — —

— Samo ti tako!

— Nikako drukčije! — odgovori Neda, smiješeći se. — Znaš, što mi je Roko napisao u spomenar?!

— Kad smo se upoznali odnosno brzo iza toga — 25. siječnja?! Napisao je Kranjčevićeve stihove:

I tebi baš, što goriš plamenom
Od ideala silnih, vječitih,
Ta sjajna vatra crna bit će smrt,
Umrijeti ti ćeš, kada počneš sam
U ideale svoje sumnjati.

*

Tako je to počelo.

U IZVANREDNIM IZDANJIMA

»SUVREMENE KNJIŽNICE«

MATICE HRVATSKE

IZAŠLA SU DOSAD OVA DJELA:

U IV. kolu 1939.:

MILE BUDAK: Rascvjetana trešnja. Knjiga I.
MILE BUDAK: Rascvjetana trešnja. Knjiga II.
MILE BUDAK: Rascvjetana trešnja. Knjiga III.
MILE BUDAK: Rascvjetana trešnja. Knjiga IV.

U V. kolu 1940.:

MILE BUDAK: San o sreći, I. knjiga, I. i II. izdanje. Izdanje III. izlazi 1941.

MILE BUDAK: San o sreći, II. knjiga, I. i II. izdanje. Izdanje III. izlazi 1941.

SIDA KOŠUTIĆ: S naših njiva. III. dio.

U VI. kolu 1941.:

MILE BUDAK: Ognjište. Treće izdanje. Knjiga I.
MILE BUDAK: Ognjište. Treće izdanje. Knjiga II.
MILE BUDAK: Ognjište. Treće izdanje. Knjiga III.
MILE BUDAK: Ognjište. Treće izdanje. Knjiga IV.
MILE BUDAK: Ratno roblje. Knjiga I., I. i II. izdanje.
MILE BUDAK: Ratno roblje. Knjiga II., I. i II. izdanje.
MILE BUDAK: Na vulkanima. Knjiga I. Doštampano.
MILE BUDAK: Na vulkanima. Knjiga II. Doštampano.
ĆIRO TRUHELKA: Studije o podrijetlu.

Od istoga pisca izišla su u izdanjima Matice Hrvatske još ova djela:

MILE BUDAK: Pod gorom (rasprodano).
MILE BUDAK: Raspeće (rasprodano).
MILE BUDAK: Opanci dida Vidurine (rasprodano).
MILE BUDAK: Direktor Križanić (rasprodano).
MILE BUDAK: Na Veliki petak (rasprodano).